

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Оксана Дуфенюк

ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ:
порівняльне дослідження

Монографія

Львів
2018

УДК 343.98
Д84

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 1 жовтня 2018 р. № 2)

Рецензенти:

М. Hrehorowicz (М. Хрехоровіч), doktor, adiunkt w Pracowni Kryminalistyki Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska) (доктор, ад'юнкт Відділу Криміналістики Факультету Права та Адміністрації Університету ім. Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща));

О. Старко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

А. Хитра, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу факультету № 1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ.

Дуфенюк О. М.

Д84 Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
ISBN 978-617-511-264-9

Видання присвячено комплексному компаративному дослідженню теоретичних і практичних питань, пов'язаних із функціонуванням інституту судових експертиз в Україні та Польщі. На підставі аналізу наукових джерел, судово-слідчої практики та законодавства розглянуто концептуальні засади використання спеціальних знань для реалізації завдань кримінального провадження, акцентовано на проблемних питаннях залучення судових експертів, проведення експертиз та оцінки висновку експерта як джерела доказів. Визначено спільні елементи та відмінності у нормативно-правовому, методичному, науково-теоретичному, кадровому, організаційно-управлінському забезпеченні судово-експертної діяльності. Під час роботи над науковим проектом набуто позитивний досвід, який став основою для формулювання положень *de lege ferenda*, пропозицій оптимізації практичної діяльності правоохоронних органів та експертних служб, новелізації освітнього процесу в частині підготовки майбутніх юристів до роботи з науковими доказами, новелізації наукової доктрини.

Для здобувачів вищої освіти, науковців, аспірантів, працівників органів поліції, прокуратури, суду та інших юристів-практиків, а також усіх, хто цікавиться питаннями судової експертології.

Видано в авторській редакції.

Відтворення всієї монографії або її частини будь-якими засобами і в будь-якій формі без письмового дозволу автора забороняється. Цитування можливе тільки з обов'язковим посиланням на книгу.

УДК 343.98

ISBN 978-617-511-264-9

© Дуфенюк О. М., 2018

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2018

Слово вдячності

*Щиро вдячна усім,
хто надихав, читав, редагував та рецензував цю працю,
хто ділився зі мною своїми думками,
схвальними відгуками та критичними заувагами.
Особливу подяку висловлюю моїй родині
за допомогу і підтримку.*

Авторка

Podziękowania

*Szczególne podziękowanie kieruję pod adresem
całego zespołu Programu Stypendialnego im. Lane'a Kirklanda
za szansę i zaufanie którymi mnie obdarzyli.
Czuję się zaszczycona, że mogłam poznać
tak wielu wspaniałych ludzi i pracować z nimi.
Bardzo dziękuję wszystkim osobom, które czytały tę pracę
na etapie jej pisania w języku polskim,
dzieliły się ze mną swoimi uwagami,
za wsparcie, pomoc, zaangażowanie i współpracę.*

Autorka

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7	
ВСТУП	8	
РОЗДІЛ 1		
ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ		
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ		13
1.1. Концептуалізація судової експертології.....	13	
1.2. Поняття та підстави проведення судової експертизи	19	
1.3. Класифікація судових експертиз	24	
1.4. Завдання судової експертизи.....	29	
1.5. Об'єкти судової експертизи	33	
1.6. Суб'єкти судово-експертної діяльності.....	38	
1.6.1. Класифікація суб'єктів судово-експертної діяльності	38	
1.6.2. Взаємодія експертних служб та органів досудового розслідування у кримінальному провадженні.....	52	
1.7. Організаційно-тактичні основи судової експертизи	57	
1.7.1. Тактика призначення експертизи.....	57	
1.7.2. Тактика проведення експертизи.....	59	
1.8. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні	64	
1.8.1. Поняття та види висновків експерта	64	
1.8.2. Зміст і форма висновків експерта	67	
1.8.3. Оцінка висновків експерта	71	
1.9. Забезпечення експертної діяльності в Україні	86	
1.9.1. Науково-теоретичне забезпечення.....	86	
1.9.2. Нормативно-правове забезпечення.....	88	
1.9.3. Організаційно-управлінське забезпечення	91	
1.9.4. Кадрове забезпечення	92	
1.9.5. Методичне забезпечення	98	
1.9.6. Матеріально-технічне забезпечення.....	102	
1.9.7. Інформаційне забезпечення.....	104	
1.9.8. Фінансове забезпечення	109	
РОЗДІЛ 2		
ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ		
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА		111
2.1. Стратегія перекладу норм польського процесуального права	111	
2.2. Поняття і завдання судової експертизи	118	
2.3. Класифікація судових експертиз	121	
2.4. Експерт як учасник кримінального провадження.....	128	
2.4.1. Кваліфікаційні вимоги до експертів та вимоги до наукових експертних установ.....	128	

2.4.2. Процесуальний статус експерта	136
2.4.3. Моделі залучення експерта.....	144
2.4.4. Відвід та оплата праці судового експерта.....	148
2.5. Висновок експерта як джерело доказів у польському кримінальному процесі	151
2.5.1. Поняття і форма висновку експерта.....	151
2.5.2. Види висновків експертів	156
2.5.3. Етапи підготовки висновку експерта	159
2.5.4. Структура та зміст висновку експерта.....	161
2.6. Оцінка наукових доказів у кримінальному процесі	164
2.7. Типові недоліки висновків експерта.....	177
2.8. Приватний висновок експерта у польському кримінальному процесі	183
РОЗДІЛ 3	
ОБМІН ДОСВІДОМ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ	
ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ	
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	
3.1. Компаративний аналіз правового регулювання функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні	188
3.2. Позитивний польський досвід для України	193
3.2.1. Новели для законодавства (<i>de lege ferenda</i>).....	193
3.2.2. Новели для судово-слідчої практики	202
3.2.3. Новели для системи підготовки правників до роботи з науковими доказами.....	211
3.2.4. Новели для доктрини судової експертології	219
3.3. Позитивний український досвід для Республіки Польща	232
3.3.1. Загальнодержавний реєстр судових експертів	232
3.3.2. Кореляція збільшення кількості експертів та зменшення строків кримінального провадження.....	235
3.3.3. Реєстр методик судових експертиз.....	237
3.3.4. Закон «Про судових експертів»	238
ПІДСУМУВАННЯ.....	241
БІБЛОГРАФІЯ.....	245
ДОДАТКИ.....	263

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРМ	автоматизоване робоче місце
ВС	Верховний Суд
ДЕУ	Державна експертна установа
ДНДЕКЦ	Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ДПС	Державна прикордонна служба
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
Інструкція 53/5	Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5
КК України	Кримінальний кодекс України від 05.04.2001
КК Польщі	Кримінальний кодекс Республіки Польща від 06.06.1997
КМ	Кабінет Міністрів
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012
КПК Польщі	Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Польща від 06.06.1997
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МО	Міністерство оборони
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МЮ	Міністерство юстиції
НДІСЕ	Науково-дослідний інститут судових експертиз
НП	Національна поліція
СБ	Служба безпеки
СОГ	слідчо-оперативна група
ФБР	Федеральне бюро розслідування
ЦКЛП	Центральна криміналістична лабораторія поліції
ENFSI	European Network of Forensic Sciens

ВСТУП

*Habent sua fata libelli*¹

Ідея компаративного аналізу функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі виникла у 2016 р., коли було прийнято рішення відправити аплікацію на конкурс Стипендіальної програми ім. Лейна Кіркланда (*Program Stypendialny im. Lane'a Kirklanda*), а водночас визначитись із темою наукового проекту та ключовими напрямками дослідження. Так, із одного аркуша формату А4 у стінах Університету ім. Адама Міцкевича у м. Познань (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*) розпочалась підготовка цього видання.

Уже на початку роботи виникли певні труднощі, детерміновані необхідністю комплексного підходу до проблеми, опрацювання значного обсягу літератури, зокрема й іноземною мовою; складністю перекладу текстів нормативно-правових актів; певними відмінностями у правовій культурі та традиції обох країн, що виявлялось у різних підходах до застосування правової термінології, зміщенні певних акцентів у наукових дискусіях та судово-слідчій практиці, різному характері регуляторного впливу тощо; «інфляцією» українського законодавства (частина положень, які були опрацьовані на початку дослідження, втратили актуальність на етапі його завершення); ваганнями щодо того, якою керуватися моделлю мислення: або осягнути хоча б поверхнево всі основні аспекти функціонування інституту судових експертиз, або розглянути не все, проте презентувати глибшу рефлексію окремих проблемних питань. Оцінку того, наскільки успішно вдалося досягнути балансу в дихотомії «очікування–результат», залишимо на розсуд читацької аудиторії.

Увага, прикута до правового інституту судових експертиз, не випадкова. Сьогодні у світі *forensic science* потенційні можливості судово-експертних досліджень щороку зростають, підвищується якість, достовірність та точність результатів експертиз, зменшується суб'єктивізм експерта, впроваджується стандартизація, алгоритмізація діяльності з науковими доказами, розширюється сфера застосування спеціальних знань. Не випадково у науковому обігу з'явилися поняття «науковий суддя», «суддя фактів» для окреслення функцій експерта, а «коронний доказ» у справі – для підкреслення значення його висновків. На підставі окреслених тенденцій судова експертиза набуває статусу інтелектуальної зброї у протидії злочинності.

¹ Книги мають свою долю (з лат.).

Знання у галузі судової експертології надшвидкими темпами примножуються, але водночас і швидко «старіють», що зумовлює необхідність постійної актуалізації вироблених засад судово-експертної діяльності, верифікації на предмет відповідності вимогам сучасної практики розслідування злочинів, провадження активної міжнародної співпраці з метою пошуку позитивного досвіду.

Nota bene, зважаючи на геополітичні тенденції міжнародної співпраці та поглиблення інтеграції України у європейському просторі, дедалі більшого значення набуває перспектива гармонізації українського законодавства зі стандартами, опрацьованими в ЄС. Прагнення України успішно реформувати кримінальне провадження, імплементувати прийняті міжнародною спільнотою засади, принципи, методологію діяльності слідчих, прокурорських, судових органів та експертних служб вимагають передусім знання того, що власне прийнято за стандарт функціонування певного правового інституту, розуміння обов'язків, які держава повинна взяти на себе та гарантувати суспільству їх ефективне виконання. Польща вже є країною-членом ЄС, а отже, і ретранслятором стандартів та цінностей, прийнятих у Європі на наднаціональному рівні. Відтак можна побачити в певному сенсі універсальний приклад реалізації кримінально-процесуальної політики держави, яка ґрунтується на вимогах *acquis communautaire*.

Із огляду на зазначене постає очевидною важливість криміналістичної компаративістики, зокрема порівняльний аналіз методологічних засад використання спеціальних знань в українському та польському кримінальних процесах. Тема наукового проекту відповідає також Плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема напряму «Протидія злочинам підслідним ОВС: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (№ 0115U006501), що також засвідчує актуальність дослідження.

Опрацюванню проблем функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні присвячено багато праць таких українських вчених, як: В. Абрамова, О. Жеребко, А. Іщенко, О. Калужна, Н. Клименко, І. Петрова, І. Пиріг, О. Моїсєєв, А. Кофанов, Б. Романюк, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Ю. Форіс, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаковський, В. Юрчишин та ін., та польських правників: Т. Беднарек (T. Bednarek), К. Бронівська (K. Bronowska), А. Боянчик (A. Bojańczyk), Т. Відла (T. Widła), Й. Вуйцікевіч (J. Wójcikiewicz), А. Габерле (A. Gaberle), П. Гірдовоїнь (P. Girdwojny), Е. Груза (E. Gruza), Ю. Гургуль (J. Gurgul), Й. Держановська (J. Dzierżanowska), Д. Драєвіч (D. Drajewicz), М. Жолна (M. Żoźna) Р. Качор (R. Kaczor), А. Козічак (A. Koziczak), Р. Кмецік (R. Kmiecik), В. Квятковська-Дарул (V. Kwiatkowska-Darul), К. Пахнік (K. Pachnik), С. Павелец (S. Pawelec), Й. Студжінська (J. Studzińska), Т. Томашевські (T. Tomaszewski), Т. Ханаусек (T. Hanausek), Б. Холист (B. Hołyst), М. Хрехоровіч

(М. Hrehorowicz), М. Цалкевіч (М. Sałkiewicz), П. Чарнецькі (P. Czarniecki), М. Червіньська (M. Czerwińska) та ін. Спільних польсько-українських досліджень у цьому напрямі, як з'ясувалося, немає.

Загалом, характеризуючи і нашу, і закордонну наукову літературу в галузі криміналістики та кримінального процесуального права, слід вказати на існування дилем, які ймовірно не вдасться подолати найближчим часом. По-перше, іманентною рисою сучасної науки є відсутність єдності, багатоманітність поглядів і позицій, що, з одного боку, є явищем закономірним, оскільки це спосіб пошуку відповідей на питання, актуальні для сьогодення, з іншої сторони – *nimum altercando, veritas amittitur* (у надмірних суперечках втрачається істина), що значно ускладнює оперативне реагування законодавця на потреби практики. По-друге, багато наукових джерел є відображенням псевдонаукового процесу «переливання з пустого в порожнє», зокрема рахується кількість виданих сторінок, публікацій, а не їх оригінальність, новизна, якісь, глибина аналізу, формулювання конкретних законодавчих пропозицій та рекомендацій для судово-слідчої практики.

У кожній другій праці авторами цілком слушно наголошується на необхідності прямування до міжнародних стандартів у сфері забезпечення судово-експертної діяльності. Втім необхідно зауважити, що в контексті гармонізації (адаптації, апроксимації, уніфікації) національних та міжнародних стандартів не йдеться про «сліпе» копіювання механізмів, які на національному ґрунті не мають ані історичних передумов існування, ані новоствореної методологічної платформи. Імпорт іноземних чи міжнародних правових інструментів, як, зрештою, і добрих практик діяльності правоохоронних, судових та інших органів, повинен відбуватися обдуманно, з урахуванням аргументації *pro et contra*, а не слідуванням за «модним трендом» із надією, а раптом буде ефект. Ефект від таких поспішних реформ є, але часто не такий, який очікується.

Отже, порівняння саме собою не становило ціль дослідження. Метою наукового проекту було виявлення позитивного досвіду для продовження реформи кримінального провадження, зокрема в частині функціонування інституту судових експертиз (визначення процесуального статусу експерта, порядку залучення експерта до кримінального провадження, оцінки висновку експерта як джерела доказів та багатьох інших питань). Цікаво, що вивчення іноземної версії правового інституту не тільки збагачує наш досвід, а й зумовлює глибоке самопізнання, критичну оцінку нашої правозастосовної практики, стимулює до активності, пошуку шляхів її вдосконалення.

Реалізація мети дослідження передбачала виконання завдань, на підставі яких побудовано структуру роботи: по-перше, необхідно було комплексно проаналізувати та сформулювати цілісну картину функціонування інституту на теренах українських (Розділ I); по-друге, провести дослідження

per analogiam застосування спеціальних знань у кримінальному процесі Польщі (Розділ 2); по-третє, визначити спільні та відмінні елементи забезпечення судово-експертної діяльності і сформулювати на цій основі пропозиції для оптимізації не тільки законодавства, а й науки, практики та освітнього процесу (Розділ 3).

Діалог двох культур має вищу цінність, ніж сотні монологів.

Новаторство проекту полягає у конструюванні та перевірці наукової гіпотези, що в усій багатоманітності польської наукової та нормативно-правової «матерії» є раціональні ідеї для провадження реформ в Україні та підвищення якості судово-експертної діяльності задля успішного виконання завдань кримінального провадження. Це, однак, не означає, що у польських колег немає проблем і все правильно функціонує. Не будемо ідеалізувати. Проте для нас важливо знайти такі універсальні підходи, які заслуговують на апробату, тому й концентруємось під час дослідження зазвичай на них.

Про теоретичне та практичне значення проведеної роботи можна стверджувати тільки після того, коли монографія «побачить світло денне», тому зараз можна тільки прогнозувати ймовірні напрями, для яких таке дослідження може бути корисним: *гносеологічний* – результати досліджень можуть стати підставою для критичної оцінки реформи кримінального провадження в Україні та визначення перспективних напрямів оптимізації функціонування інституту судової експертизи, підготовки змін до законодавства; *методологічний* – результати дослідження дадуть змогу на прикладі Республіки Польща проаналізувати методологію гармонізації внутрішніх та загальноєвропейських стандартів роботи з науковими доказами в кримінальному провадженні; *прагматичний* – результати дослідження сприятимуть пошуку шляхів удосконалення діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду, підготовки майбутніх правників до роботи у сфері доказування, залучення судового експерта, оцінки та використання висновку експерта у кримінальному процесі; *науковий* – праця активізує до більш обґрунтованих компаративних досліджень певних вузькоспеціалізованих проблем залучення експертів, відводу експертів, оплати праці, порядку проведення окремих видів експертиз, застосування дослідницьких експертних методик, критеріїв присвоєння кваліфікації експерта та порядку акредитації науково-дослідних установ, лабораторій тощо; *освітній* – матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін криміналістичного та кримінально-процесуального профілю, а також підготовки навчально-методичної літератури.

У тексті можна віднайти як відомі положення, так і нові ідеї. Цілком ймовірно, що в якомусь контексті для когось бракуватиме більш глибокого аналізу проблем, аргументації позиції, обґрунтування думок, але уникнути

цього не можливо, оскільки, по-перше, завжди постануть питання із категорії *terra incognita*, а по-друге, обмежений характер дослідження не дає змоги детально висвітлити усі аспекти суспільних відносин, що виникають у зв'язку з провадженням судово-експертної діяльності. Окремі висловлені пропозиції можливо звучатимуть як *votum separatum*, проте є сенс більш докладно їх розглянути, дослідити, продовжити наукову дискусію.

Видання адресоване здобувачам вищої освіти, викладачам, аспірантам, судовим експертам, науковцям та працівникам правоохоронних та судових органів, а також усім, хто цікавиться тематикою судової експертизи у кримінальному провадженні та польським правом.

Розділ 1

**ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

*Quantum scimus gutta est,
ignoramus mare²*

1.1. Концептуалізація судової експертології

Судова експертологія є відносно молодою наукою. І хоча чимало питань залишаються контроверсійними (матимемо змогу переконатися в цьому не один раз), відокремлення її як окремої галузі наукового знання вважається фактом доконаним³. Утім, зважаючи на те, що безпосереднім предметом нашого дослідження не була теорія судової експертології, обмежимося тільки коротким оглядом стану розробки наукової проблеми, що полягає у формуванні фундаментальних засад функціонування інституту судових експертиз в Україні, зокрема застосування спеціальних знань у процесуальній формі під час кримінального провадження.

Традиційно у наукових працях, присвячених дослідженню різних аспектів судових експертиз, автори не оминають нагоди згадати вчених, які були біля витоків експертології у радянській та пострадянській періоди (Т. В. Авер'янова, А. І. Алієв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, А. А. Ейсман, Г. А. Матусовський, О. Р. Росинська, О. Р. Шляхов та ін.). До творення сучасної української науки в галузі концептуалізації судово-експертної діяльності долучилися й Н. І. Клименко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, М. Я. Сегай, О. М. Калужна, Ю. М. Черноус, Б. В. Романюк, І. В. Пиріг, В. Д. Юрчишин, В. М. Абрамова, О. М. Моїсеєв, А. В. Кофанов, А. В. Іщенко, Ю. Б. Форіс, І. А. Петрова, О. І. Жеребко та ін.

Упродовж останнього десятиліття простежується тенденція до підвищення уваги до фундаментальних досліджень у галузі судової експертології, що виявилось у захисті докторських дисертацій О. М. Моїсеєвим «Експертні

² Те, що знаємо, – крапля, те, чого не знаємо, – море (з лат.).

³ Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 104.

технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання» (2011 р.), І. А. Петровою «Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів» (2012 р.), І. В. Пирогом «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015 р.), М. Г. Щербаковським «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» (2016 р.), Е. Б. Сімаковою-Єфремян «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» (2017 р.).

Історичному розвитку інституту судових експертиз присвячено чимало праць⁴. На думку правників, основними чинниками, що сприяли виникненню та розвитку вчення про судово-експертну діяльність, є: наявність значного за обсягом емпіричного матеріалу щодо окремих родів (видів) експертиз, створення на цій основі окремих теорій, в яких відображені наукові основи та закономірності; розробка принципів, методологічних, правових та організаційних основ різних родів (видів) судових експертиз, виокремлення з цього обсягу загального, що повинно бути притаманне будь-якому роду експертизи, зокрема й створюваному; проміжні теоретичні розробки щодо окремих проблем судової експертизи, що відображені в монографіях, статтях, навчальній і методичній літературі; система методів і методик експертного дослідження, що постійно удосконалюються та окреслюють науково-технічний прогрес; розвинена система державних судово-експертних установ у різних відомствах країни, що координують практичну і наукову діяльність⁵.

Процес становлення судової експертизи є динамічним, проте складним, зважаючи на багатоманітність підходів до визначення предмета судової експертології (закономірностей, що вивчає наука), місця судової експертології у системі інших наук (чи це самостійна юридична наука, чи галузь криміналістики, чи «синтетична» наука, що інтегрує юридичну, природничу, технічну або інші науки), функцій, принципів, методології, періодизації історії становлення та інституціоналізації судових експертиз, формулювання окремих термінів та понять тощо.

⁴ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х.: Право, 2016. С. 11–62; Щербаковський М. Г. Етапи інституалізації судових експертиз. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 124–131; Клименко Н. І. Наука експертологія та її проблеми. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.). Х., 2008. С. 47–53 та ін.

⁵ Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 4; Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 101.

Із одного боку акцентується на «міждисциплінарному», «міжгалузевому» характері предмета судової експертизи⁶, з іншого – заперечується те, що це «сукупність різних знань», наука, що має «подвійну природу» – юридичну та природничо-технічну⁷.

М. Г. Щербаковський слушно стверджує, що сучасний етап судових експертиз як наукового знання та практичної діяльності характеризується подальшим розвитком судової експертології, уточненням її предмета, об'єкта, структури, співвідношення із криміналістикою, що сприяє конкретизації та більш поглибленому аналізу її структурних елементів, визначенню гносеологічних і практичних функцій⁸.

Одним із актуальних питань є формування уніфікованого понятійного апарату судової експертології, що не завжди вдається. Яскравим прикладом може слугувати відсутність єдиного підходу в науці до поняття «спеціальні знання», що є базовим для функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні. Ефективність досудового розслідування часто залежить від залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями, під час проведення слідчих (розшукових) дій для дослідження слідової картини на місці події, формування суб'єктивних портретів, виготовлення зліпків, фотографічних та інших цифрових додатків до протоколів, здійснення наукового консультування слідчого. Судова експертиза є найбільш поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань, у результаті чого органи досудового розслідування отримують висновок експерта, що є джерелом доказів. Утім, незважаючи на істотну функцію у кримінальному провадженні, досі відсутнє єдине розуміння поняття «спеціальні знання». Наведемо декілька прикладів позицій учених щодо формулювання цього:

– це знання і навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які застосовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань (за В. Курдюковим)⁹;

– це неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти,

⁶ Моїсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи. *Право і безпека*. 2005. № 4/2. С. 27.

⁷ Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 103.

⁸ Щербаковський М. Г. Етапи інституалізації судових експертиз. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 129.

⁹ Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2009. 17 с.

досвіду роботи за спеціальністю і які можна застосувати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань (за В. Семеновим)¹⁰;

– це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовуються ними для успішного вирішення завдань кримінального судочинства (за Б. Романюком)¹¹;

– це будь-які знання та уміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науково-практичному рівню (за В. Шепітьком)¹²;

– це наукові, технічні та інші професійні, зокрема техніко-криміналістичні знання, отримані внаслідок фахової підготовки у поєднанні з навичками, набутими в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які разом із науково-технічними засобами використовуються під час пошуку, виявлення, вилучення й дослідження слідів із метою одержання доказової та орієнтувальної інформації, необхідної для встановлення істини у справі (за І. Когутичем)¹³.

– існують «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання»: «спеціальне пізнання» виражає сам процес отримання знань, а «спеціальне знання» – це якість знань, які мають відповідні особи – експерти та спеціалісти. Тому поняття «спеціальні пізнання» ширше за поняття «спеціальні знання», оскільки охоплює не лише теоретичний, а й емпіричний аспект. Окрім цього, різниця між цими поняттями ще й в тому, що «спеціальні пізнання» є невід'ємною якістю особи, а «спеціальні знання» – це результат вивчення будь-яких явищ, їх систематизації, узагальнення (за В. Ревакою)¹⁴.

В одному зі своїх досліджень О. М. Моїсєєв презентував сім понять «спеціальних знань» (М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька, В. М. Махова, В. Г. Гончаренка, Л. В. Лазарева, Р. Л. Степанюк)¹⁵. О. О. Кочура повністю

¹⁰ Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2006. 18 с.

¹¹ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2002. 20 с.

¹² Криміналістика: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. / за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2004. 728 с.

¹³ Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 888 с.

¹⁴ Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Х., 2006. 20 с.

¹⁵ Моїсєєв О. М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2014. № 3. Т. 27 (66). С. 194–203.

дублює позицію О. М. Моїсеєва¹⁶. Співавтори видання «Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності» (2018 р.) наводять дев'ять таких визначень, а водночас шість визначень методів експертизи, десять визначень методики експертизи та багато ін.¹⁷. Те саме можемо спостерігати щодо понять «судова експертиза», «судово-експертна діяльність», «висновок експерта».

Уникнемо безпредметного теоретизування щодо цитування, коментування, порівняння, вишукування прогалів та оцінки змісту запропонованих дефініцій, оскільки в надмірних дискусіях втрачається істина, а фактичний стан речей зумовлюють норми права, що знайшли свою рефлексію у букві закону. Маючи метою дослідження порівняння фактичного стану функціонування інституту судових експертиз в Україні та Польщі, не ставимо собі завдання вичерпно сформулювати його теоретичні підвалини, до кожного поняття подати авторську дефініцію, класифікацію, структуру, ознаки тощо, оскільки це потребувало би значно більше затрат зусиль і часу. Тому більшість основних положень, що були взяті за основу цієї наукової розвідки, є очевидними із чинного законодавства чи проектів законів.

Безумовно, уніфікація термінологічного апарату судової експертології є надактуальною. Частково формуванню логічної уніфікованої терміносистеми сприяло б прийняття Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» (проект від 30.03.2017 № 6264), оскільки у ст. 1 запропоновано цілий каталог основних термінів і понять, що загалом заслуговує схвалення, хоча деякі положення можуть викликати дискусії. З уваги на пропозиції авторів указанного проекту, який *nota bene* вже розглянутий комітетами ВР України (зокрема, Комітетом ВР України з питань запобігання і протидії корупції, Комітетом ВР України з питань правової політики та правосуддя, Комітетом ВР України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом ВР України з питань європейської інтеграції), можна взяти за основу запропоновані поняття¹⁸.

Водночас виокремимо декілька суттєвих тез.

По-перше, під поняттям «судова експертологія» розумітимемо комплексну галузь юридичної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування

¹⁶ Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Х., 2017. С. 284–286.

¹⁷ Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 9–10, 25–26, 28–30.

¹⁸ Про судово-експертну діяльність в Україні: проект Закону України від 30.03.2017 № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469.

інституту судових експертиз для потреб правосуддя та обґрунтовує засади теоретичного, нормативно-правового, організаційно-управлінського, кадрового, методичного, матеріально-технічного, інноваційного, інформаційного, фінансового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

По-друге, під час подальшого обговорення різних аспектів судової експертизи звернемо увагу на сферу кримінального провадження, що обумовлено предметом дослідження, тому питання функціонування цього правового інституту у межах цивільного, господарського чи іншого процесу не розглядатимемо.

По-третє, виходитимемо з тези, що систему судової експертології становлять дві частини: загальна (ретроспективний аналіз витоків формування інституту судових експертиз, формування понятійно-категоріального апарату, вивчення принципів судово-експертної діяльності, об'єктів, суб'єктів, аналіз потреб та узагальнення практики застосування спеціальних знань, розробка структур, класифікацій тощо) та спеціальна (розвиток видів та підвидів судових експертиз).

По-четверте, пріоритетами судової експертології вважатимемо розвиток учень та розробку рекомендацій щодо оптимізації існуючих експертних методик, розширення потенційних можливостей експертних досліджень, зменшення термінів проведення та суб'єктивізму, а також упровадження інноваційних технологій; гармонізацію українських та міжнародних стандартів, політики якості, законодавчих приписів; налагодження ефективної міжнародної співпраці та обміну досвідом.

По-п'яте, не будемо ототожнювати поняття «судова експертиза» та «судово-експертна діяльність», однак зміст концепту впливатиме із контексту, оскільки і першу, і другу дефініцію можна розглядати у широкому та вузькому сенсах (судову експертизу і як правовий інститут, і як конкретне дослідження; судово-експертну діяльність як діяльність усіх органів, служб, що організовують, забезпечують, реалізують функціонування судової експертизи, і як діяльність експертів під час виконання судової експертизи).

Важливо звернути увагу на перспективи виходу експертології за межі кримінального, цивільного чи господарського судочинства. В науці прогнозується утворення «Загальної експертології», предмет якої охопить й інші галузі суспільної діяльності, що потребують експертної оцінки для прийняття важливих рішень у сфері управління, економіки тощо¹⁹.

¹⁹ Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 105.

1.2. Поняття та підстави проведення судової експертизи

В Україні є два основні підходи до розуміння сутності поняття «судова експертиза». У широкому розумінні – це процесуальна форма застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. У вузькому – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994. (далі – Закон України «Про судову експертизу»)²⁰. Приділимо увагу чинному законодавству, зокрема новелізації положення КПК, унаслідок чого разом зі спеціальними знаннями у галузі науки і техніки законодавець запровадив поняття «мистецтва» та «ремесла» як сфер, в яких також реалізуються експертні дослідження (наприклад, за необхідності проведення мистецтвознавчої експертизи або експертизи інтелектуальної власності).

Часто поняття «судова експертиза» може вживатися для окреслення не конкретного дослідження, а галузі наукового знання. Проте відмінність цих понять, як слушно стверджує Н. І. Клименко, полягала в різниці цілей в аспекті гносеології, оскільки кожна предметна наука як галузь відповідних знань має на меті формування нових концептуальних положень, а предметна судова експертиза такої мети не має. Вона вирішує поставлені перед нею питання на основі своїх спеціальних знань²¹.

Сутність судової експертизи деталізується у низці ознак, які характеризують особливості її виконання в кримінальному провадженні, зокрема:

- дослідження спеціальним суб'єктом (експертна установа, експерт або експерти);
- дослідження на основі застосування спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла (медицини, фізики, хімії, біології, трасології, балістики, психології, музики, образотворчого мистецтва тощо);
- дослідження з метою виявлення обставин, що мають важливе значення для кримінального провадження (встановлення або спростування певних фактів, моделювання певних ситуацій, встановлення тотожності об'єктів, групофікація тощо);
- дослідження з дотриманням встановленого процесуального порядку експертизи (визначення кола ініціаторів експертизи, дотримання порядку призначення експертизи, оформлення її результатів, оцінки висновку тощо);
- дослідження завершується висновком, що є джерелом доказів у кримінальному провадженні.

²⁰ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 (зі змінами та допов.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv>.

²¹ Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 111.

Після внесення змін до порядку залучення експерта у кримінальному провадженні в 2017 р. (так звані поправки Лозового) та набуття ними у березні 2018 р. чинності нині, згідно зі ч. 1 ст. 242, ч. 7 ст. 244 КПК України, єдиною процесуальною підставою проведення експертизи є ухвала слідчого судді, суду, яка надається за клопотанням сторони кримінального провадження. При цьому сумнівною є доцільність ч. 3 ст. 241 КПК України, оскільки тепер немає істотного значення, чи відбувається добровільне, чи примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, бо в усіх випадках процесуальне рішення ухвалює слідчий суддя, суд. Чинне законодавство встановлює обов'язкову умову: експертиза може бути призначена і проведена тільки після внесення даних до ЄРДР, хоча в науковій літературі висловлювалась пропозиція закріпити можливість одержання слідчим висновків експерта до моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР і відкриття кримінального провадження²².

Фактичні підстави проведення судової експертизи є очевидними із конкретного факту правопорушення і обумовлені необхідністю застосувати спеціальні знання для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження (наприклад, з'ясувати природу певної речовини (кров, лак, фарба, паливно-мастильний матеріал, наркотична речовина тощо); ідентифікувати певні об'єкти (виконавця рукописного тексту; екземпляр зброї, з якої виконано постріл; особу, котра залишила дактилоскопічний слід), визначити послідовність дій та характеристики процесів (механізм утворення трасологічних слідів; причини смерті; спосіб підробки документа, рух транспортних засобів до моменту зіткнення) тощо).

У КПК України визначено короткий перелік питань, для з'ясування яких слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи. До них належать: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України; 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Окреслені процесуальні і фактичні підстави судової експертизи критично оцінюються як зі сторони науковців, так і зі сторони практиків. Особливо гостро ці зміни критикувалися на шпальтах Інтернет-видань та сторінках ФВ. Водночас

²² Фастовець В. А. Деякі проблемні питання правової регламентації судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 189.

наукова спільнота охарактеризувала їх як засіб «знищення конкурентності кримінального процесу», «створення штучних перешкод для сторін у реалізації їх прав», суперечність між прийняттям рішення слідчим суддею про доручення експертизи та його функцією судового контролю за дотриманням прав учасників кримінального процесу на стадії розслідування²³.

Першою проблемою стало те, що і для органу досудового розслідування, і для слідчого судді збільшилося навантаження через необхідність у одному випадку готувати та подавати клопотання, у іншому – розглядати матеріали, вивчати слідчу ситуацію та ухвалювати відповідне рішення.

Друга проблема – час, оскільки клопотання розглядаються впродовж п'яти днів, що, безумовно, нівелює можливість невідкладного, негайного прийняття рішення про залучення хоча б експерта-трасолога у «фактовій справі», не кажучи про проблемність експертизи трупа, збереження біологічних слідів та речових доказів зі слідами біологічного походження до моменту призначення молекулярно-генетичної експертизи, скерування осіб для судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень тощо.

Третя проблема – місце. Разом із зміною, яка стосувалась вимоги звернення до судів із відповідними клопотаннями за місцем реєстрації органу досудового розслідування, такий підхід узагалі розглядався багатьма правниками як блокування роботи правоохоронних органів. Тож, які зміни відбулися навесні 2018 р.? По-перше, слідчим доводилось інколи їхати 100–200 км до обласного центру, щоб подати клопотання. По-друге, доводилось із шостої ранку (або й раніше) займати чергу та декілька годин очікувати розгляду матеріалів. І тут виникала четверта проблема – відсутність балансу між кількістю клопотань, що постійно зростає, та фізичною можливістю їх розглянути двома, а подекуди одним, слідчим суддею. Словом, якщо б була можливість значно збільшити штат слідчих суддів, а ще краще – перевести документообіг в електронний формат (коли усі погодження та рішення можна було б отримати, не виходячи з кабінету слідчого чи прокурора, як це існує у деяких країнах), така ініціатива не зазнала б такої вкрай критичної оцінки.

Nota bene, прототип такого документообігу вже проходить апробацію. Досліджуючи еволюцію електронного судочинства, С. А. Чванкін наводить приклад, коли між двома установами – Київським районним судом м. Одеса та Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз МЮ України – апробовано перші кроки електронізації взаємодії. Зокрема, спершу пересилання

²³ Луценко попередив про колапс через «поправки Лозового». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/14/7174590/>; «Поправки Лозового» в КПК захищають корупціонерів і шахраїв – нардеп. URL: <https://www.unian.ua/politics/10045739-popravki-lozovogo-v-kpk-zahishchayut-korupcioneriv-i-shahrajiv-nardep.html>; Антон Геращенко. URL: <https://www.facebook.com/anton.gerashchenko.7/posts/1661753833911457> та ін.; Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 59.

клопотань в електронному форматі із подальшим донеправленням відповідної паперової копії, що дало змогу економити 3–4 дні на пересиланні документів та заклало підвалини для налаштування діалогу. Далі, як стверджує правник, стало можливим не досилати паперові копії документів, що зекономило не лише час, а й бюджетні кошти (пересилання кожного конверту сьогодні вартує відправнику близько восьми гривень та потребує певних трудових затрат, значно більших, ніж натискання декількох кнопок для відправки електронного документа). Відтак уже на початковому етапі напрацювання взаємодії установ досягнуто позитивних результатів: значно зменшився термін проведення судових експертиз, поліпшилась якість взаємодії установ, а учасники судових проваджень відчули на собі пришвидшення вирішення їхніх спорів²⁴.

Щодо фактичних підстав, то слухним є висновок О. М. Калужної про те, що буквально граматичне тлумачення наведених норм КПК України призводить до помилкового міркування про вичерпність низки підстав для обов'язкового проведення судової експертизи. Адже системне розуміння кримінального й кримінального процесуального законодавства і практики його застосування засвідчують протилежне²⁵. Дослідниця наводить багато прикладів, коли у постановках Пленуму ВС України були роз'яснення та рекомендації стосовно використання спеціальних знань у кримінальному процесі, з яких очевидно є необхідність залучення експертів для з'ясування відомостей, про які, однак, не йдеться у ч. 2 ст. 242 КПК України. Тож цей перелік міг би бути значно ширшим. Є окрема категорія кримінальних проваджень, методика розслідування яких, попри відсутність прямої вимоги у КПК України, передбачає обов'язкове залучення експертів, оскільки правова кваліфікація діяння та хід розслідування залежатимуть від його висновку (наприклад, кримінальні провадження про незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) тощо).

Щодо підстав та форм міжнародної співпраці у сфері судово-експертної діяльності, то відповідно до ст. 22 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 (зі змінами станом на 20.01.2018), у разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою. У КПК України реалізація

²⁴ Чванкін С. А. Про електронний суд: актуальність та перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 2. С. 89–95.

²⁵ Калужна О. М. Фактичні підстави проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 132.

процесуальних дій регламентується розділом IX. На підставі наукового аналізу А. В. Дудич визначив такі форми міжнародної співпраці експертів у кримінальному провадженні:

- 1) залучення експерта за запитом іноземної держави;
- 2) участь експерта у міжнародному суді;
- 3) проведення експертизи на місці експертами або комісією експертів;
- 4) надання висновку експерта;
- 5) консультування експертами з питань, які вимагають спеціальних знань;
- 6) надання спеціалістами допомоги при проведенні слідчих дій, які викликаються як експерти;
- 7) надання спеціалістами допомоги при оцінці доказів, які викликаються як експерти;
- 8) залучення експертів міжнародними організаціями²⁶.

Одним із таких прикладів ефективної міжнародної співпраці у сфері судово-експертної діяльності є події 2014 року.

17.07.2014 о 16.20 над територією України, на висоті понад 10 000 метрів, невстановленими особами із застосуванням ракетної зброї (зенітно-керованої ракети класу «земля–повітря», випущеної із самохідного зенітно-ракетного комплексу), збитий пасажирський літак «Boeing 777-200 9M-MRD» авіакомпанії «Малайзійські авіалінії», внаслідок чого загинуло 298 людей. За фактом катастрофи літака над територією держави СБ України порушено кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 258 КК України «Терористичний акт».

Для проведення розслідування причин катастрофи літака укладено міжнародний договір між правоохоронними органами Австралії, Бельгії, Королівства Нідерланди, Малайзії та України під головуванням Прокуратури Королівства Нідерланди. У рамках міжнародного розслідування створено міжнародну слідчу групу. Для встановлення причин катастрофи залучено і судових експертів зазначених країн – спеціалістів із трасологічних, балістичних та вибухово-технічних досліджень; досліджень матеріалів, речовин та виробів; проектування, виробництва та експлуатації зенітно-ракетної зброї. До проведення судових експертиз у рамках міжнародного розслідування як судові експерти з боку України попервах залучені були співробітники Київського НДІСЕ, котрі включені до міжнародної експертної комісії постановами слідчого-судді Королівства Нідерланди²⁷.

²⁶ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 9.

²⁷ Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів України як одна із умов членства ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 33.

1.3. Класифікація судових експертиз

У криміналістичній науці правниками неодноразово акцентується на інтеграційній природі судової експертології²⁸. Щороку обсяги цих знань збільшуються, що зумовлює необхідність їх систематизації. Суттєвим є те, що у межах одного судово-експертного дослідження можуть використовуватися різні групи таких знань (фундаментальних, так званих «материнських», та предметних наук). В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами станом 20.01.2018) визначено понад 40 видів та підвидів судових експертиз за критерієм, який можна ідентифікувати як галузь спеціальних знань.

1. Криміналістична експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз:

- почеркознавча та авторознавча;
- технічна експертиза документів;
- балістична;
- трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних із одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи);
- фототехнічна, портретна;
- експертиза голограм;
- відео-, звукозапису;
- вибухотехнічна;
- матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриття; полімерних; волокнистих; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин);
- біологічна.

2. Інженерно-технічна експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз:

- інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна);
- дорожньо-технічна;
- будівельно-технічна (оціночно-будівельна);
- земельно-технічна (оціночно-земельна);
- пожежно-технічна;
- безпеки життєдіяльності;

²⁸ Сімакова-Єфремян Е. Б. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 172–183; Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 104–112.

- гірничотехнічна;
- інженерно-екологічна;
- електротехнічна;
- комп'ютерно-технічна;
- телекомунікаційна.

Водночас із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитись також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, зокрема й авіаційного та водного транспорту.

3. Економічна експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз:

- бухгалтерського та податкового обліку;
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз:

- машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання;
- автотоварознавча;
- транспортно-товарознавча.

5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності, яка охоплює такі підвиди експертиз:

- літературних та художніх творів;
- фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення;
- винаходів і корисних моделей;
- промислових зразків;
- сортів рослин і порід тварин;
- комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень;
- топографій інтегральних мікросхем;
- комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій;
- економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічна.

7. Мистецтвознавча.

8. Екологічна.

9. Військова.

У межах цих видів формуються додаткові підвиди експертиз.

Наприклад, на думку таких експертів-практиків, як О. Г. Рувін, А. О. Полтавський, М. П. Молибога, класифікація трасологічних експертиз матиме такий вигляд:

1. Гомеоскопічні експертизи: експертизи слідів шкіряного покрову та зовнішньої будови частин тіла людини (експертиза слідів рук (слідів папілярних узорів долонних поверхонь рук (дактилоскопічна експертиза), слідів тильної сторони руки, нігтів тощо)); експертиза слідів ніг (слідів папілярних узорів підніжжя, слідів ніг на внутрішній поверхні взуття тощо); експертизи слідів

лоба, носа, губ, зубів, вух, ліктів, колін тощо; експертиза встановлення механізму утворення слідів крові та інших біологічних виділень людини.

2. *Механогомічні експертизи*: експертизи слідів одягу (слідів рукавичок, панчіх, шкарпеток тощо); експертиза слідів взуття; експертизи слідів протезів (ніг, рук, зубів); експертизи слідів пошкоджень одягу, взуття; експертизи встановлення механізму слідоутворення нашарувань на одязі, взутті; експертизи слідів динамічного стереотипу людини (за вузлами та петлями, ручними швами тощо).

3. *Механоскопічні експертизи*: експертизи слідів знарядь зламу (інструментів): експертизи слідів статичного впливу (надавлювання, віджимання, удару тощо); експертизи слідів динамічного впливу (розрізу, розруб, розпилу, свердління тощо); експертизи слідів зварювання (електрозварювання, газозварювання); експертизи слідів виробничих механізмів; експертизи слідів на замках (циліндрових, сувальдних, кодових, магнітних, гвинтових, рейкових, комбінованих тощо) та інших запираючих пристроях; експертизи слідів на пломбувальних пристроях (канатних (тросових), стрижневих (болтових), замкових, дровових, стрічкових, плівкових, комбінованих тощо); експертизи слідів зміни маркувальних (рельєфних) позначень (на металевих, полімерних, дерев'яних, скляних виробках); експертизи слідів транспортних засобів (слідів шин, коліс тощо); експертизи механізму слідоутворення нашарувань на об'єктах (крім одягу та взуття); експертизи механізму слідоутворення пошкоджень на об'єктах (крім одягу та взуття); експертизи встановлення механізму слідоутворення рідинних нашарувань (крім слідів біологічних виділень людини).

4. *Експертизи слідів розділення цілого за частинами*: експертиза слідів розділення монолітного цілого; експертиза слідів розділення складового цілого; експертиза слідів розділення комплектного цілого.

5. *Експертизи слідів тварин*: експертиза слідів лап (копит); експертиза слідів підків; експертиза слідів зубів (дзьоба); експертиза слідів рогів тощо.

6. *Експертизи слідів тавра*²⁹.

Відповідно до п. 1.2.10 зазначеної Інструкції № 53/5 із метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у зокрема й тих, що перебувають у стадії наукової розробки.

Судово-медичні та судово-психіатричні експертизи регламентуються нормативно-правовими актами МОЗ України і в цьому напрямі також виокремлюють вузькоспеціалізовані види експертиз (судово-медичні експертизи трупів, живих осіб, об'єктів зі слідами біологічного походження (імунологічна експертиза, цитологічна, молекулярно-генетична експертиза, токсикологічна,

²⁹ див. докладніше: Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 94–103.

медико-криміналістична, судово-психіатричні експертизи тощо). Проведення цих та інших судово-медичних експертиз регламентує наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України».

Пунктом 1.2.11. Інструкції № 53/5 визначено також розмежування судових експертиз залежно від порядку їх проведення, зокрема, зважаючи на чинник галузей спеціальних знань, є такі види експертиз:

– *первинна* – експертиза, коли об’єкт досліджується вперше.

– *додаткова* – експертиза, якщо для вирішення питань щодо об’єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

– *повторна* – експертиза, під час якої досліджуються ті ж об’єкти і вирішуються ті ж питання, що й при первинній (попередніх) експертизі (експертизах).

– *комісійною* – експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

– *комплексна* – експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз за потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ і служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах³⁰.

В українській криміналістичній науці є й інші критерії для класифікації судових експертиз: за характером вирішення завдань (ситуаційні, діагностичні); за ступенем індивідуалізації (класифікаційні, ідентифікаційні); за місцем проведення (проводяться в експертних установах; проводяться поза межами експертних установ, зокрема, на місці події, за місцем перебування підекспертної особи); залежно від необхідності проведення експертизи у кримінальному провадженні (обов’язкові, факультативні). Автори одного фахового видання ці критерії та виокремлені в їх межах види експертиз назвали класифікацією «адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності»³¹, з чим важко погодитись, оскільки поняття «адміністративно-правового регулювання» і поняття «експертиза», за законами логіки, потребують зовсім різних підходів при формуванні класифікаційних критеріїв. Більш доцільним вбачається розрізняти адміністративно-

³⁰ Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6.

³¹ Олійник О. О., Галуцько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: монографія. Херсон: Грін Д. С., 2015. С. 193.

правове регулювання судово-експертної діяльності за формою впливу (примус, переконання); залежно від сфери регуляторного впливу (здійснюється на центральному, регіональному, місцевому рівні); залежно від відомчої спрямованості регуляторного впливу (загальнодержавне, відомче, міжвідомче, міждержавне); залежно від напрямку судово-експертної діяльності (регулювання окремих груп суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією певних завдань, наприклад, акредитації науково-дослідних установ, атестації експертів, державної реєстрації методики експертизи тощо); залежно від суб'єкта здійснення та багато ін.

Розмежування судових експертиз за галузями спеціального знання чи іншими критеріями не може бути вичерпним у зв'язку із стрімким науково-технічним прогресом, постійним упровадженням інноваційних технологій у сферу судової експертології, розробки нових методик мікро- та макроаналізу об'єктів, що дає змогу прогнозувати появу нових видів (підвидів), класів, категорій експертиз та інтенсивне розширення потенційних можливостей експертних досліджень, використання їх результатів у процесі доказування.

Окремої уваги заслуговує питання інституту *конкурентної (альтернативної або приватної) експертизи*. Ще до новелізації законодавства у 2012 р. акцентувалося на тому, що започаткування в кримінальному процесі України конкурентної експертизи є перспективним, бо це вплине на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом³². Конкурентність вбачалася у тому, що сторона захисту могла самостійно на договірних засадах залучати експерта (з державної установи чи приватного, який працює на підставі виданої ліцензії) та подавати стороні обвинувачення і суду фахові висновки. Інша модель передбачала ригористичне правило: виконавцем такої експертизи мала б бути установа (експерт), що не належать до того ж відомства, якому підпорядкований орган досудового розслідування, а вартість не оплачується громадянами.

Період, коли в історії функціонування інституту судових експертиз була можливість подавати висновки експерта стороною захисту самостійно, був, проте сьогодні підстави для залучення експерта істотно змінилися, відтак механізм конкурентних експертиз повною мірою не функціонує. Змагальність залишилася у тому, що сторони кримінального провадження тепер мають вирівняні позиції, однаковий інструмент ініціювання отримання джерела доказу у вигляді висновку експерта – подання клопотання слідчому судді чи суду. Для слідчого, прокурора такі зміни суттєво обмежили можливість невідкладного прийняття процесуальних рішень, збільшили не завжди виправдану додаткову паперову роботу, посилили навантаження та витрати часу. Крім того, українські правники вбачають проблеми і в монополізації судово-експертної діяльності державними спеціалізованими установами, що дає змогу стверджувати про існування конкуренції у презентації наукових джерел доказів із певним сумнівом.

³² Клименко Н. І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 211–216.

1.4. Завдання судової експертизи

Метою експертизи є необхідність з'ясування спеціальних знань для виявлення і тлумачення «прихованої інформації», під якою слід розуміти, по-перше, дані, які неможливо виявити звичайним спостереженням; по-друге, видимі, але незрозумілі неспеціалісту, і потребують пояснення³³.

Реалізація мети можлива під час вирішення певних завдань. Завдання судової експертизи традиційно поділяють на загальні, спеціальні та конкретні. У широкому загальному сенсі правовий інститут судової експертизи має сприяти правоохоронним органам та суду щодо реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, тобто забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Утім, щоб сформульоване загальне завдання не було абстрактним, є спосіб окреслити його більш конкретно. У європейській криміналістиці науковці часто апелюють до римського правила семи золотих питань, які можна проектувати на всю площину експертної діяльності, виходячи за межі класичної криміналістичної експертизи. Ці питання постають перед органами досудового розслідування, прокурором, відтак обґрунтування переконливих відповідей перед судом є метою змагального процесу. Фактично суддя, ухвалюючи процесуальні рішення у кримінальному провадженні, формує своє внутрішнє переконання на підставі відповідей на ці питання. Отже, в кожному кримінальному провадженні необхідно встановити:

- 1) що?
- 2) де?
- 3) коли?
- 4) як?
- 5) чим?
- 6) чому?
- 7) хто?

³³ Калужна О. М. Фактичні підстави проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 136.

Перше питання передбачає з'ясування, чи взагалі відбулась подія кримінального правопорушення чи ні (стався нещасний випадок, було інсценування злочину або особа діяла в стані крайньої необхідності чи необхідної оборони тощо). Тут вагоме значення має загальне версіювання щодо усієї події, про яку надійшла первинна інформація до територіальних органів поліції. Питання «що?» охоплює відомості також про усі види завданої шкоди внаслідок протиправного діяння.

Друге питання окреслює з'ясування місця кримінального правопорушення. Оскільки місце виявлення слідів злочину не завжди збігається з місцем його вчинення, вичерпна відповідь на запитання «де?» має охоплювати дані про місце готування, вчинення, переховування слідів чи предметів злочинної діяльності. Важливо знати не тільки місце, а й переміщення підозрюваного.

Третє питання визначає обставину часу, тобто встановлення, коли відбулось кримінальне правопорушення, момент початку злочинної діяльності при продовжуваних злочинах, епізоди злочинної діяльності тощо.

Важливе (четверте) питання «як?» охоплює відомості про *modus operandi*, тобто спосіб діяння (спосіб проникнення, переміщення, пошкодження, викрадення, вбивства, вимагання, порушення встановленого порядку чи правил тощо). У випадках пасивної форми встановленню підлягає спосіб протиправної бездіяльності.

Відповідь на п'яте питання передбачає з'ясування, за допомогою яких знарядь та засобів особа вчинила кримінальне правопорушення (предмети, інструменти, обладнання, комп'ютерні програми, транспорт, грошові кошти тощо).

Шосте питання стосується суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і передбачає відповідь на запитання щодо мотивів та мети протиправного діяння.

Завершальне питання «хто?» – передбачає з'ясування даних про особу (осіб), що вчинили кримінальне правопорушення (анкетних даних, інформації про попередні судимості, характеристики тощо); якщо діяла група, то який ступінь організації вона мала, яким був розподіл ролей.

Судова експертологія сприяє пошуку відповідей на ці запитання шляхом забезпечення у такий спосіб органи розслідування науковими доказами. Науковість тих доказів очевидна з того, що під час проведення їх дослідження застосовуються науково обґрунтовані методики досліджень та належним чином апробовані, сертифіковані та перевірені технічні засоби і обладнання; результати цих досліджень підлягають науково обґрунтованій інтерпретації, а головне, здійснює ці дослідження спеціальний суб'єкт – експерт, який є фахівцем у певній галузі науки.

Підсумуємо: для досягнення мети кримінального провадження потрібні наукові знання, уміння, досвід, методологія, методика, термінологія, техніка,

а також фахівці-науковці, які вміють оперувати цією інтелектуальною зброєю у протидії злочинності. Кінцевим продуктом, який отримує орган досудового розслідування чи суд, буде не просто доказ, а науковий доказ, тобто фактичні дані, які отримано на основі науково-дослідної судово-експертної діяльності. Іншими словами, це докази, джерелом яких є висновок (думка) експерта. Але в жодному разі їх не можна протиставляти іншим доказам з інших джерел як «наукові–ненаукові». І хоча у кримінально-процесуальній науці такого поняття немає, вважаємо за доцільне його впровадження з метою апелювання до нього при окресленні комплексу дій, пов'язаних із збиранням, дослідженням, оцінкою та використанням об'єктів судових експертиз як роботи з науковими доказами. Більш докладно про це йтиметься у підрозділі 3.2.4.

Ще до того, як об'єкти дослідження потраплять до експерта, вони можуть бути знищені, зруйновані, пошкоджені, зазнати контамінації, бути неправильно оціненими, а тому слідчому, прокурору, слідчому судді чи судді необхідно мати певний обсяг знань та навичок роботи з такими науковими доказами. Саме цим обумовлене занепокоєння щодо сучасного рівня фахової підготовки правників, оскільки помилки слідчого, прокурора в роботі зі слідовою інформацією призводять до помилок у висновках експерта або неможливістю його надати, а помилки слідчого судді, суду в оцінці наукових доказів – до прийняття помилкових процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Спеціальні завдання судової експертизи вирізняються вузькою спеціалізацією. Кожний вид та підвид має визначений обсяг завдань, який часто обумовлює типовий перелік запитань, які можуть бути поставлені експерту в ухвалі слідчого судді, суду. Як констатує О. Полупанов, два поняття – завдання експертизи та питання, поставлене експерту, – дуже схожі. Відтак перше становить наукове визначення, яке може мати вияв у багатьох різних формулюваннях питань та реалізується щодо конкретної експертизи за допомогою низки запитань. Тому, у певному розумінні, завдання є науково узагальненим поясненням сенсу типових питань. Так, стосовно дактилоскопічної експертизи ототожнення особи, яка залишила слід, – це завдання; установлення ж певного факту, що цей слід залишено саме цією особою, – це питання конкретної експертизи³⁴.

Спеціальні завдання визначені в Інструкції 53/5 для кожного із дев'яти видів експертиз. Наприклад, п. 3.1 передбачає три підвиди технічної експертизи документів: експертиза реквізитів документів, експертиза друкарських форм та експертиза матеріалів документів. Кожен із цих підвидів має свій комплекс завдань, що можуть бути вирішені експертом. Так, основними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є:

³⁴ Полупанов О. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2014. № 12. С. 74.

- установлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, виправлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту. Для проведення дослідження щодо встановлення факту внесення змін у первинний зміст документів надаються оригінали документів;
- виявлення залитих, забруднених, вицвілих та інших слабовидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;
- установлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
- з'ясування цілого за частинами документа;
- установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця³⁵.

До кожного з окреслених завдань розроблено свій перелік питань. Наприклад, для зазначеного першого пункту завдань типовими будуть запитання: чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносились, то яким способом (підчистка, дописка, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту? Чи була замінена в документі фотокартка? Чи замінювались у документі (договорі, зошиті, книзі, медичній картці тощо) аркуші? Для другого: який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту? Який зміст знебарвленого тексту? Чи є в цьому документі (аркуші паперу) невидимий текст? Якщо є, то який саме? Чи є на документі (аркуші паперу) втиснені штрихи, утворені писальним приладом (знакодрукуювальним пристроєм тощо)? Якщо є, то який зміст тексту, що утворений утиснутими штрихами? Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст і (або) зображення? Якщо є, то який (яке) саме? І так далі.

Узагальнення спеціальних завдань дає змогу виокремити залежно від гносеологічної сутності такі їх основні групи:

- ідентифікаційні (кінцева мета – встановлення тотожності об'єктів, наприклад, виконавця рукописного тексту);
- класифікаційні (належність певного об'єкта до певного роду, класу, виду, групи, наприклад, належність речовини до групи наркотичних);
- діагностичні (встановлення певних процесів, станів, зв'язків, можливостей, характеристик об'єкта, наприклад, установлення факту справності механізму замка);

³⁵ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

– ситуаційні (визначення механізму події, перебігу певної діяльності, виникнення слідів, наприклад, з'ясування взаємного розміщення транспортних засобів до моменту зіткнення).

Із часом унаслідок стрімкого розвитку науки і техніки постійно з'являються нові потужності експертних досліджень та нові вузькоспеціалізовані завдання, розроблені окремими галузями спеціальних знань.

Конкретні завдання реалізуються у кожному конкретному кримінальному провадженні при встановленні обставин, що підлягають доказуванню згідно з ч. 1 ст. 91 КПК України. Фактично це деталізація мовою закону «золотих» семи питань криміналістики, вирішення яких без спеціальних знань часто просто не можлива.

1.5. Об'єкти судової експертизи

Поняття об'єктів судової експертизи у законодавстві не визначено. З теорії судової експертології відомо, що об'єктами судової експертизи можуть бути предмети, люди, сліди, документи, а також явища та процеси, дослідження яких дає змогу отримати відомості, що мають істотне значення для кримінального провадження. Свідомо не зазначаємо, що йдеться тільки про доказове значення такої інформації, оскільки часто у висновках експерта є відомості, які мають некатегоричний, а тільки ймовірний характер. Пропонуємо класифікувати об'єкти судової експертизи за такими критеріями:

залежно від природи об'єкта:

– *об'єкти особові* (це особи (підозрюваний, потерпілий, свідок), дослідження яких має значення для кримінального провадження (може вплинути на правову кваліфікацію злочину або форму закінчення досудового розслідування), наприклад, дослідження експертом особи для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, встановлення факту осудності, стану сильного душевного хвилювання, психологічного розвитку, мотивації тощо);

– *об'єкти матеріальні* (це речові докази, документи, зразки, які є носіями інформації, що має значення для кримінального провадження, наприклад, дослідження рукописного тексту, документа, зброї, інструментів, транспортних засобів, біологічних слідів, мікрочастинок матеріалів та речовин тощо);

залежно від характеру досліджень:

об'єкти статичні (це особові й матеріальні об'єкти, дослідження яких передбачає з'ясування їхнього стану, ознак, властивостей, інших характеристик і, як правило, пов'язане з вирішенням ідентифікаційних, класифікаційних та окремих діагностичних завдань судової експертизи);

об'єкти динамічні (це явища та процеси, дослідження яких передбачає з'ясування перебігу, послідовності дій, механізму виникнення, взаємного розташування статичних об'єктів до моменту, в момент та після їхньої

контактної взаємодії і зазвичай пов'язане з вирішенням діагностичних та ситуаційних завдань судової експертизи)³⁶;

залежно від галузі експертного дослідження:

- об'єкти ґрунтознавчої експертизи;
- об'єкти балістичної експертизи;
- об'єкти екологічної експертизи;
- об'єкти товарознавчої експертизи;
- об'єкти економічної експертизи;
- об'єкти судово-медичної експертизи;
- об'єкти трасологічної експертизи;
- об'єкти комплексних експертиз тощо.

залежно від ступеня складності:

– *об'єкти складні* (об'єкти, які піддані деформації чи руйнуванню, експерту поставлено щодо них більше десяти запитань або через інші причини процес дослідження потребує застосування складних технологій (лазерних, оптичних, електронних) та/або витрат часу, застосування декількох різних методик, залучення фахівців з інших установ для комплексних досліджень, проведення значної кількості експериментальних досліджень тощо);

– *об'єкти середньої складності* (об'єкти, дослідження яких не потребує значних затрат сил і засобів, щодо них поставлено менше десяти запитань, проте можливою є необхідність застосування декількох різних методик, проведення значної кількості експериментальних досліджень);

– *об'єкти прості* (об'єкти, для дослідження яких необхідно застосувати прості за характером методики, щодо них поставлено невелику кількість запитань та, відповідно, така експертиза не потребує значних затрат часу).

³⁶ У цьому контексті цікавими є результати опитування 300 експертів, згідно з якими 78% респондентів поділяють думку про те, що явища та процеси не є об'єктами судової експертизи, а охоплюються низкою фактичних даних і обставин справи щодо цих явищ і процесів, які має встановити судовий експерт у межах предмета судово-експертного дослідження. Водночас 19% опитаних відносять явища та процеси до об'єктів дослідження, а 3% – не визначилися із відповіддю (див. докладніше: Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 20).

Схожої до висловленої більшістю позиції дотримується М. Г. Щербаковський, аргументуючи, що в ґносеологічному сенсі як об'єкт пізнавальної діяльності експерта може бути будь-який факт, явище. Однак, на думку вченого, доцільнішим є більше вузьке розуміння об'єктів експертизи як конкретних матеріальних предметів, що надані (направлені) слідчим або судом експертові для проведення дослідження (див. докладніше: Щербаковський М. Г. Деякі сучасні проблеми теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.). Х., 2008. С. 69–72).

залежно від можливості сприймати об'єкти (форми пізнавальної діяльності):

– *об'єкти, які експерт досліджує безпосередньо* (експерт має прямий доступ до об'єктів, особисто контактує з ними);

– *об'єкти, які експерт досліджує опосередковано* (експерт досліджує об'єкт через фотознімки та інші копії об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень), його опис, інші матеріали, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз (п. 3.5. Інструкції 53/5), або досліджує матеріали кримінального провадження, наприклад, медичну документацію, оцінює поведінку особи за матеріалами відеозапису);

залежно від місця дослідження об'єктів:

– *об'єкти, які досліджуються в експертній установі* (матеріальні об'єкти надсилаються в експертну установу (експертів) в упаковці, яка забезпечує їх збереження, та засвідчуються особою у передбаченому законодавством порядку; при цьому речові докази і порівняльні зразки пакуються окремо; особи приходять для дослідження до експерта або поміщаються до установи під цілодобовий нагляд, наприклад, стаціонарна психіатрична експертиза у приміщенні відповідних установ МОЗ України);

– *об'єкти, які досліджуються за їх місцезнаходженням* (об'єкти не можуть бути досліджені у приміщенні службового кабінету (лабораторії) експерта, тому орган, який призначив експертизу, повинен забезпечити прибуття експерта, безперешкодний доступ до об'єкта у місці його знаходження, а також належні умови для його роботи; щодо осіб, то експерт проводить експертизу за місцем перебування такої особи, наприклад, амбулаторна психіатрична експертиза у приміщенні установи Державної пенітенціарної служби);

залежно від ідентифікаційного завдання:

– *об'єкти ідентифікуючі* (об'єкти, що використовуються при порівняльних дослідженнях як засіб виявлення розбіжностей або тотожності, наприклад, зразки почерку для почеркознавчої експертизи, крові для медико-генетичної експертизи, взуття для трасологічної експертизи тощо);

– *об'єкти ідентифіковані* (об'єкти, тотожність яких необхідно встановити, наприклад, вилучені з місця події сліди крові для медико-генетичної експертизи, сліди пальців рук для дактилоскопічної експертизи, куля для балістичної експертизи);

Безумовно, запропоновану класифікацію можна доповнити й іншими критеріями, а в науці віднайти зовсім інші підходи до класифікацій. Так, О. М. Моїсєєв апелює до іншої позиції, окреслюючи таку систематизацію об'єктів судової експертизи:

1) загальний – матеріальний носій інформації про факти, які цікавлять слідчого або суд, і який досліджується на основі використання спеціальних знань у межах судової експертизи як засіб доказування;

2) родовий – сукупність матеріальних носіїв інформації, об'єднаних спільністю властивостей, яка досліджується на основі використання спеціальних знань у межах класу, роду судової експертизи;

3) безпосередній (спеціальний) – матеріальний носій інформації, що досліджується на основі використання спеціальних знань у межах конкретного виду експертизи;

4) конкретний – індивідуально-визначений об'єкт, який наданий для проведення судової експертизи у конкретній кримінальній, цивільній чи господарській справі³⁷.

Автори видання «Основи судової експертизи» (2016 р.) для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, пропонують такий поділ об'єктів:

1) *матеріальні*: речові докази (сліди контактування (морфологічні та субстратні), предмети й інші утворення, на яких зафіксовані ці сліди та які ці сліди залишають (документи, одяг, взуття, знаряддя, інструменти, транспортні засоби, зброя, ґрунт, елементи речової обстановки місця події тощо); похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів і предметів тощо); живі особи; труп або його частини; тварини; рослини; спори; місце події; зразки для порівняльного дослідження (об'єкти матеріального світу (їх фрагменти, частки, відбитки, інші відображення), що відтворюють властивості живої людини та її навички, трупа, тварини, рослини, речовини, предмета тощо, вилучені в установленому законом порядку); виявлені експертом латентні (приховані) сліди й мікрочастки; порівняльні матеріали, що наявні в банку інформаційних даних судово-експертної установи;

2) *матеріалізовані*: ті, що містять відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації, – матеріали справи (провадження) (зокрема й висновки первинних експертиз, у разі проведення додаткової або повторної експертизи, чи експертизи інших видів) і матеріали, отримані в ході оперативно-розшукової чи слідчої діяльності (протоколи, схеми, фото-, кінодокументи, відео-, фонограми) тощо³⁸.

Таку позицію поділяють деякі автори наукових чи навчально-методичних видань. Водночас такі положення закріплені і у проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» (проект від 30.03.2017 № 6264). Щоправда у п. 6 ст. 1 проекту не конкретизовано поняття «тіло і стан психіки людини», тобто чи то об'єкт матеріальний, чи матеріалізований. Проте за такого підходу виникає сумнів щодо доцільності віднесення особи до матеріальних об'єктів. Можливо, слід осіб як об'єктів судово-експертної діяльності згрупувати

³⁷ Моїсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи. *Право і безпека*. 2005. № 4/2. С. 27.

³⁸ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х.: Право, 2016. С. 27–28.

в окрему категорію, як було запропоновано вище, а не копіювати позицію adeptів судової експертології радянського періоду.

Натомість позиція виокремлення людини з кола матеріальних об'єктів відображена в монографії «Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності», що заслуговує на схвальний відгук. Щоправда, автори критерієм обрали процесуальну форму і таким чином групували об'єкти: речові докази; документи; живі особи; зразки; відомості щодо об'єктів, відображені в матеріалах справи; об'єкти, що не мають визначеного процесуального статусу (об'єкти, які не фігурують у справі як речові докази з морально-етичних міркувань (труп) або не можуть бути речовими доказами через їхню фактичну неможливість (будівлі, споруди))³⁹.

Суттєвим є розуміння значної багатоманітності об'єктів, ступеня їх варіативності в межах однієї галузі, а, з огляду на постійний технологічний прогрес та апробацію нових експертних можливостей, кількісно-якісний склад об'єктів буде і надалі трансформуватись. Важливо, щоб цей процес завжди відбувався з урахування потреб судово-слідчої практики та останніх досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла.

Матеріальні об'єкти судових експертиз отримуються декількома шляхами:

- 1) під час проведення слідчих (розшукових) дій (огляд, освідування);
- 2) під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (негласне отримання зразків);
- 3) у разі застосування заходу забезпечення, передбаченому для ст.ст. 160–166 КПК України.

В ухвалі слідчого судді, суду перелічуються всі об'єкти, які скеровуються на експертизу, із зазначенням точного найменування, кількості, ваги, серії та номера (для грошей НБУ, іноземної валюти, бланків суворої звітності тощо), інші індивідуальні характеристики, які вирізняють ці об'єкти.

Важливою умовою є те, що якщо під час проведення експертизи об'єкт дослідження може бути пошкоджений або знищений, в ухвалі слідчого судді, суду має міститися дозвіл на його пошкодження або знищення. Ця засада закріплена у ст. 5 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994, у якій передбачено необхідність максимального збереження об'єктів дослідження, тобто під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або втрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження. Якщо ж за характером дослідження зберегти об'єкт не можливо, а в ухвалі слідчого судді немає дозволу на пошкодження або знищення цього об'єкта, то, відповідно до п. 4.12. Інструкції 53/5, на його пошкодження чи знищення необхідно отримати письмову згоду органу, який призначив експертизу.

³⁹ Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 24.

У разі пошкодження чи знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експертизи вноситься про це відповідний запис. Пошкоджені під час дослідження об'єкти або їх залишки повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу. Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також надані зразки для порівняльного дослідження позначаються відповідними штампами і після проведення експертизи (дослідження) повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу.

Після проведення експертизи, згідно з п. 4.22 Інструкції 53/5, предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу, разом із висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку. При цьому зазначено, що великогабаритні предмети та інші об'єкти, що не підлягають пересиланню поштою (вибухові та легкозаймисті речовини, дорогоцінні метали та каміння, вогнепальна зброя, патрони, боєприпаси, сильнодіючі, отруйні речовини тощо), отримуються в експертній установі особисто або представником за дорученням органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу, після пред'явлення документа, що засвідчує його (її) особу.

Водночас особи скеровуються для проведення експертиз залежно від наявності фактичних підстав.

1.6. Суб'єкти судово-експертної діяльності

1.6.1. Класифікація суб'єктів судово-експертної діяльності

Жодна, навіть найчіткіше описана у законі процедура, жодна новітня технологія експертного дослідження не буде ефективною, якщо особи, які задіяні до реалізації цього процесу, не будуть належно підготовлені та мотивовані. Висновок експерта не матиме значення джерела доказу, якщо буде порушено процесуальний порядок її призначення або залучений експерт не відповідатиме критеріям чи не працюватиме в межах стандартів, передбачених державою. Ці стандарти і процедури створені задля врегулювання механізму кваліфікованого застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, гарантування того, що жодна некваліфікована особа не в змозі присвоїти собі невласливу кваліфікацію чи вигадати нову псевдонаукову методику і «штампувати» висновки на замовлення, задовольняючи партикулярні цілі сторін кримінального провадження.

Окрім того, держава повинна забезпечити уніфікований підхід до кожного етапу експертизи, закріпити мінімальні кваліфікаційні вимоги до осіб, здійснювати сертифікацію та акредитацію науково-дослідних установ та комісій, гарантувати незалежність експертів та водночас можливість їх відводу, чітко визначити їхній процесуальний статус та за потреби гарантувати безпеку. І хоча таке регулювання інколи заслуговує на критику, слід розуміти, що процес оптимізації функціонування будь-якого правового інституту є динамічним, тривалим.

Характерною для цього процесу є постійна необхідність верифікувати механізм застосування спеціальних знань на предмет його відповідності, по-перше, актуальним вимогам судово-слідчої практики; по-друге, інноваційним розробкам науки і техніки; по-третє, міжнародним стандартам у сфері функціонування інституту судових експертиз та оцінки висновку експерта як джерела доказів у кримінальному процесі. Отже, суб'єктний компонент у цьому механізмі виконує чи не найважливішу роль.

У науковій літературі класифікація суб'єктів експертної діяльності – це ще один «камінь спотикання». Одні правники зазначають, що розуміння поняття суб'єктів експертної діяльності не має виходити за межі виконання експертного дослідження, а тому віднесення до кола суб'єктів будь-кого, крім самих експертів, вважають недоцільним⁴⁰. Натомість інші припускають можливість більш широкого комплексного підходу до питання суб'єктів судової судово-експертної діяльності і не зводять її лише до етапу проведення експертизи⁴¹. Треті, розуміючи етимологічну різницю між поняттями «суб'єкти експертної діяльності» та «суб'єкти експертизи», пропонують до останніх не зараховувати судово-експертні установи, оскільки юридичні особи не несуть відповідальності, наприклад, за завідомо неправдивий висновок чи відмову від дачі висновку⁴². Такий логічний виклад дає змогу гіпотетично (оскільки не можемо чітко знати інтенцій науковців) вважати експерта і суб'єктом судової експертизи, і суб'єктом судово-експертної діяльності одночасно.

⁴⁰ Черноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61 С. 6 (при цьому позиція авторів публікації потребує певного уточнення, оскільки на початку дослідження науковці погоджуються із позицією Т. В. Аверьянної про некоректність розширеного розуміння суб'єкта судово-експертної діяльності (підкреслюємо, що в цьому контексті вжито поняття «діяльність», а не «експертиза»), проте наприкінці статті Ю. М. Черноус, О. А. Лопата не дискутують із М. Я. Сегаєм, цитуючи та розвиваючи його позицію, яка, власне, презентує більш широке тлумачення судово-експертної діяльності як заснованої на конституційних засадах діяльності органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що опирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою); Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні вимоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ. 2010. С. 17.

⁴¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 24; Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 8.

⁴² Головченко Л. М. Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу». *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.). Х., 2008. С. 19.

Уся ця плутанина виникає внаслідок різного (вузького або широкого) трактування і різних контекстів використання понять. Уникнемо критичного оцінювання позицій опонентів наукового дискурсу. З метою реалізації комплексного, системного підходу пропонуємо, керуючись широким розумінням поняття «судово-експертна діяльність» та враховуючи різноманітність форми участі у функціонуванні інституту судових експертиз у кримінальному провадженні, суб'єктів поділити на п'ять груп:

1) суб'єкти-управлінці, тобто ті, які забезпечують організаційно-управлінську діяльність, пов'язану із створенням необхідних умов для ефективного функціонування інституту судових експертиз;

2) суб'єкти-ініціатори, тобто ті, які можуть ініціювати проведення експертиз у кримінальному провадженні;

3) суб'єкти-дециденти, тобто ті, які уповноважені ухвалювати рішення і доручати проведення експертиз у кримінальному провадженні;

4) суб'єкти-виконавці, тобто ті, які безпосередньо виконують доручення на проведення судової експертизи та дають висновок, що є джерелом доказів у кримінальному провадженні;

5) суб'єкти-оцінювачі, тобто ті, які уповноважені здійснювати оцінку та перевірку висновку експерта та ухвалювати на цій основі процесуальні рішення.

Суб'єкти-управлінці. До таких суб'єктів належать усі органи державної влади, служби і відомства, спеціально створенні ради та комісії, що здійснюють правотворчу та правозастосовну діяльність, організаційно-розпорядчі функції, науково-методичний, атестаційний, акредитаційний та інші напрями роботи, створюючи відтак умови для реалізації завдань судової експертизи.

Суб'єкти-ініціатори. На визначених законодавцем процесуальних підставах проведення експертиз ініціаторами проведення експертизи у кримінальному провадженні можуть бути сторони кримінального провадження, тобто з боку обвинувачення – це слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК України, а з боку захисту – це підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України).

На підставі аналізу судово-слідчої практики та наукової літератури можна виявити низку проблем, які корелюються з готовністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду до оцінки слідчої ситуації та роботи з науковими доказами (збирання, дослідження, оцінка та використання) у кримінальному провадженні. Наприклад, на підставі проведеного дослідження Д. В. Щербанюк вказує на прогалини в описі об'єктів експертизи у протоколах, неправильне їх упакування, некоректне формулювання питань експертів, постановку зайвих запитань, використання неправильної термінології, що

призводить до затягування часу проведення експертиз та суперечностей в подальшій оцінці висновку⁴³; Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначає про відсутність розуміння сутності комплексної судової експертизи⁴⁴; І. І. Когутич узагалі стверджує про інфантильність, професійну некомпетентність, низький рівень підготовки у вишах як характеристику, притаманну сучасним правоохоронцям, що зрештою має вияв у невмінні застосовувати криміналістичну тактику, формулювати ідентифікаційні й діагностичні запитання експертам, налагоджувати взаємодію з іншими підрозділами і службами⁴⁵. Зважаючи на проблемність та розгорнутість окресленої теми, більш докладно на питанні підготовки правників до роботи з науковими доказами буде акцентовано в одному із наступних розділів.

Суб'єкти-дециденти. Ініціювання експертизи на стадії досудового розслідування здійснюється шляхом подання клопотання слідчому судді, суду, які, як уже зазначалося, у порядку, передбаченому ст.ст. 243, 244 КПК України, приймають рішення у формі ухвали. Тож, згідно з чинним процесуальним законодавством, суб'єктом-децидентом на стадії досудового розслідування є слідчий суддя, на стадії судового розгляду – суд. Зауважимо, що частини перші ст.ст. 242, 243 КПК України мають ширше коло дії, бо передбачають двох децидентів (слідчий суддя, суд) для двох стадій кримінального провадження (і досудової, і судової), тоді як порядок, установлений ст. 244 КПК України, стосується тільки слідчого судді.

Такий новелізований підхід законодавця частково переклав відповідальність за роботу з науковими доказами зі сторін кримінального провадження на слідчого суддю. Раніше можна було почути від судових експертів нарікання про некоректність формулювання слідчим питань у постановках про призначення судових експертиз, неповноту скерованих матеріалів чи навіть недоцільність залучення експерта для з'ясування обставин, що мають значення для провадження, проте не потребують застосування спеціальних знань. Нині ж, навіть якщо й є практика дослівного копіювання до ухвал питань із клопотання особи, яка звернулася з такою ініціативою, слідчий суддя (суд) відповідає за ретельність вивчення ситуації та прийняте процесуальне рішення. Для цього він наділений низкою повноважень, які може реалізувати при розгляді клопотань, зокрема, право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

⁴³ Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 228.

⁴⁴ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 24.

⁴⁵ Когутич І. І. Про криміналістику, окремі її тенденції та проблеми. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 16.

У випадку задоволення клопотання, одним із обов'язкових елементів цієї ухвали є визначення експерта, якого необхідно залучити, або експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи. І, власне, тут постають суб'єкти-виконавці.

Суб'єкти-виконавці. Залучення експерта у кримінальний процес є засобом забезпечення об'єктивності, повноти й всебічності кримінального провадження⁴⁶. Аналізуючи нормативно-правове регулювання залучення судового експерта, найперше звернемо увагу на різноманітність норм та, відповідно, підходів до одного і того ж питання.

Якщо брати до уваги норми кримінального процесуального законодавства, то всіх суб'єктів-виконавців судових експертиз у кримінальному провадженні, відповідно до ст. 242 КПК України, можна поділити на дві групи:

- 1) експерт (експерти);
- 2) експертні установи⁴⁷.

Утім у Законі України «Про судову експертизу» застосовано дещо інший підхід до визначення як самого поняття судового експерта, так і кола осіб, уповноважених на проведення судових експертиз. На підставі зазначеного закону виконавців судової експертизи можна поділити на такі групи:

1) *атестовані експерти*, тобто внесені до Реєстру атестованих судових експертів (чч. 1, 2 ст. 9 Закону України «Про судову експертизу»):

– *судові експерти державних спеціалізованих установ*, тобто фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»);

– *судові експерти, які не є працівниками цих установ*, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах МЮ України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом (ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»);

⁴⁶ Моїсєєв О. М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія «Юридические науки». 2014. Т. 27 (66). № 3. С. 194–203.

⁴⁷ І хоча Л. М. Головченко не поділяє позицію віднесення до кола суб'єктів експертиз науково-дослідних установ, все ж ч. 1 ст. 242 КПК України чітко визначає експертні установи як суб'єкти, яким може бути доручено проведення судової експертизи (див. докладніше: Головченко Л. М. Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу». *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.). Х., 2008. С. 16–23).

2) інші фахівці з відповідних галузей знань (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про судову експертизу»);

3) іноземні фахівці, які беруть участь у судовій експертизі в складі експертних комісій (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про судову експертизу»).

У судовій практиці можуть виникати ситуації, коли експерт фактично ще не внесений до вказаного Реєстру, але залучений до проведення експертизи і дає висновок. На цій підставі в одній зі справ, що розглядалися цього року в Новоукраїнському районному суді Кіровоградської області, сторона захисту клопотала перед судом визнати три висновки експерта недопустимими джерелами доказів. Натомість суд у цьому випадку відхилив клопотання, мотивуючи своє рішення тим, що порядком ведення Реєстру атестованих судових експертів «... не передбачено внесення окремої дати включення експерта до Реєстру. Датою набуття права на здійснення судово-експертної діяльності є дата присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта. Як вбачається з досліджених в судовому засіданні висновків експертів на час проведення досліджень по кримінальному провадженню судовий експерт ОСОБА_11 є фахівцем державної спеціалізованої установи – Новоукраїнського відділення Кіровоградського ОБСМЕ від 01.02.2107 року, має сертифікат про присвоєння кваліфікації лікаря – судово-медичного експерта від 30.01.2017 року (а.п. 157–159, 180) та яка, будучи допитана в ході розгляду справи в суді з приводу даних нею висновків, про кримінальну відповідальність була попереджена судом. Висновки свої підтримала ...». Відтак аргументація сторони захисту про неможливість використання та недопустимість висновків експерта ОСОБА_11 від 20.03.2017 № 6, від 20.03.2017 № 25/6, від 24.04.2017 № 43/25/6 не знайшли апробати⁴⁸.

У ч. 1 ст. 69 КПК України є своєрідне уточнення поняття судового експерта. Так, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України). Це правове поняття. З точки зору науки (за А. В. Дудичем), експерт – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, призначена експертом у порядку, встановленому законом, що прийняла об'єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань⁴⁹.

⁴⁸ Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 20.02.2018 № 396/676/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁴⁹ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 15.

Важливо зауважити, що в українському законодавстві є різноманітність, а водночас і деякі формальні розбіжності у визначенні переліку прав та обов'язків судових експертів. У трьох різних нормативно-правових актах передбачено складові правового статусу експерта: 1) у Законі України «Про судову експертизу» (ст.ст. 12, 13); 2) в Інструкції 53/5 (розділ 2); 3) у КПК України (ст.ст. 69, 70). Докладніше це подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Правовий статус судового експерта у кримінальному провадженні за законодавством України

Закон України «Про судову експертизу»	КПК України	Інструкція 53/5
Права експерта		
Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право: 1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування, або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти	Експерт має право: 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь	Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи; відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертіві питань; з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних,

клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; 6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом. Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством (ст. 13).	у кримінальному провадженні; 6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» (ч. 3 ст. 69).	виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності; вказувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення; у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремі висновки; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань; оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком.

Обов'язки експерта		
Незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний: 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; 2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі. Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством (ст. 12).	Експерт зобов'язаний: 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; 2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; 5) заявляти самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України (ч. 5 ст. 69).	На експерта покладаються такі обов'язки: заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин; прийняти до виконання доручену йому експертизу; особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його; повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані; з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

		не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати (п. 2.2).
Відповідальність експерта		
Судовий експерт на підставах і в порядку, передбаченими законодавством, може бути притягнутий до юридичної відповідальності.	За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом (ст. 70).	За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. За злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду експерт несе адміністративну відповідальність згідно з чинним законодавством. За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності згідно з чинним законодавством. У разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи експерт несе матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством (п. 2.4)

Окремі прав та обов'язки, попри такий самий зміст, мають різні формулювання, що інколи обумовлює неоднозначність розуміння та застосування. Зокрема, виправданими є зауваги О. Калужної про відсутність єдиного підходу до питання відмови експерта від проведення судово-експертного дослідження і, як наслідок, непослідовність, розрізненість, нечіткість, недостатню повноту правового регулювання підстав та порядку реалізації обґрунтованої відмови експерта (експертної установи) від давання висновку⁵⁰. Перше, що зумовлює питання, – це факт розміщення положень про потенційну можливість відмови в різних контекстах КПК України та Інструкції 53/5, що спричиняє плутанину в змістовній оцінці тези, чи це право, чи це обов'язок. Окрім того (як слушно зауважує вчена), оперування різними термінами – «експерт може відмовитися від давання висновку», «заява про відмову повинна бути вмотивованою», «експерт повинен повідомити про неможливість проведення експертизи», «експерт невідкладно заявляє суду клопотання щодо уточнення запитань або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за заданими питаннями» – викликає цілу низку запитань. При цьому можливість відмови є важливим елементом судово-експертної діяльності, оскільки дає змогу запустити механізм прийняття інших необхідних процесуальних рішень, не очікуючи місяць на висновок, у якому не буде відповіді на поставлені питання. У такий спосіб забезпечується економія сил та засобів для досягнення результату – збирання доказів. Не продовжуватимемо презентацію фахового критичного аналізу О. М. Калужної, зазначимо тільки, що за останні три роки ситуація суттєво не змінилася.

Пропозиції щодо зміни переліку прав та обов'язків судового експерта висловлює А. В. Дудич⁵¹. Уточнення потребують і норми кримінального законодавства щодо відповідальності судового експерта⁵².

У разі колективної діяльності експертів, особливо при роботі міжвідомчих комісій, додатково залежно від функцій суб'єктів можна виокремити: експерта-керівника, експерта-координатора, експерта-організатора⁵³.

Розглянута категорія суб'єктів-виконавців має суттєву ознаку: експерти мають володіти базовою компетентністю, під якою розуміють здатність експерта самостійно вирішувати доручену йому низку питань, опираючись на сукупність знань, отриманих у процесі його професійної спеціальної освіти, а також знань і вмінь із експертної спеціальності, набутих під час

⁵⁰ Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 189–199.

⁵¹ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 15–17.

⁵² Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 50.

⁵³ Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 52.

підготовки до атестації його як судового експерта⁵⁴. До питання професіограми експерта повернемося під час висвітлення питання кадрового забезпечення судово-експертної діяльності.

Щодо суб'єктів-виконавців, якими є науково-дослідні юридичні особи, то згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» у кримінальному провадженні судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, до яких належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз МЮ України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗ України;
- експертні служби МВС України, МО України, СБ України та ДПС України.

До слова, у результаті реформування правоохоронних органів змінилося підпорядкування і характер Експертної служби МВС України, яка не увійшла до складу НП України, а її персонал, пройшовши процедуру розатестації, набув цивільного статусу. Територіальні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України не підпорядковуються управлінням НП України на місцях, зокрема підрозділам досудового розслідування, а їхні службові взаємовідносини формуються винятково шляхом взаємодії⁵⁵.

В Україні є монополія проведення більшості судових експертиз (криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних) лише експертами державних експертних установ, що також зумовлює критику, оскільки залежність експертних установ від відомств, у структурі яких вони перебувають, а загалом у найбільш резонансних справах навіть від політичної волі парламентсько-урядової більшості, призводить до того, що судова практика часто отримувала й отримує необ'єктивні висновки експертів, якими зазвичай прикриваються зловживання чи недбалість, що неодноразово встановлювалось ЄСПЛ за заявами проти України⁵⁶. Про такі спостереження про «замовні», необ'єктивні висновки, на яких базуються судові рішення, стверджують й інші науковці⁵⁷.

⁵⁴ Антонюк П. Є. Щодо професійної компетентності судово-медичного експерта. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 37.

⁵⁵ Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 14; Положення про Експертну службу МВС України, затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343.

⁵⁶ Калужна О. «Carthago delenda est – Карфаген має бути зруйновано!» (про державну експертну монополію). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звітної науково-практичної конференції* (м. Львів, 7–8 лютого 2018 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. Ч. 2. С. 209–215.

⁵⁷ Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: монографія. Херсон: Грін Д. С., 2015. С. 181.

У науці є пропозиція, як зберегти державну монополію на судово-експертну діяльність та водночас подолати чинник однієї відомчої підпорядкованості експертних установ та органів досудового розслідування, оскільки це ставить під сумнів незалежність експерта. Йдеться про реформування наявної системи судово-експертних установ шляхом їх централізації, яка може бути реалізована двома способами: або об'єднанням експертних установ із підпорядкуванням їх МЮ України, або створенням спеціального державного органу (Державного департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя) при КМ України⁵⁸.

Проаналізувавши зазначене, О. А. Федотов аргументував, що відсутність конкуренції позбавлятиме установу мотивації до самовдосконалення і розвитку, підвищення продуктивності та покращення якості праці, впровадження нових видів експертних досліджень на задоволення потреб практики, не сприятиме зміцненню довіри до висновків експертів, зашкодить і засадам кримінального провадження, зокрема принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості⁵⁹.

Такі ж невтішні прогнози є і в закордонних фахівців. Оцінюючи ситуацію в Україні, в рамках дослідницького проекту Мережі реформаторів правової допомоги (LARN – *Legal Aid Reformers Network*) було констатовано: «Захисники втратили можливість отримувати результати незалежної експертизи. Монополія держави помітно розхитала гарантії незалежності експертів, які працюють у «спеціалізованих установах». Керівництво цих закладів має величезний вплив на експертів, яких закон не захищає достатньою мірою від неналежного тиску. Експерт може легко бути звільнений з роботи попри всі запобіжники в загальному трудовому законодавстві. В умовах державної монополії «спеціалізованих установ» вірогідність звільнення професійно придатного експерта за висновки, які суперечать «інструкціям» його керівництва, фактично знищує можливість його подальшої практики в якості судового експерта. Існуюча система «спеціалізованих установ» вже призвела до погіршення якості висновків експертиз, втрати навичок і кваліфікації експертів та маніпуляцій експертними знаннями в цілях виконання завдань, насправді не обов'язково пов'язаних з встановленням істини в кримінальних справах»⁶⁰.

Підвищення заробітної плати експерту з метою посилення його незалежності проблему не вирішить, оскільки він й надалі перебуватиме у відомчій вертикалі. Водночас посилення контролю у формі постійних переатестацій теж видається малоефективним, оскільки він ще більше

⁵⁸ Федотов О. А. До питання щодо централізації судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 42.

⁵⁹ Ibidem. – С. 45.

⁶⁰ Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи. Болгарія Грузія Литва Молдова Україна. К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012. С. 389.

залежатиме від позиції керівництва установи. Вихід із цієї ситуації науковці та практики вбачають у подоланні державної монополії судово-експертної діяльності, проте й тут дозволимо собі долю сумніву: діяльність приватних експертів (йдеться про експертів із приватних експертних установ чи експертів, що працюють на підставі спеціально виданих ліцензій) та допустимість конкурентних експертних висновків як джерел доказів не є панацеєю від проблеми необ'єктивності, зацікавленості, однобічності експертів.

Потенційно така небезпека буде існувати завжди. Усі експерти є незалежними, але при цьому в певному сенсі «залежать»: державні – від відомчої політики якості, внутрішньої кадрової політики установи, фінансування тощо, приватні – від замовника. Тому загалом, приймаючи аргументацію О. М. Калужної, Н. І. Клименко та інших, залишимо відкритим питання: чи приватний експерт (діяльність якого залежить від кількості замовлень, позитивних рекомендацій клієнтів, який сам організовує свою роботу, а відтак імовірно з прибутку витрачає кошти за оренду приміщень, витратні матеріали, рекламу, оборот документації тощо) завжди буде більш об'єктивним, ніж державний (який узагалі не залежить від ринкової кон'юктури)? Тільки, коли рівень правової свідомості конкретного експерта, його сумлінність, почуття обов'язку і відповідальності буде високим, можна сподіватися, що за будь-яких обставин і за будь-яких умов він збереже об'єктивність.

Кожне відомство регламентує функціонування експертних служб відомчими документами та дбає про ведення ефективної внутрішньої політики контролю за якістю кадрового забезпечення та самого процесу судово-експертних досліджень. Перед слідчим суддею можна клопотати про проведення експертизи в установі, що не є з органом досудового розслідування в одному відомчому підпорядкуванні. Водночас, як стверджує О. В. Тимченко, українська експертна спільнота при подальшій глобалізації процесів європейської інтеграції буде інтегруватись у склад загальноєвропейських експертних установ, що зумовлює зацікавленість у співпраці з іноземними партнерами⁶¹. Зазначене охоплює впровадження єдиних міжвідомчих стандартів роботи на місці події та збиранні доказів, проведення експертних досліджень, застосування сертифікованої лабораторної та іншої техніки, атестації експертів.

Суб'єкти-оцінювачі. Це процесуальні особи, уповноважені здійснювати, відповідно до ст. 94 КПК України, оцінку висновку експерта та ухвалювати на цій основі процесуальні рішення, тобто – слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд. Цих суб'єктів слід відрізнити від суб'єктів-ініціаторів, адже до останніх можуть належати і сторона захисту, і потерпілий, інші учасники, які фактично позбавлені можливостей змінювати кваліфікацію злочину, визначати форму закінчення досудового розслідування, проводити слідчі (розшукові) дії з метою перевірки

⁶¹ Тимченко О. В. Оптимізація судово-експертної діяльності на основі удосконалення інформаційно-доказової баз із урахуванням світового досвіду. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 2. С. 57–64.

доказів, що містяться у такому джерелі, як висновок. Безумовно, ці особи також здійснюють свою приватну оцінку, зважаючи на власні інтереси у змагальному процесі, але на її основі вони можуть тільки клопотати про прийняття певних рішень. Останнє слово залишається за органом досудового розслідування, прокурором, судом. Навіть якщо проведення експертизи ініціювала сторона захисту, публічна оцінка висновку експерта залишається прерогативою процесуальної уповноваженої особи, що в подальшому внаслідок реалізації владних повноважень виявляється у прийнятті відповідних процесуальних рішень.

Очевидним є те, що в умовах постійного розвитку науки й техніки, ускладнення методів і методик дослідження дедалі складнішим стає оцінювання уповноваженими особами висновків експертів. Оцінити наукову обґрунтованість висновків, правильність обрання та застосування методів дослідження може тільки висококваліфікований спеціаліст, що має такі самі спеціальні знання, що й експерт⁶². Безумовно, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд не можуть стати такими фахівцями (причому в усіх напрямках судових експертиз), проте слід наголосити на питанні підготовки фахівців для роботи із науковими доказами (тобто такими, збирання та дослідження яких потребує наукових знань); інформуванні їх про останні досягнення судової експертології.

1.6.2. Взаємодія експертних служб та органів досудового розслідування у кримінальному провадженні

Налагоджена взаємодія державних спеціалізованих експертних установ та органів досудового розслідування НП є запорукою ефективного виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України. Така взаємодія може мати такі форми:

– надання усних консультацій щодо можливостей застосування спеціальних знань для з'ясування питань, що мають значення для кримінального провадження, доцільності призначення експертизи, формулювання конкретних питань у клопотанні сторони кримінального провадження (ухвалі слідчого судді, суду), підбору об'єктів та вилучення зразків, застосування спеціальної термінології тощо;

– участь при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій в якості експертів (під час обшуку (ст. 234 КПК України), огляду (ст. 237 КПК України), огляду трупа (ст. 238 КПК України), огляду трупа з ексгумацією (ст. 239 КПК України), освідуванні (ст. 241 КПК України) тощо);

– участь при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій в якості спеціалістів;

– надання письмових пояснень, які можуть бути долучені до протоколу слідчої (розшукової) дії як додатки (ст. 105 КПК України);

⁶² Клименко Н. І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 216.

- проведення судової експертизи та надання висновку (ст. 101, 242 КПК України);
- надання показань під час допиту щодо уточнення сформульованих висновків, питань кваліфікації, отриманих об'єктів (ст. 224, 356 КПК України);
- інші форми співпраці, передбачені законодавством (комунікація шляхом подання клопотань, повідомлень).

Важливою сферою співпраці між слідчим та працівниками експертної служби МВС України є їхня спільна робота на місці події. При цьому фахівці експертної служби мають процесуальний статус спеціалістів. Із метою забезпечення дотримання вимог КПК України щодо проведення оглядів місць подій наказом МВС України від 19.08.2015 № 993 у структурі слідчих відділів (відділень) поліції, як уже зазначалося, передбачено створення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій⁶³.

Згідно з п. 3 Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, до таких спеціалістів віднесено осіб, які, по-перше, володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, та, по-друге, залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування. Усіх спеціалістів можна поділити на п'ять категорій:

- інспектори-криміналісти;
- старші інспектори-криміналісти;
- техніки-криміналісти;
- керівники секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій, які належать до структури відповідних органів досудового розслідування;
- працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії.

Рішення про застосування пересувної криміналістичної лабораторії ухвалюється керівництвом відповідного підрозділу Експертної служби спільно з керівництвом органу досудового розслідування, зважаючи на категорію вчиненого злочину, об'єктивні обставини та необхідність застосування відповідних спеціальних знань, а також під час огляду місця події при розслідуванні за клопотанням керівника органу досудового розслідування у разі вчинення:

- вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, із застосуванням вогнепальної зброї;
- розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї, якщо є постраждалі особи;

⁶³ Ольховенко С. І., Юсупов В. В. Окремі питання взаємодії експертів-криміналістів та інспекторів-криміналістів, їх адаптація в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 19.

- згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або такого, що спричинило тяжкі наслідки;
- дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв⁶⁴.

Від ефективності взаємодії слідчого із зазначеними спеціалістами значною мірою залежить якість збирання наукових доказів та подальша перспектива застосування спеціальних знань у процесуальній формі – проведення експертизи. З огляду на положення п. 10 розділу I Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, а також п. 2 розділу IV Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, інспектори-криміналісти на місці події під час проведення огляду взаємодіють зі слідчим, реалізуючи такі заходи:

- виконують доручення слідчого, які стосуються використання його спеціальних знань;
- визначають спільно зі слідчими межі та порядок проведення огляду;
- здійснюють фотографування та відеозйомку місця події, звуко- чи відеозапис, складають плани і схеми, виготовляють графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей;
- визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення огляду;
- проводять експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), наголошують слідчому на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;
- застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення під час проведення пошуку та виявлення слідів, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні методи виявлення слідової інформації;

⁶⁴ Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 16; Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

- отримують від слідчого згоду на використання руйнівних методів пошуку слідів та визначаються з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах;
 - інформують слідчого про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації;
 - надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення) під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі;
 - вилучають за можливості сліди разом із об'єктами-слідоносцями, а в разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносцем здійснюють їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовляють копії (відбитки та зліпки) цих слідів;
 - упаковують, згідно з установленими вимогами, усі сліди, об'єкти-слідоносці та інші предмети та передають їх слідчому, який здійснює огляд;
 - відповідають за якість та повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення огляду.
- Окрім цього, під час роботи у складі СОГ в якості спеціаліста, фахівці Експертної служби МВС користуються комплексом процесуальних прав та обов'язків, передбачених ст. 71 КПК України.

Поряд із правовою регламентацією, яка втілює фактично усі необхідні важелі взаємодії, існує практика, у межах якої проходять апробацію наукові рекомендації та правові норми. Втім у цій площині достатньо й критичних зауваг до роботи спеціаліста під час огляду місця події. Так, Є. Ю. Свобода зазначає цілу низку недоліків співпраці слідчого та спеціаліста: ігнорування слідчими використання допомоги спеціалістів у дослідженні обстановки місця події; неправильна організація роботи спеціаліста на місці події, орієнтація його лише на надання технічної допомоги слідчому (у вилученні, упакованні об'єктів, застосуванні додаткових засобів фіксації результатів огляду місця події тощо); перекладання слідчим своїх повноважень щодо проведення огляду місця події на спеціаліста (слідчому необхідно якомога ширше використовувати допомогу спеціалістів під час проведення огляду місця події, не перебільшуючи водночас значення їх висновків, сприймати останніх як орієнтуючу інформацію й оцінювати в сукупності з іншими доказами по провадженню); низька якість технічного оснащення спеціаліста⁶⁵.

Намагатися усунути, мінімізувати ці недоліки звісно можна підвищуючи рівень підготовки і слідчих, і спеціалістів; впроваджуючи європейські стандарти алгоритмізації дій на місці події; підвищуючи рівень матеріально-технічного оснащення та мотивуючи учасників комунікації до ефективної співпраці, хоча зрештою навіть найкраща організація, найдосконаліша техніка і найглибші

⁶⁵ Свобода Є. Ю. Актуальні питання використання спеціальних знань під час огляду місця події. *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем.* Сєверодонецьк, 2017. С. 248.

знання не виключають суб'єктивного чинника, а водночас і конфліктів, непорозумінь, недбалості, які можуть виникати у певних конкретних ситуаціях.

Щодо взаємодії слідчого з експертом на етапі залучення останнього до процесу досудового розслідування та проведення експертизи, практики також зазначають наявність низки суттєвих перешкод на шляху до отримання схвальної оцінки. Такі перешкоди мають об'єктивний або суб'єктивний характер. До перших належать, наприклад, відсутність матеріально-технічного забезпечення лабораторій, недоліки нормативно-правового регулювання, відсутність нових методик дослідження нових слідів.

Суб'єктивні чинники можна розглядати у двох аспектах: суб'єктивний чинник зі сторони ініціатора (невміння збирати об'єкти експертизи, помилки у формулюванні питань тощо) та суб'єктивний чинник зі сторони експерта (відсутність належної кваліфікації, невідання застосувати методи дослідження чи інтерпретувати результати; невідання ефективно використовувати робочий час тощо). Результати опитування експертів (259 фахівців), проведеного А. В. Кофановим, засвідчують, що 70% респондентів вказали на неефективне використання свого робочого часу через погане забезпечення матеріально-технічними засобами, відсутність чи нестачу технічних помічників; 58% – через виконання невластивих експерту функцій; 42% – через недостатнє забезпечення інформацією; 33% – через відсутність знань і деяких професійних навичок, необхідних для цього виду діяльності; 38% – через нижчу за норму комфортність їхніх робочих місць⁶⁶.

Окрім того, Ю. О. Пілюков стверджує про ще один недолік організації взаємодії експертних служб МВС України та органів досудового розслідування, зокрема в умовах скорочення посад експертів-криміналістів Експертної служби та передачі їх до НП України суттєво збільшилася кількість матеріалів, які органи досудового розслідування надсилають до експертних центрів для дослідження, зокрема для проведення дактилоскопічних і трасологічних експертиз⁶⁷. Це, своєю чергою, призводить до подовження термінів проведення судових експертиз, а відтак разом зі зміною процесуальної підстави експертизи (ухвала слідчого судді) і термінів досудового розслідування.

Оцінюючи взаємодію загалом, можна стверджувати, що не завжди вона є ефективною і вчасною. На запитання: «Чи виникають під час взаємодії працівників Вашого підрозділу з представниками інших служб які-небудь труднощі?», 17% опитаних експертів відповіли «часто», 67% – «іноколи», 16% –

⁶⁶ Кофанов А. В. Недоліки психолого-правової (професійної) підготовки судового експерта як передумови виникнення експертних помилок. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 73.

⁶⁷ Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 18.

«майже ніколи». При цьому 62% опитаних труднощі у взаємодії пов'язують із низькою підготовкою та рівнем знань співробітників цих служб у галузі криміналістики, 55% – із бажанням представників інших служб перекласти частину своїх обов'язків у процесі взаємодії на експертів, 29% труднощі у взаємодії пояснюють різницею в інтересах різних служб, а 4% – поганими особистими стосунками між керівниками підрозділів⁶⁸.

Результати опитувань змушують замислитися над механізмом удосконалення комунікації між експертними службами та органами досудового розслідування і водночас презентують напрями, в яких слід працювати більш наполегливо.

1.7. Організаційно-тактичні основи судової експертизи

1.7.1. Тактика призначення експертизи

У криміналістичній та процесуальній літературі традиційно виокремлюють чотири етапи призначення та проведення експертизи: 1) збирання необхідних матеріалів; 2) залучення експерта, формулювання питань експерту; 3) проведення експертних досліджень; 4) надання висновку експертом із питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом⁶⁹. Такий підхід загалом відображає перебіг дій, проте не відповідає концептуальному підходу, який передбачає розгляд тактики слідчих (розшукових) дій крізь призму системної парадигми, що охоплює три етапи: підготовчий, робочий, завершальний. Ситуація в цьому разі є винятковою, оскільки участь суб'єктів-ініціаторів судової експертизи стосується тільки призначення експертиз, а суб'єктів-виконавців тільки її проведення. Тому етапи експертизи матимуть певну відмінність порівняно із іншими процесуальними діями. Яскравим прикладом може слугувати відсутність на завершальному етапі підписів у протоколі, що є обов'язковим елементом тактики всіх інших слідчих (розшукових) дій. Отже маємо дворівневу тактику процесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, а саме:

– рівень судово-слідчий – тактика призначення експертизи (охоплює діяльність від моменту виникнення необхідності застосувати спеціальні знання у кримінальному провадженні до моменту прийняття відповідного процесуального рішення (ухвали слідчого судді, суду), що є підставою для початку суб'єктом-виконавцем експертизи);

⁶⁸ Кофанов А. В. Недоліки психолого-правової (професійної) підготовки судового експерта як передумови виникнення експертних помилок. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 74.

⁶⁹ Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. С. 411; Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 286.

– рівень експертний – тактика проведення експертизи (охоплює діяльність від моменту отримання експертом відповідного процесуального рішення (ухвали слідчого судді, суду) до моменту скерування висновку експерта ініціатору).

Отже на етапі досудового розслідування тактика призначення експертизи передбачає комплекс таких дій слідчого:

1. Підготовчий етап:

- аналіз інформації про кримінальне правопорушення, оцінка слідчої ситуації та зібраних у справі доказів;
- вирішення питання про необхідність використання спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження;
- проведення необхідних консультацій із працівниками експертних служб та науково-дослідних установ тощо;

Основною для цього етапу є аналітична робота, що забезпечує унеможливлення помилкового залучення експерта, коли слідча ситуація цього не вимагала (наприклад, вирішення питань не потребує спеціальних знань), або ж навпаки, невиявлення ініціативи призначення експертизи тоді, коли методика розслідування конкретного кримінального правопорушення передбачає необхідність отримання джерела доказу у вигляді висновку експерта.

2. Робочий етап:

- визначення виду, предмета та завдань судової експертизи;
- збирання матеріалів для проведення експертних досліджень (отримання зразків, документів, вибір матеріалів кримінального провадження, які будуть надані для ознайомлення експерту тощо);
- визначення часу початку та ймовірних термінів проведення експертизи;
- визначення суб'єкта-виконавця судової експертизи (експерта або певної державної спеціалізованої установи);
- визначення низки питань, з'ясування яких вважає за необхідне сторона кримінального провадження (при цьому питання експерту мають відповідати загальним вимогам, зокрема, не виходити за межі спеціальних знань, компетенції експерта або предмета експертизи; не стосуватися питань права; бути чіткими, логічними та конкретними, а за необхідності мати комплексний характер);

– підготовка та подання до слідчого судді клопотання про призначення судової експертизи, у мотивувальній частині якого має бути викладене обґрунтування доцільності застосування спеціальних знань;

Особливість цього етапу полягає, по-перше, у тому, що він може бути достатньо тривалим, зважаючи на необхідність збирання дослідницького матеріалу, зокрема зразків для порівняння, а це, своєю чергою, може вимагати прийняття низки інших процесуальних рішень та вжиття заходів забезпечення кримінального провадження чи проведення слідчих (розшукових) дій; по-друге, на цьому етапі також можуть бути проведені консультації з експертами.

3. Завершальний етап:

– розгляд слідчим суддею клопотання у порядку, визначеному ст. 244 КПК України, та винесення ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи.

Особливість цього етапу у тому, що, по-перше, він є обмеженим у часі, відповідно до термінів, передбачених КПК України (зокрема, для розгляду клопотання слідчим суддею строк не може перевищувати п'яти днів); по-друге, слідчий суддя на цьому етапі зі своєї позиції також реалізує підготовку до прийняття рішення, що виявляється у вивченні поданих матеріалів, оцінці зібраних даних, можливості проведення особистих консультацій із фахівцями (тут можна стверджувати про мікрорівень тактики прийняття судових рішень). Водночас, приймаючи рішення, слідчий суддя може корегувати позицію ініціатора, наприклад, вилучити питання, які вважатиме недоцільними або повністю замінити запропонованого експерта, науково-дослідну установу тощо.

1.7.2. Тактика проведення експертизи

На відміну від тактики призначення експертиз, тактика проведення експертизи зазвичай здійснюється одним суб'єктом-виконавцем (за винятком обставин, які зумовлюють відвід експерта, повідомлення експертом про неможливість проведення експертизи, необхідність комплексних досліджень тощо). Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу експертної установи організувати проведення експертизи. При цьому він може безпосередньо призначити експерта та встановити термін виконання експертизи відповідно до Інструкції 53/5 або передати вирішення цих питань заступнику керівника експертної установи чи керівникові підрозділу.

Тактика проведення експертизи передбачає від експерта реалізацію комплексу таких дій:

1. Підготовчий етап:

– ознайомлення із ухвалою слідчого судді, зокрема переліком поставлених для вирішення питань;

– ознайомлення із наданими для ознайомлення матеріалами кримінального провадження (копіями протоколу огляду, додатками, медичною документацією тощо);

– вибір методики експертного дослідження;

– вибір технічних засобів експертного дослідження;

– вибір місця проведення дослідження (в умовах відповідної лабораторії чи за місцем перебування об'єкта експертизи, наприклад, для екологічної експертизи);

– визначення осіб, залучених до проведення експертизи та функції кожного з них.

2. Робочий етап:

Етап безпосереднього дослідження залежить від конкретного виду експертизи. Наприклад, для ідентифікаційних експертиз (почеркознавчих, дактилоскопічних, медико-генетичних та інших досліджень) типовим буде такий алгоритм:

- огляд об'єктів (слідів і зразків), наданих для дослідження, зокрема опис їх упакування, маркувальні підписи тощо;
- окреме дослідження об'єкта 1 (сліду) з метою визначення ідентифікаційних ознак;
- окреме дослідження об'єкта 2 (зразка) з метою визначення ідентифікаційних ознак;
- експериментальні дослідження (у разі, коли як дослідницький матеріал не подано готові зразки, а предмети, які ймовірно залишили сліди, наприклад, екземпляр зброї або черевик, експерт сам під час експерименту їх отримає, тобто здійснить відстріл кулі або зробить відбиток взуття);
- порівняльні дослідження з метою виявлення/спростування тотожності об'єктів.

Натомість для експертизи матеріалів та речовин (лакофарбових матеріалів і покриття; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин) більш характерні лабораторні дослідження із застосуванням досягнень природничих наук (технології хроматографії, термолюмінесценції, рентгенівського, хімічного чи спектрального аналізу, оптичні технології тощо) задля виявлення властивостей об'єкта, а зміст порівняльних досліджень полягає у співставленні з даними в інформаційних базах або встановленні спільної родової належності речовин. Товарознавча експертиза, експертиза вогнепальної чи холодної зброї можуть передбачати спеціальні експериментальні дослідження для з'ясування міцності конструкції предмета, випробування на відповідність встановленим стандартам. Для судово-бухгалтерських експертиз підхід до вирішення завдання зовсім інший. Цілком логічно, що тут відсутні лабораторні та експериментальні дослідження, а суть діяльності полягає у вивченні документації та порівнянні даних. Судово-медична експертиза трупа передбачає зовнішній огляд та внутрішнє дослідження (розтин черепної, грудної та черевної порожнини), лабораторні дослідження у відділах гістології, токсикології вилучених фрагментів тканин тощо. У ході психологічної чи психіатричної експертиз проводяться тестування особи та бесіди.

Відтак очевидно, що на цьому етапі робота судового експерта цілком залежить від обраної методики. Як слушно зазначає Я. І. Слободян, докладних і розгорнутих характеристик змісту та структури методики судово-експертного дослідження в криміналістичній літературі значно менше, ніж її визначень, хоча

зрештою автори поділяють думку, що будь-яка експертна методика незалежно від її виду повинна охоплювати низку обов'язкових елементів, які утворюють її структуру⁷⁰. Відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою КМ України від 2.07.2008 № 595, поняття «методика проведення судової експертизи» слід розуміти як результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта задля виконання певного експертного завдання. Більш докладно про методологічне забезпечення судово-експертної діяльності йтиметься далі.

В сучасній науковій літературі робиться акцент на ще одному важливому аспекті судово-експертної діяльності на цьому етапі, зокрема: межі експертної ініціативи, тобто діяльності експерта, спрямованої на пошук додаткової важливої інформації, яка виходить за межі доручення суб'єкта, що призначив експертизу⁷¹. Ретельно проаналізувавши еволюції цього поняття в історичній ретроспективі, Д. В. Щербанюк робить висновок про те, що сучасна інтерпретація ініціативи експерта у чинному КПК України є відображенням радянського способу мислення, зокрема КПК 1960 р.

У ч. 4 ст. 69 КПК України експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Зміст цього положення продубльовано у п. 2.3. Інструкції 53/5, відповідно до якого експерту забороняється: проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу; передоручати проведення експертизи іншій особі; самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно; вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами; вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи.

Попри те, що тільки в одному з перелічених пунктів йдеться безпосередньо про збирання матеріалів, усі ці заборони спрямовані на обмеження самодіяльності експерта у кримінальному провадженні. І якщо доцільність недопущення проведення експертизи без візи керівника чи передоручення проведення експертизи іншій особі не викликає дискусій, то питання збирання матеріальних об'єктів поділило правників на дві групи: ті, хто наполягає на розширенні меж експертної ініціативи, зважаючи на його спеціальні знання, кваліфікацію, знання сучасних

⁷⁰ Слободян Я. І. Методика проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 267.

⁷¹ Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 226.

можливостей досліджень, розуміння того, що і як треба вилучати тоді, коли слідчі некоректно формулюють питання, неправильно здійснюють упакування тощо; ті, хто заперечує потребу розширення меж експертної ініціативи⁷². А. В. Дудич право на експертну ініціативу взагалі вважає важливою гарантією повноти і всебічності дослідження всіх обставин справи⁷³.

Виникає питання: то що ж тоді може сьогодні зробити експерт у частині забезпечення судово-експертного дослідження коректною постановкою питань та необхідним дослідницьким матеріалом? Зокрема ініціатива експерта може бути реалізована через прийняття таких рішень:

а) подання клопотання про необхідність надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 2 ч. 2 ст. 69 КПК України);

б) виклад у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 2 ст. 69 КПК України);

в) редагування питань експертизи (п. 4.14 Інструкції 53/5):

– якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям;

– якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження;

– якщо питання, поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), – зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;

– може також бути сформульовано питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи, якщо таке розглядалось⁷⁴;

г) відмова від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків (ч. 4 ст. 69 КПК України).

⁷² Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 228.

⁷³ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 11.

⁷⁴ Цікавою у цьому контексті є пропозиція алгоритмізації дій експертів щодо редагування питань ініціатора експертизи. Л. О. Сидоренко виокремлює 11 груп таких проблемних питань, формулювання яких не відповідає науково-методичним рекомендаціям (запитання правового характеру, запитання довідкового характеру, запитання оперативно-розшукового характеру, запитання, що мають гіпотетичний характер, запитання, вирішення яких не потребує спеціальних знань, запитання не конкретні та ін.), подаючи водночас алгоритм дій експерта у кожному випадку отримання таких питань (див. докладніше: Сидоренко Л. О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 83–91).

Суттєвим є також співвідношення понять експертна методика і експертна технологія. Останніми роками в усьому світі поширюється тенденція технологізації, алгоритмізації судово-експертної діяльності, тому це питання вирізняється особливою актуальністю. Багаторічні дослідження О. М. Моїсеєва переконливо доводять, що під експертними технологіями слід розуміти систему заходів управлінського, методичного та технічного характеру з раціонального застосування експертних засобів у процесі дослідження носіїв інформації криміналістичного значення з метою встановлення ознак, які свідчать (можуть свідчити) про факти, фактичні дані, що пов'язані з подією злочину, його ознаки та обставини⁷⁵. Таким чином дихотомія «експертна технологія – експертна методика» співвідносяться як ціле до його частини.

3. Завершальний етап:

- оцінка отриманих результатів досліджень;
- формулювання відповідей на поставлені питання;
- оформлення висновку у відповідній формі, передбаченій ст. 102 КПК України;
- скерування висновку до ініціатора судової експертизи.

Питання організації та оформлення результатів експертизи, зокрема й особливості проведення комісійних, комплексних та повторних експертиз, докладно регламентовано розділом IV Інструкції 53/5.

Взаємодія між експертом та слідчим при підготовці висновку експерта може полягати в таких діях:

- 1) проведення попередніх консультацій щодо об'єктів, переліку питань, можливостей проведення експертизи;
- 2) виконання експертизи та скерування експертом висновку;
- 3) скерування слідчому повідомлення про неможливість проведення експертизи;
- 4) скерування слідчому клопотання про необхідність надання додаткових матеріалів;
- 5) скерування слідчому довідки про невідповідність;
- 6) скерування слідчому клопотання про необхідність повного або часткового знищення об'єкту.

Останнім часом проведення експертизи часто асоціюється із тривалим процесом. Строки експертиз, не зважаючи на визначення в Інструкції 53/5, часто перевищують встановлені межі, змушують ініціатора довго очікувати на висновок, а відтак і значно сповільнюється перебіг досудового розслідування. Як наслідок, порушується засада розумних строків кримінального провадження, що може бути підставою для звернення до ЄСПЛ. У зв'язку з цим, вчені та практики зазначають про необхідність удосконалення наукових підходів до визначення термінів проведення експертиз із врахуванням низки чинників, зокрема:

⁷⁵ Моїсеєв О.М. Комплексний підхід до визначення та структури експертної технології. *Право і безпека*. 2003. № 2'2. С. 120.

- складність дослідження;
- експертне навантаження фахівців;
- наявність потрібного обладнання;
- кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених запитань;
- складність завдань, які поставлено на вирішення експертизи;
- кількість фахівців, яких потрібно залучити для проведення експертизи;
- середня норма час, який витрачають на проведення певного виду експертних досліджень;
- ступінь розробленості методики проведення певного виду експертних досліджень⁷⁶.

З огляду на ці чинники, які фактично впливають на тривалість судової експертизи, слід планувати оптимізацію правового, методичного, організаційно-управлінського та інших аспектів забезпечення судових експертиз.

1.8. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні

1.8.1. Поняття та види висновків експерта

Кримінальне процесуальне законодавство містить норму-дефініцію, що визначає сутність висновку експерта. Висновок експерта – це докладний опис проведених екпертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК України). Втім і тут при визначенні документа, що репрезентує результати застосування спеціальних знань, не обійшлося без термінологічних колізій⁷⁷, на яких, щоправда, у зв'язку з обмеженим форматом дослідження, зупинятися не будемо. Висновок експерта завжди викладається у письмовій формі.

Ознаками висновку експерта як процесуального джерела доказів є те, що цей документ є результатом дослідження, виходить від особи, яка володіє певними спеціальними знаннями, без яких неможливе таке дослідження, складається з додержанням встановленого процесуального порядку, ґрунтується на зібраних у справі доказах⁷⁸. Групувати висновки експерта можна за

⁷⁶ Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 39–44.

⁷⁷ Полтавський А. О. До питання репрезентації результатів застосування спеціальних знань документами «Висновок судового експерта», «Висновок спеціаліста» та «Консультаційний висновок спеціаліста». *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем*. Сєверодонецьк, 2017. С. 238–243.

⁷⁸ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

різними критеріями. Зокрема, традиційно у криміналістичній науці виокремлюють висновки:

залежно від оцінки факту – позитивні та негативні;

залежно від визначеності – категоричні та ймовірні⁷⁹.

Окрім того, висновки експерта пропонуємо розрізняти за такими критеріями:

за формою презентації методів та результатів дослідження – вербальні (містять тільки словесний опис досліджень та результатів) і вербально-графічні (містять поряд зі словесним описом графічні матеріали, наприклад, схеми, діаграми, фотографії, моделі тощо);

за стадією кримінального провадження – надані під час досудового розслідування та надані під час судового розгляду;

за суб'єктом видання – надані одним експертом та надані комісією експертів; якщо декількома експертами при проведенні комісійних чи комплексних експертиз, то працівниками однієї науково-дослідної установи чи декількох науково-дослідних установ тощо);

за видом експертизи – висновки, надані за результатами проведення первинної, повторної, додаткової, комісійної, комплексної експертизи.

Окреслена пропозиція класифікації висновків експерта має практичне значення, оскільки в чинному законодавстві передбачено додаткові вимоги до змісту окремих видів висновків. Більш докладно про це йтиметься далі.

У науці є й інші підходи до класифікації висновків: умовні та безумовні; одноваріантні та багатоваріантні висновки експерта; висновки про окремих факт та висновки про множину фактів; однозначні та альтернативні; повні (вичерпні) і часткові (невичерпні); можливі та дійсні (неможливі)⁸⁰.

На відміну від деяких європейських країн законодавство України не передбачає усної форми складання висновку експерта, але і під час досудового розслідування, і на стадії судового розгляду можливий допит експерта. При цьому процесуальна регламентація допиту експерта визначена ст. 356 КПК України і стосується саме стадії судового розгляду. Згідно з диспозицією вказаної норми, допит експерта проводиться за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або власною ініціативою суду. Мета такої процесуальної дії може бути тільки одна – роз'яснення висновку. Це означає, що допитати експерта як фахівця

⁷⁹ О. М. Калужна пропонує доповнити цю структуру третім різновидом висновку експерта за ступенем визначеності – висновок про неможливість давання висновку, коли поставлені експерту питання не можуть бути вирішені через об'єктивні причини: недостатність порівняльних матеріалів, непридатність об'єктів для дослідження, недостатність ознак, що в них відобразилися, відсутність науково обґрунтованих методик конкретного дослідження тощо. Такий висновок є результатом повноцінного експертного дослідження, але не має будь-якої інформації (див. докладніше: Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 194).

⁸⁰ Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 450; Когутич І. Криміналістика: курс лекцій. К.: Атіка. 2008. С. 427.

з питань, що потребують застосування спеціальних знань і підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, не можливо, якщо він особисто не брав участь у проведенні експертизи та не надавав відповідного висновку. Послідовність дій під час допиту експерта передбачає такі етапи:

1) встановлення особи експерта;

2) привід експерта до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості»;

3) попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку;

4) безпосередньо допит експерта з урахуванням засади: експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту;

5) етап задавання запитань.

Щодо останнього етапу, то ч. 3 ст. 356 КПК України визначає комплекси питань, що можуть бути поставлені експерту:

– щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи;

– щодо використаних методик та теоретичних розробок;

– щодо достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок;

– щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку;

– щодо застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження;

– інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Відповідаючи на запитання, експерт має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які застосовувалися під час експертного дослідження.

У кримінально-процесуальній науці висловлюється критична оцінка того, що в ст. 356 КПК України право протилежної сторони на перехресний допит експерта прямо не передбачено. Вважаючи це прогалиною законодавства, В. О. Попелюшко пропонує усунути її за допомогою приписів засади законності про те, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9 КПК України). Згідно з практикою ЄСПЛ, право сторін на перехресний допит експерта є однією зі складових права, закріпленого в ст. 6 ЄКПЛ, на справедливий судовий розгляд (див. справи: «Ж. Б. проти Франції», «Балсіте-Лідекієне проти Литви» та ін.)⁸¹.

⁸¹ Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 72–73.

1.8.2. Зміст і форма висновків експерта

Попри те, що зміст висновку експерта викладено у ст. 102 КПК України, більш розгорнутий його опис можна простежити у пп. 4.14–4.16 Інструкції 53/5. Відповідно до цього нормативно-правового акта, висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки)).

У вступній частині висновку експерта зазначається інформація, яку можна поділити на три блоки: процесуальний, ідентифікаційний, методологічний.

Дані процесуальні – це інформація, яка стосується кримінального провадження, під час якого виникла необхідність залучити експерта:

дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

справа, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи);

перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

відомості про надані матеріали справи (зокрема вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи;

питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось);

дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус).

Дані ідентифікаційні – це інформація, яка стосується особи експерта (експертів), відповідно до якої можна його ідентифікувати, верифікувати компетентність тощо.

Зокрема, це прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії; попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 КК України або за відмову від надання висновку за ст. 385 КК України.

Дані методологічні – це інформація, яка стосується обрання методів та методик проведення дослідження (нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮ України від 30.07.2010 № 1722/5, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом під час вирішення поставлених питань, за правилами бібліографічного опису із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз із Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮ України від 02.10.2008 № 1666/5).

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків із поставлених запитань; вказуються відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; містяться посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; подається експертна оцінка результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У такому разі графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядних експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, зазначаються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені. Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатись у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

У дослідницькій частині висновку експерта у разі проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності наявні.

У заключній частині висновку експерта викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, визначеній у вступній частині. На кожне з цих питань має бути дано змістовну відповідь або зазначено, з яких причин не можливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути стисло сформульовано, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

Як уже зазначалося, Інструкція 53/5 передбачає додаткові вимоги до змісту окремих видів висновків:

1) *щодо висновків первинної експертизи* – якщо ця експертиза проводилась співробітниками однієї експертної установи, то висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один із яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформляється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи; під час проведення експертиз експертами декількох експертних установ наглядові провадження оформляються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були залучені до її проведенні.

2) *щодо висновків комісійної або комплексної експертизи* – у вступній частині додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані як вихідні дані; дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їхніх прізвищ; узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

3) *щодо висновків повторної експертизи* – якщо під час проведення повторної експертизи залучались співробітники однієї експертної установи, висновок і додатки до нього складаються: а) у двох примірниках – у разі, якщо

висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник надсилається ініціатору, другий оформляється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу; б) у чотирьох примірниках – у разі непідтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформляється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій надсилається до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий – до МЮ України. Крім того, на повторні експертизи складаються контрольні картки за формою, визначеною у додатку 2 до Інструкції 53/5, і надсилаються у термін до 5 днів експертній установі (експертів), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до МЮ України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу.

4) *щодо висновків додаткової або повторних експертиз* – у вступній частині зазначаються відомості про первинну (попередню) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)); зміст питань, які були поставлені експерту для додаткового або повторного вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта); якщо у ньому таких мотивів немає, про це робиться відповідний запис).

5) *щодо висновків експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду* – якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати; другий примірник висновку експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду і копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи.

Згідно з п. 4.13 Інструкції 53/5, висновок експерта, як і повідомлення про неможливість надання висновку, розглядається керівником підрозділу та керівником експертної установи (або його заступником) і скеровується органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Якщо під час ознайомлення з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої залучається також експерт, який проводив попереднє дослідження.

1.8.3. Оцінка висновків експерта

Висновок експерта має піддаватися ретельній оцінці. Буквальне тлумачення ст. 94 КПК України засвідчує те, що оцінці підлягає не сам висновок як документ, а докази, тобто фактичні дані, що містяться в ньому, а відтак можна стверджувати про два етапи комплексної оцінки висновку експерта:

- 1) оцінка висновку експерта як джерела доказів;
- 2) оцінка безпосередньо доказів, які містяться у висновку експерта.

Відмінність цих етапів полягає в такому: на першому етапі вивчається форма висновку, на другому – його зміст (конкретні фактичні дані, на підставі яких уповноважена особа встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню).

Критеріями оцінки слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом висновку експерта є: належність (ст. 85 КПК України); допустимість (ст.ст. 86–90 КПК України); достовірність; достатність та взаємозв'язок для прийняття відповідного процесуального рішення (у сукупності з іншими зібраними доказами). До цього переліку О. В. Гричина додає: повноту, ясність, обґрунтованість, автентичність, відповідність висновку експерта іншим доказам⁸².

Критерій належності розглядається у кожному конкретному випадку залежно від змісту наданих висновків. Із диспозиції ст. 85 КПК України очевидно, що уповноваженій особі, яка здійснює оцінку висновку експерта, необхідно дати відповідь на такі питання щодо доказів у висновку експерта:

- чи прямо, чи непрямо вони підтверджують певні обставини;
- чи вони підтверджують наявність, чи підтверджують відсутність певних обставин;
- чи вони стосуються обставин, що підлягають доказуванню, чи інших обставин, що мають значення для кримінального провадження;
- чи вони підтверджують достовірність, чи недостовірність інших доказів;
- чи вони зумовлюють можливість, чи неможливість використання інших доказів.

Прикладом встановлення під час оцінки висновку експерта неналежності доказів, що містяться в ньому є вирок Каменець-Подільського міськрайонного суду від 13.02.2017 у справі № 676/3040/16-к, у якому зазначено: «... висновок експерта № 400д від 23 квітня 2016 року проведеної дактилоскопічної експертизи не містить інформації про наявність належних ОСОБА_1 слідів пальців рук, виявлених та вилучених з місця події під час огляду від 8 квітня 2016 року по вул. Тернопільська, 1а в с. Завалля Кам'янець-Подільського району,

⁸² Гричина О. В. Судова експертиза в системі процесуальних дій як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та господарському процесі. *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 142–144.

а тому не містить будь-якої доказової бази щодо доведеності вини обвинуваченого ОСОБА_1 ...»⁸³.

Критерій допустимості висновку експертизи потребує більш розгорнутого обговорення, щоправда останнім часом спостерігається посилення уваги до цього питання⁸⁴. Зі змісту норм КПК України та доктринальних підходів у науці кримінально-процесуального права очевидним є те, що допустимість можна розглядати як властивість доказів (до слова, деякі вчені вважають її правовим інститутом), яка забезпечує правомірність їх використання для досягнення завдань кримінального судочинства і визначається чинним кримінально-процесуальним законодавством. За І. Л. Чупріковою, допустимість доказів встановлюється у кожному конкретному випадку шляхом визначення, чи отриманий доказ належним (уповноваженим) суб'єктом, законним способом чи в належній процесуальній формі⁸⁵. Необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку, зокрема:

- 1) суворе дотримання вимог кримінального процесуального закону;
- 2) належне процесуальне оформлення призначення експертизи (постанова, ухвала, клопотання сторін тощо);
- 3) процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок;
- 4) безпосередність дослідження;
- 5) об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку;
- 6) належне процесуальне оформлення результатів експертного дослідження та ін.⁸⁶

⁸³ Вирок Каменець-Подільського міськрайонного суду від 13.02.2017 у справі № 676/3040/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁸⁴ Тільки впродовж 2016 р. було захищено п'ять дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук, присвячених цій тематиці, зокрема: О. С. Осетрова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», В. В. Тютюнник «Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду»; І. Ю. Кайло «Допустимість доказів у кримінальному процесі України», А. В. Панова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», І. Л. Чупрікова «Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу». Хоча тут можна процитувати М. А. Погорецького, що ці та інші роботи важливі, однак «не вичерпали також і дослідження багатьох теоретичних проблем цього важливого інституту доказового права України» (див. докладніше: Відгук офіційного опонента М. А. Погорецького, поданий до спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, на дисертацію А. В. Панової на тему: «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. URL: <http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Panova/vidguk2.pdf>).

⁸⁵ Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «ОЮА». 2016. С. 12.

⁸⁶ Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 152.

Першою підставою визнання недопустимими відомостей, що містяться у висновку експерта, є відсутність зареєстрованого в ЄРДР кримінального провадження. Видається, що це очевидна річ, однак у судовій практиці є й такі випадки. Прикладом може слугувати рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 30.03.2018 у справі № 661/1675/17, в якому констатовано, що суд не взяв до уваги висновок судово-медичної експертизи від 26.04.2017 № 61-НК, оскільки «... експертизу було призначено та проведено до внесення відомостей до ЄРДР 26.04.2017, що підтверджується витягом з кримінального провадження № 12017230070001080 та суперечить ст. 214 ч. 3 КПК України ...»⁸⁷.

Порушення вимог ст. 290 КПК України також може бути підставою для визнання висновку експерта недопустимим джерелом доказів. Зокрема, у рішенні Деснянського районного суду м. Києва зазначається: «... захисник не здійснив відкриття сторони обвинувачення та потерпілому додатково отриманого ним під час судового розгляду висновку експерта № 6-2018/з від 23.02.2018 р. – 15.03.2018 р., тому, відповідно до положень ст. 290 КПК України, суд не має права допустити відомості, що містяться в ньому, як докази ...»⁸⁸.

Далі перелік можливих порушень, які можуть звести нанівець зусилля сторони обвинувачення та експертів, можна продовжувати численними прикладами, однак видається за доцільне розглядати цю проблему більш розгорнуто.

Нині є багато різних концепцій недопустимості доказів. У цьому напрямі особливою інформативністю та комплексним підходом до дослідження вирізняється однойменна публікація В. В. Вапнярчука, в якій автор висвітлив концепції «нещадного виключення доказів», «істотності порушення кримінального процесуального закону під час формування доказової основи правової позиції суб'єкта доказування», «плодів отруєного дерева», «асиметрії правил допустимості доказів», «срібного блюдця», «розбитого дзеркала»⁸⁹.

Щодо висновку експерта, важливе значення має концепція «плодів отруєного дерева», яка відображена у кримінальному процесуальному законодавстві, а також рішеннях ЄСПЛ, що є джерелами права для українських судів. Характерний підхід для англосаксонської системи права передбачав невизнання допустимими доказів, які отримані з використанням іншого недопустимого доказу.

На думку Д. Б. Сергєєвої, окремо слід розглядати встановлення належності джерела фактичних даних як критерію допустимості доказу в кожному разі оцінки фактичних даних та їх процесуальних джерел⁹⁰. Утім, виникає певне здивування

⁸⁷ Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 30.03.2018 у справі № 661/1675/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁸⁸ Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 20.03.2018 у справі № 754/9796/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁸⁹ Вапнярчук В. В. Щодо недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 162–167.

⁹⁰ Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 84.

щодо наведених ученою результатів аналізу судово-слідчої практики, а також анкетування слідчих ОВС та прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво за досудовим розслідуванням. Зокрема те, що лише у 14% випадків визнання доказів недопустимими суд визнав недопустимими й похідні докази⁹¹. Відсоток мав би бути значно вищим, адже така практика засвідчує ігнорування правила «плодів отруєного дерева» та суперечить позиції ЄСПЛ. Якщо в справі було встановлено факт допущення істотного порушення законодавства (відповідно до ст. 87 КПК України), що зобов'язує суд визнати недопустимим один доказ, то відразу повинен спрацювати «ефект доміно» і мають бути визнані недопустимими й інші докази, зокрема отримані в результаті експертного дослідження першого недопустимого доказу. Така ж правова позиція очевидна із Постанови ВС України від 15.02.2018 № 357/14462/14-к.

У ст. 17 Закону України від 23.02.2006 «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що під час розгляду справ суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Відповідно до ч. 2 ст. 8 КПК України принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Відповідно до практики вказаного суду з огляду на доктрину «плодів отруєного дерева», сформульованої у рішеннях «Балицький проти України», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України», визнаються недопустимими не лише докази, безпосередньо отримані внаслідок порушення, а також і докази, які не були б отримані, якби не були отримані перші. Матеріали/докази, отримані в результаті використання недопустимого матеріалу/доказу, самі є недопустимими як докази.

На таких аргументах ґрунтуються багато рішень українських судів щодо визнання недопустимими висновків експертів, коли об'єкт експертизи було вилучено із істотним порушенням кримінального процесуального законодавства. Типовими були порушення законодавства під час огляду та обшуку (проведення без належних процесуальних підстав, без участі захисників, без забезпечення безперервного відеозапису тощо), що призводило до визнання недопустимими докази, отриманих у результаті проведення цих слідчих (розшукових) дій. Апелюючи до концепції «плодів отруєного дерева», суди ухвалюють рішення про визнання недопустимими відомостей, що містяться у висновках експертів, із таким формулюванням:

– «... з урахуванням наведеного, відомості, що містяться у висновку експерта № 2-х від 24.01.2014 року, постанові від 11.02.2014 року (том 2, а.с. 16) про визнання речовими доказами вилученого у ОСОБА_8 з огляду на те, що вказані документи, отримані на підставі протоколу огляду місця події від 18.11.2013 року, визнаного судом недопустимим доказом, суд не вправі прийняти їх як докази сторони обвинувачення та також відкидає їх ...»⁹²;

⁹¹ Сергеева Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 84.

⁹² Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 19.10.2017 у справі № 753/18054/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

– «... суд приймає до уваги, що висновок експерта № 1492-Д від 18.12.2017 року ґрунтується на ксерокопії дактилокарти, яка взагалі не завірена належним чином та не набрала статусу офіційного документу. Тому суд зазначений висновок експерта визнає неналежним доказом. З урахуванням наведеного, відомості, що містяться у висновку експерта № 13В/62Д від 23.01.2017 року, постанові від 19.01.2017 року про визнання речовими доказами вилученого під час проведення обшуку, листі про результати перевірки АДІС «Дакто-2000» від 26.01.2017 року, висновок експерта № 1492-Д від 18.12.2017 року, з огляду на те, що вказаний предмет, отриманий на підставі протоколу обшуку від 17.01.2017 року, суд вважає недопустимим та до уваги не приймає ...»⁹³;

– «... за таких підстав, суд з огляду на допущені в даному кримінальному провадженні порушення прав людини, не приймає як допустимий доказ, що є похідним, висновок експерта № 3/10-1260 від 02.12.2016 оскільки на дослідження експертові надана речовина рослинного походження, вилучена з порушенням процесуальних норм ...»⁹⁴;

– «... таким чином, дані, які містяться в зазначеному вище протоколі обшуку, суд не приймає до уваги як належні та допустимі докази вини ОСОБА_2А у вчиненні злочину. Суд також визнає недопустимим доказом висновки балістичних експертиз: № 1\313 від 21.03. 2016 р., (та. с. 170–178), № 1\314 від 17.03.2016 р. (а. с. 180–183), № 1\315 від 26.02.2016 р., оскільки на дослідження експертиз направлені предмети, які були вилучені під час обшуку відповідно до протоколу, дані якого визнані судом недопустимими доказами ...»⁹⁵.

Доволі часто визнання недопустимими доказів, що містяться у висновку експерта, «розсипається» уся справа, «ламається» лінія обвинувачення, що приводить до ухвалення виправдувальних вироків. Ще один прилад, як працює концепція «плодів отруєного дерева» у реальному житті, оприлюднено 04.07.2018 на офіційному порталі судової гілки влади в Україні.

Відповідно до цієї інформації, 03.07.2017 Кам'янець-Подільський міськрайонний суд виніс виправдувальний вирок стосовно військовослужбовця, який обвинувачувався за ч. 3 ст. 408 КК України («Дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці»). Громадянин К обвинувачувався в тому, що 01.02.2017 близько 8 год. залишив місце проходження військової служби без поважних причин, умисно та в умовах особливого періоду і по теперішній час не повернувся до військової частини. Судом, шляхом призначення судово-технічної експертизи, встановлено, що постанову про призначення групи прокурорів у цьому кримінальному провадженні підписано

⁹³ Вирок Київського районного суду м. Одеси від 22.05.2018 у справі № 520/1718/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁹⁴ Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 02.03.2018 у справі № 255/7126/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁹⁵ Вирок Київського міськрайонного суду Черкаської області від 27.03.2017 у справі № 707/1294/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

електрографічним способом за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, а не особисто уповноваженою на те особою.

Така обставина, на переконання суду, засвідчує, що визначені в постанові прокурори не мали будь-яких повноважень здійснювати процесуальне керівництво досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні. А тому повідомлення про підозру громадянину К. було складено та погоджено неуповноваженими на те посадовими особами, що, своєю чергою, призвело до визнання його судом недопустимим доказом.

Унаслідок цього суд застосував концепцію «плодів отруєного дерева», тобто оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що ґрунтуються один на іншому, а не кожного окремого доказу автономно, визнавши всі інші зібрані в рамках досудового розслідування докази недопустимими, та виправдав громадянина К. через недоведеність його вини⁹⁶.

Водночас в українській судово-слідчій практиці трапляються випадки помилкового застосування доктрини «плодів отруєного дерева», коли підставою для визнання доказів недопустимими була якість змісту документів, складених у ході процесуальних дій (суд визнав недопустимим висновок автотехнічної експертизи, оскільки його дані є похідними від попереднього висновку експертизи, в якому було виявлено неточності та суперечності), а не порушення вимог процесуальної форми їх призначення чи проведення, на чому акцентував ВС України⁹⁷.

Науковий дискурс навколо питання допустимості доказів не можна вважати завершеним зважаючи на ще одну позицію ЄСПЛ, до якої інколи апелює українська Феміда. Йдеться про засаду, яка полягає в такому: «... *при недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку, суд повинен в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду в цілому. Тобто, якщо процес по даній справі в цілому і загалом справедливий, то і отримані у незаконний спосіб докази можуть бути прийнятними, прикладом чого є рішення ЄСПЛ у справі «Хан проти Сполученого Королівства ...»*⁹⁸. Це унеможливує автоматизм ухвалення рішень судами на доктринальній підставі «отруйних плодів» і передбачає індивідуальний підхід до кожного кримінального провадження як до унікального механізму згромадження, дослідження, оцінки та використання доказів.

Критерій достовірності. Достовірність передбачає відповідність отриманих даних дійсності, відсутність у висновку експерта суперечностей, алогізмів. Очевидно тут виникає найбільше труднощів для суб'єкта оцінки доказів, оскільки спосіб, методика, засоби, технології, інші аспекти отримання

⁹⁶ Як працює концепція «плодів отруєного дерева» у реальному житті. URL: <https://court.gov.ua/press/news/516915/>.

⁹⁷ Постанова ВС України від 15.02.2018 у справі № 357/14462/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

⁹⁸ Вирок Маневицького районного суду Волинської області від 10.11.2017 у справі 164/1457/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

таких даних під час судової експертизи є специфічним, вузькоспеціалізованим, а відтак для нефахівця у цій галузі спеціальних знань складно встановити, чи справді отримані результати відповідають дійсності. Сумніви щодо достовірності висновку експерта завжди будуть, втім якщо є обґрунтовані підстави вважати результати експертизи недостовірними, такий висновок не може бути використаний у процесі доказування, а відтак виникає необхідність додаткового проведення процесуальних дій, спрямованих на підтвердження/спростування отриманих даних.

Важливим є те, що питання достовірності висновку експерта окремо у КПК України не розглядається, хоча у ст. 96 КПК України викладено процесуальний механізм з'ясування достовірності показань свідка. Безумовно, можна дискутувати щодо ефективності зазначеного механізму, втім, можливо з метою забезпечення уніфікованого підходу до нормативно-правової регламентації оцінки інших джерел доказів, а також зважаючи на специфіку такого джерела доказів як висновок експерта, доцільно було б доповнити §5 глави 4 КПК України правовою нормою «з'ясування достовірності висновку експерта», передбачивши при цьому особливості ініціювання сторонами кримінального провадження допитів та одночасних допитів експертів на стадії досудового розслідування та судового розгляду, можливості постановки запитань експерту, надання відомостей, що підтверджують кваліфікацію або в інший спосіб підтверджують чи спростовують достовірність висновку тощо.

Аналіз ч. 7 ст. 101 КПК України засвідчує, що ініціатива сторін щодо виклику експерта для допиту, під час якого ним може бути надано роз'яснення чи доповнення висновку, стосується тільки стадії судового розгляду. Як уже зазначалося, допит експерта, описаний у диспозиції ст. 356 КПК України, також стосується винятково стадії судового розгляду. Складається враження, що на етапі досудового розслідування таких можливостей немає, а це не відповідає засаді змагальності на досудовому етапі кримінального провадження та судово-слідчій практиці. Тож, із метою нівелювання такого різного підходу до регламентації функціонування правового інституту судових експертиз, доцільно повною мірою гарантувати сторонам набір процесуальних інструментів для реалізації своєї позиції у змагальному процесі на всіх стадіях.

Експерта також можна допитати в режимі відеоконференції, причому поважність причин його неможливості прибути для давання показань під час судового засідання оцінює суд. Зокрема у судовій практиці можна віднайти таке обґрунтування: *«... оскільки причина неявки експертів у судове засідання є поважною (відсутність коштів на відрядження), з чим погоджується і сторона захисту, а також з метою повного та всебічного дослідження обставин справи на умовах змагальності та безпосередності, суд вважає за можливе допитати експертів в режимі відео конференції ...»*⁹⁹.

⁹⁹ Постанова Житомирського районного суду Житомирської області від 02.05.2018 у справі № 1-26/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Критерій достатності доказів, джерелом яких є висновок експерта, та їх взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення застосовується при оцінці сукупності доказів у кожному конкретному випадку, і тут не може існувати жодна математична формула чи кількісний вираз. Домінантну роль тут виконує суб'єктивна думка слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, внутрішнє переконання, що детермінує різний підхід до такої оцінки у зв'язку з різними знаннями, досвідом. Те, що для одного судді буде достатнім, для іншого – ні. Тому задля нівелювання різного оцінювання доказів, правова спільнота постійно працює над розробкою певних стандартів, правових позицій, а вищі органи судової влади – роз'яснень та рекомендацій щодо конкретних видів справ. ЄСПЛ з цього приводу вказує на необхідність оцінювати докази, керуючись критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Проте, таке доведення може бути очевидним зі співіснування достатньо важливих, чітких і узгоджених між собою висновків або подібних не спростованих презумпцій щодо фактів («Федорченко та Лозенко проти України», «Ірландія проти Сполученого Королівства», «Коробов проти України») ¹⁰⁰.

Доказове значення висновку експерта відображає: по-перше, його місце в системі інших доказів, які є у кримінальному провадженні; по-друге, рівень аргументованості результатів експертних досліджень; по-третє, забезпечення можливості його логічного сприйняття та розуміння слідчим, прокурором, слідчим суддею, іншими учасниками кримінального процесу. Доказове значення висновку експерта, на думку вчених, також полягає у тому, що він перешкоджає уповноваженій особі ухвалювати необґрунтоване процесуальне рішення у кримінальному провадженні, а також унеможлиблює відхилення результатів експертизи без достатніх на це підстав. Тож у тексті висновку експерт має надати аргументовану оцінку результатів проведених досліджень, обґрунтувати висновки, сформулювати інтегровану картину опису перебігу та результатів дослідження ¹⁰¹. Відомості, які містяться у висновку, можуть бути використані не тільки у кримінально-процесуальному (джерело доказів), а й у кримінально-правовому (джерело відомостей про об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину), криміналістичному (засіб перевірки версій, моделювання та реконструкції, подолання протидії розслідуванню, планування розслідування тощо) та кримінологічному (основа профілактичної роботи експерта) аспектах ¹⁰².

¹⁰⁰ Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 04.09.2017 № 336/5755/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>; Вирок Городоцького районного суду Хмельницької області від 15.02.2018 у справі № 689/1684/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>; Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 16.04.2018 у справі № 707/208/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

¹⁰¹ Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>.

¹⁰² Щербаковський М. Г. Напрями використання судових експертиз у кримінальному процесі. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 24–30.

Оцінці підлягають усі частини висновку (вступна, дослідницька та заключна), а не тільки кінцеві результати. При цьому доказове значення висновку експерта оцінюється не тільки зі сторони його змісту, а й чіткого дотримання порядку залучення експерта та проведення експертизи, порушення якого позбавляє висновок експерта доказового значення, про що свідчить судова практика, а саме: відхилення висновків як джерел доказів судом унаслідок того, що експерт вийшов за межі своїх знань і присвоїв собі неприбутанні функції судових чи слідчих органів щодо оцінки наявних у справі доказів¹⁰³.

За аналогією до вимог щодо фахового рецензування висновків експерта¹⁰⁴ та, безумовно, зважаючи на суттєво менший обсяг спеціальних знань у слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, можна окреслити головні параметри, за якими аналізується це джерело доказів.

Отже, у вступній частині підлягають аналізу: повнота і чіткість опису об'єктів, що надійшли для дослідження; відповідність питань, поставлених перед експертом у документі про призначення експертизи (залучення експерта), а також питань, що вирішувались із ініціативи експерта; повнота даних, що стосуються особи експерта та його кваліфікації; обґрунтованість клопотань про надання додаткових матеріалів.

У дослідницькій частині аналізується: правильність та обґрунтованість вибору схеми дослідження, методів і методик дослідження, послідовність застосування методів, відповідність сучасному стану методичного забезпечення певного виду судової експертизи; логічна послідовність викладення, взаємозв'язок між окремими етапами дослідження; дотримання термінологічної точності в описуванні ходу та результатів дослідження; повнота дослідження (достатність встановлених ознак для формулювання висновку); наявність та обґрунтованість експертної оцінки результатів дослідження; якість, наглядність та переконливість наявних ілюстрацій.

У заключній частині підлягають аналізу: аргументованість та обґрунтованість висновків, відповідність результатам дослідження та поставленим питанням.

Ознайомлення з дослідженням О. М. Моїсєєвим аргументаційних властивостей висновку експерта, дає змогу виокремити такі їхні групи:

– *аргументи контекстні* (судовий експерт цілеспрямовано формує контекст ідентифікаційного, діагностичного чи ситуалогічного дослідження, застосовує відповідний стиль, оформлення посилок на нормативні, довідкові й методичні джерела тощо);

– *аргументи логічні* (логічність як характеристика тексту робить висновок експерта доступним для його перевірки та оцінки засобами логіки);

¹⁰³ Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 7.

¹⁰⁴ Порядок проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень, затверджений наказом МЮ України від 25.05.2015 № 775/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>.

– *аргументи оцінні* (судовий експерт здійснює власний процес оцінки об'єктів дослідження на предмет установлення їх конкретних властивостей та ознак відповідно до уявлень, які сформувались у нього раніше в результаті спеціальної підготовки та професійної діяльності. Під час дослідження він визначає цінність об'єкта, вивчаючи певні його ознаки та властивості, які сукупно відповідають чи не відповідають визначеному еталону);

– *аргументи ілюстративні* (мета ілюстрацій (фотознімків, креслень, діаграм, графіків, малюнків) полягає у підтвердженні результатів досліджень, наприклад, для демонстрації збігу ознак);

– *аргументи модальні* (застосування експертом емоційно забарвлених висловлень, що можуть вплинути на почуття процесуальної особи, яка ознайомлюється з висновком експертизи. Ці аргументи є небажананими і такими, що не відповідають науковому стилю процесуального документа)¹⁰⁵.

Висновок експерта завжди має піддаватися розумному сумніву на предмет відсутності методологічних, гносеологічних, процесуальних, операційних чи інших помилок. Ця проблематика заслуговує окремого дослідження, і в науці є праці, присвячені докладному їх опису¹⁰⁶.

Правники визначають такі типові помилки експерта, зокрема: висновок не є логічним наслідком проведеного дослідження; невідповідність дослідницької частини та висновків; надання висновку за недостатньої кількості чи низької якості порівняльних зразків; неправильна оцінка збігів або розбіжностей; неправильна оцінка інформативності виявлених ознак; неповнота відомостей про експерта, який провів експертизу; недостатній (неповний) опис об'єктів, поданих на експертизу; відсутність докладного опису проведення дослідження та ін¹⁰⁷. У результаті вивчення великої кількості експертних проваджень, О. М. Моїсеєвим було встановлено, що у 20% експертиз відбуваються різні порушення логіки обґрунтування проміжних та підсумкових висновків¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Моїсеєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>.

¹⁰⁶ Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К.: НАВС, 2005. 18 с.; Арешонков В. В. Проблеми при проведенні криміналістичних експертиз, різновиди, причини виникнення та шляхи попередження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 99–107; Свобода Є. Ю. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17. С. 1–5; Кофанов А. В. Експертні помилки при проведенні судово-балістичних досліджень. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів круглого столу / ред. кол.: О. Л. Кобилянський та ін. К.: НАВС, 2015. С. 188–195; Кофанов А. В. Недоліки психолого-правової (професійної) підготовки судового експерта як передумови виникнення експертних помилок. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 72–78 та ін.

¹⁰⁷ Арешонков В. В. Проблеми при проведенні криміналістичних експертиз, різновиди, причини виникнення та шляхи попередження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 101–102;

¹⁰⁸ Моїсеєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>.

Прикладом може слугувати вирок Бориспільського міськрайсуду Київської області від 24.04.2017 у справі № 359/972/16-к, в якому суд, оцінюючи висновок експерта, ствердив, що «... у розділах 3.3 та 3.4. висновку зазначено, що: «на об'єкти оцінки відсутні сертифікати відповідності, технічні паспорти, майно є бувшим у використанні». В п. 4.1 висновку експерт зазначає, що «на дату дослідження на об'єкт оцінки оцінювачеві було надано технічний паспорт та документи на придбання, майно є бувшим у використанні». При цьому саме майно, щодо вартості якого мала проводитись експертиза, експерту не надавалось, про що відсутні відомості у висновку експерта. Зазначені обставини викликають сумнів у об'єктивності та правдивості висновку експерта ...»¹⁰⁹.

Д. В. Щербанюк виокремлює помилки, пов'язані із плутаниною процесуальної (розширення предмета дослідження й закріплення результатів у висновку) та непроцесуальної (надання допомоги в отриманні зразків експертизи, одержанні інших об'єктів правопорушень, а також діяльність спрямовану на попередження правопорушень) форм вияву експертної ініціативи, внаслідок чого відбувається помилкове включення експертом до висновків фактичних даних, отриманих непроцесуальним способом. Це ускладнює оцінку висновку на предмет достовірності й дає можливість стороні захисту в суді опротестувати докази та вилучити їх як аргумент обвинувачення¹¹⁰. Наприклад, Новокаховський міський суд Херсонської області не взяв до уваги висновок судово-медичної експертизи від 26.04.2017 № 61-НК, оскільки серед іншого «... зазначена експертиза проведена на підставі доказів зокрема картки стаціонарного хворого № 1872 на ім'я ОСОБА_3, зібраних в незаконний спосіб, самостійно експертом, що суперечить ст. 69 ч. 4 КПК України ...»¹¹¹.

Продовжуючи тему опротестування висновків стороною захисту, зауважимо, що для судової практики типовою є ситуація, коли ця сторона кримінального провадження подає клопотання про визнання висновку експерта необґрунтованим та недостовірним, таким, що суперечить іншим матеріалам справи, а також наявність істотних порушень процесуальних норм, якими врегульовано порядок призначення і проведення експертизи. У такому клопотанні обґрунтовується позиція захисту із вказівками на конкретні недоліки (наприклад, у висновку містяться неповні та нечіткі відповіді на поставлені запитання; не проставлено штампи експертної установи на матеріалах, що були об'єктами дослідження; немає зареєстрованої методики дослідження, експерт не володіє відповідною кваліфікацією чи досвідом тощо).

Суд, вирішуючи клопотання по суті, кожен із наведених аргументів має підтвердити або спростувати, з'ясувати додатково під час допиту експерта

¹⁰⁹ Вирок Бориспільського міськрайсуду Київської області від 24.04.2017 у справі № 359/972/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

¹¹⁰ Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 229.

¹¹¹ Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 30.03.2018 у справі № 661/1675/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

послідовність виконаних дій, причини помилок та недоліків оформлення висновку, уточнити зміст відповідей та ухвалити рішення. Зокрема, підсумок може мати таку форму: «... судом при дослідженні висновків та на основі допиту експертів не виявлено неясностей у висновках та неповноту таких явних суперечностей іншим матеріалам справи, що вимагали б повторних та додаткових досліджень, які сприятимуть лише затягуванню судового розгляду»; «достовірність вищевказаного висновку експертизи не спростована та, крім цього, відповідно до ч. 5 ст. 356 КПК України, не надано жодних відомостей, які з негативної сторони характеризують знання, вміння, кваліфікацію, освіту та підготовку експертів, які надали висновок ...»¹¹².

Викладемо декілька зауваг стосовно особливостей оцінки висновків окремих видів судових експертиз.

Особливості оцінки повторної експертизи. Особливість оцінки повторної експертизи полягає у тому, що процес оцінки проходить декілька етапів: оцінка висновку повторної експертизи; повторна оцінка висновку первинної експертизи; порівняння двох висновків та визначення факту, який із них є більш переконливий, обґрунтований, а результати достовірні. Водночас можна встановити причину відмінності даних (застосуванні іншої експертної методики, інша інтерпретація отриманих результатів, недостатність кваліфікації експерта тощо). Відповідно до п. 4.19 Інструкції 53/5 вимагається заповнення контрольної картки за повторною експертизою, у якій вміщено кодифікатор причин розбіжностей, зокрема:

- 1) недостатність або незадовільна якість наданих на дослідження матеріалів (вихідних даних);
- 2) неправильна оцінка виявлених ознак;
- 3) неповнота проведеного дослідження;
- 4) неправильний вибір схеми або методики дослідження;
- 5) неправильне застосування методики дослідження;
- 6) помилка у розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів;
- 7) вихід експерта за межі компетенції;
- 8) відсутність необхідних або використання застарілих приладів та обладнання;
- 9) неправильна організація експертного дослідження;
- 10) інші причини (вказати які).

Такі картки надсилаються у термін до 5 днів до експертної установи (експертові), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до МЮ України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу. Видається за доцільне передбачити обов'язок надсилання таких карток також органам досудового розслідування для приєднання до матеріалів кримінального провадження, оскільки це б полегшило оцінку

¹¹² Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 13.02.2017 у справі № 464/8036/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

слідчим, прокурором, а згодом і судом, висновку як первинної, так і повторної експертизи з огляду на те, що причину недостовірності даних встановлює експерт-фахівець у тій самій спеціальності.

Водночас важливо наголосити, що немає жодних гарантій, що під час повторної експертизи не буде допущено помилок, отримано необ'єктивні результати. У судово-слідчій практиці трапляються випадки необхідності призначення третьої, як правило, вже комплексної або комісійної експертизи, проведення якої доручається експертній установі іншого відомства чи регіонального підпорядкування, з метою отримання висновку, який би переконав слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд визнати належними, допустимими і достовірними докази з висновку комплексної чи комісійної експертизи (бо досліджуватись буде не процедура попередніх експертиз, а конкретні об'єкти, що мають значення для кримінального провадження). У підсумку це дасть змогу визначитись із питанням: висновки першої чи другої експертизи були найближчими до істини, а, отже, можуть бути основою для кінцевого процесуального рішення в справі.

Особливості оцінки ймовірних висновків. Цікавим є питання щодо доказового значення ймовірних висновків експерта. З однієї сторони висновок експерта є джерелом доказів (жодних винятків у КПК немає), проте з іншої, за своїм змістом (існує ймовірність, що..., але не факт), такі висновки не можуть бути в основі обвинувачення, адже тут також діє принцип *in dubio pro reo* (усі сумніви трактуються на користь обвинуваченого). У науці є два погляди на значення ймовірних висновків у кримінальному процесі.

Перший полягає в тому, що з процесуальної точки зору ні ймовірні висновки, ні ті, що містять обґрунтовану відмову експерта, не є джерелом доказів унаслідок відсутності в них встановленого факту¹¹³. Як наслідок, таким висновкам експерта відводиться орієнтує значення, що реалізується у ході висунення й перевірки версій, а суд може взяти їх до уваги за умови їх підтвердження системою інших доказів¹¹⁴.

Опоненти пропонують оцінювати докази ймовірних висновків як непрямі і не вбачають проблеми, що такі висновки є підґрунтям для процесуальних рішень. Дискутуючи із прихильниками першого підходу, В. Д. Юрчишин пропонує свій варіант вирішення питання стосовно того, як «правильно використовувати з користю ймовірні висновки експерта для правосуддя, а не «вилучати» їх із кримінального провадження»¹¹⁵.

¹¹³ Сенченко Н. М. Оцінка висновку експерта в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична.* 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 246.

¹¹⁴ Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2015. Вип. 15. С. 194.

¹¹⁵ Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2013. Вип. 1 (3). С. 444.

Аргументація видається доволі переконливою. Будь-який непрямий доказ засвідчує про встановлюваний факт лише з якоюсь часткою ймовірності. І ця обставина ніяк не впливає на допустимість такого доказу. Навпаки, такий шлях доказування є найбільш поширеним. Імовірний висновок експерта відрізняється від будь-якого непрямого доказу тільки одним: його надає не слідчий або суд, як це має місце при оперуванні звичайними непрямыми доказами, а експерт, оскільки такий висновок вимагає спеціальних знань¹¹⁶. Продовжуючи логічний хід мислення, правник робить висновок, що достовірно встановлені обставини, які посприяли формуванню ймовірного висновку, можуть використовуватись як непрямий доказ, що повинен бути оцінений на підставі принципів оцінки доказів, передбачених законом, та на розсуд прокурора, слідчого або суду може бути покладений в основу рішень¹¹⁷.

Підсумовуючи, ще раз акцентуємо, що навіть категоричні висновки мають піддаватися розумному сумніву і не мають наперед встановленої сили, а також можуть бути основою для обґрунтування процесуального рішення тільки в сукупності з іншими доказами. Навіть молекулярно-генетична експертиза встановлює факт збігу ознак генотипу людини тільки в ймовірній формі, щоправда з незначним відсотком можливості похибки (типовий висновок формулюється у формі – 99,9%). Це означає, що ймовірність буває різною: в одному випадку викликати значні сумніви щодо встановленого факту, в іншому – невеликі. Використані оцінні поняття не можливо замінити більш конкретними, як не можливо для всіх ситуацій і для всіх видів досліджень (біологічних, почеркознавчих, дактилоскопічних, фоноскопичних тощо) визначити, який ступінь ймовірності є граничним.

Проблему оцінка таких висновків досліджують фахівці в Європі та усьому світі, що виявляється в активному обговоренні питання впровадження єдиних профільних стандартів оцінювання, і до цієї теми ми повернемося в контексті вивчення польського досвіду оцінювання висновків експерта. Єдине, в чому немає сумніву, це те, що кожний висновок експерта потребує індивідуального підходу і завжди повинен розглядатися в сукупності з іншими доказами.

Отже, висновок експерта – це своєрідна ланка у загальній картині уявлення уповноваженої особи про кримінальне правопорушення, в якій багато фактичних даних можуть залишатися ще невідомими. Тож кінцевим результатом оцінки висновку є внутрішнє переконання у слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду щодо необхідності прийняття тактичних або процесуальних рішень, зокрема про:

– прийняття доказів, що містяться у висновку експерта, як належних, допустимих та достовірних;

¹¹⁶ Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 446.

¹¹⁷ Ibidem. – С. 446.

– необхідність проведення повторних експертиз, які слід доручити іншому експерту (експертам), якщо є сумніви щодо достовірності отриманих доказів (причиною недостовірності може бути необ'єктивність, зацікавленість, некомпетентність експерта, порушення експертної методики дослідження, інтерпретації результатів тощо);

– необхідність проведення додаткових експертиз, які доручити тому ж або іншому експерту (експертам), якщо є доцільність проведення додаткових досліджень у зв'язку з наявністю додатково отриманої інформації;

– необхідність проведення допиту експерта з метою роз'яснення наданого висновку;

– необхідність проведення слідчих (розшукових) дій за участю експерта або експертів (наприклад, проведення одночасного допиту двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження);

– необхідність проведення інших слідчих (розшукових) дій з огляду на докази, отримані із висновку експерта (наприклад, проведення додаткового допиту підозрюваного з використанням тактичного прийому пред'явлення висновку експерта з метою подолання протидії розслідуванню);

– підготовку відомостей, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта для доведення або спростування достовірності висновку експерта під час судового провадження;

– підготовку процесуального документа (постанови, ухвали, вироку) із викладом мотивації незгоди з висновком експерта.

Підсумуємо зазначене. Жоден доказ, зокрема й висновок експерта, не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України), але водночас авторитет висновків експертів вважається непересічним, оскільки в них зосереджена провідна наукова думка й надійний досвід професіоналів, що має наслідком автоматичне набуття особливого значення, отримання особливої довіри під час оцінки доказів для суб'єктів доказування¹¹⁸. Деякі вчені констатують вирішальне значення висновку експерта для справи, стверджують про слідування судді за висновком експерта як «сліпий за поводитирем»¹¹⁹. Проте у судово-слідчій практиці є приклади помилковості висновків, тому це джерело доказу завжди потребує ретельної оцінки з метою усунення сумнівів щодо достовірності отриманих відомостей.

¹¹⁸ Моїсєєв О. М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія «Юридические науки». 2014. № 3. Т. 27 (66). С. 194–203.

¹¹⁹ Горбачевський В. Я. Спеціальні знання у розслідуванні злочинів. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів*: матеріали круглого столу (м. Київ, 25 лютого 2015). К.: НАВС, 2015. С. 77–80; Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–2. Т. 2. С. 126.

1.9. Забезпечення експертної діяльності в Україні

Перспективи розвитку судової експертології залежать від ефективності провадження державної політики щодо належного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Як багато інших сфер державного регулювання, цей напрям також потребує періодичної верифікації та реформування з урахуванням міжнародних стандартів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Створення необхідних умов для діяльності судового експерта вважається однією із гарантій незалежності судового експерта та правильності його висновку (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»). Відтак, зважаючи на певну специфіку функціонування інституту судових експертиз, можна виокремити наступні сфери забезпечення експертної діяльності.

1.9.1. Науково-теоретичне забезпечення

Науково-теоретичне забезпечення передбачає наявність комплексу теоретичних засад загальної частини (історії розвитку, основних термінів та понять, предмета та завдань науки, класифікацій судових експертиз, вчення про структуру, форми, види, значення висновків експерта тощо) та спеціальної частини судової експертології (розвиток окремих учень про певні види вузькоспеціалізованих експертних досліджень).

Зміст науково-теоретичного забезпечення полягає у формуванні фундаменту для функціонування всього правового інституту, забезпеченні безперервного зв'язку з практикою, пошуку шляхів оптимізації діяльності органів НП, прокуратури, суду, експертних служб з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, аналіз та узагальнення судово-слідчої практики задля виявлення прогалин, недоліків, невідповідності новим викликам, які постають перед правоохоронними органами.

Науково-теоретичне забезпечення інтегрує, оптимізує, гармонізує, розробляє засади для усіх інших видів забезпечення (умисно вживаємо тут тавтологію) і є підґрунтям усіх розпочатих і майбутніх реформаційних процесів. Щоб з'ясувати питання реформ організації судово-експертної діяльності, спочатку слід вирішити проблеми оптимізації саме наукової організації та управління інфраструктурою судово-експертної діяльності, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ¹²⁰.

¹²⁰ Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Теорія и практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 99.

Зміст розробки теоретичних засад судової експертології має різні межі.

О. М. Моїсєєв зауважує, що розроблення теоретичних засад правового інституту судової експертизи має практичне значення в умовах сучасного змагального кримінального судочинства. О. М. Калужна стверджує про одну із найважливіших функцій науки, яка виявляється у формалізації накопичених знань, що дає змогу передавати їх у процесі навчання. Завдяки формалізації встановлених і накопичених знань у наукових поняттях і класифікаціях вони легко передаватимуться в процесі навчання та самоосвіти, що зрештою сприятиме правильному тлумаченню законодавства й ефективному не лише правозастосуванню, а й удосконаленню правового регулювання¹²¹. Л. М. Головченко наголошує, що думка науковців, заснована на узагальненні та аналізі чинного законодавства та викладена в науково-практичних коментарях до законів, є одним із засобів розв'язання проблеми правильного сприйняття, тлумачення і належного застосування тих чи інших його норм¹²². Актуалізація класифікацій судових експертиз, за словами експертів-практиків, дає підстави для «інвентаризації» зареєстрованих методик експертиз, переліків літератури з наступним плануванням методичних розробок задля ліквідації «білих плям» у науково-методичному забезпеченні того чи іншого підвиду експертиз; розробки пропозицій із удосконалення Інструкції 53/5; корегування програм підготовки судових експертів¹²³.

Особливо актуальними в умовах швидких темпів «старіння» знань та розвитку технологій є наукові розробки, спрямовані на оптимізацію судово-експертної діяльності, зокрема концептуалізуються окремі вчення, які мають перспективу вирізнення в окремий підрозділ судової експертології. Прикладом може слугувати запропонована Р. В. Комісарчук наукова концепція про криміналістичну технологію як галузі, розвиток якої вбачається в реалізації комплексу таких заходів: 1) розробка та впровадження рекомендацій із наукової організації діяльності експерта; 2) розробка й впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення процесу побудови й перевірки експертних версій і планування діяльності з проведення експертиз та експертних досліджень, участь у проведенні огляду місця події; 3) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій із організації взаємодії: під час проведення експертиз

¹²¹ Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 193.

¹²² Головченко Л. М. Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу». *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.)*. Х., 2008. С. 16–23.

¹²³ Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 94–103.

у кримінальних провадженнях; за участю в провадженні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, проведення досліджень за оперативними матеріалами; при веденні криміналістичних картотек та колекцій тощо; 4) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення інформаційних основ експертної діяльності; 5) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій щодо використання окремих напрямів експертної діяльності з метою підвищення ефективності організації криміналістичної операції й криміналістичної комбінації; 6) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій щодо забезпечення підвищення ефективності організації подолання протидії експертній діяльності; 7) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення організації розшукової діяльності на основі використання результатів окремих напрямів експертної діяльності; 8) розробка і впровадження науково-обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення експертної профілактики; 9) створення й удосконалення умов, що сприяють ефективному аналізу експертних ситуацій, і прийняття на їх основі правильних криміналістичних рішень; 10) створення й удосконалення умов, що сприяють ефективному криміналістичному прогнозуванню¹²⁴.

1.9.2. Нормативно-правове забезпечення

Нормативно-правове забезпечення охоплює всі правові норми, які в певний спосіб регламентують процес залучення експерта, призначення судових експертиз, організації та проведення досліджень, оформлення їх результатів, оцінки висновків експерта, визначають гарантії незалежності та процесуальний статус експерта, підстави та порядок відводу експерта, його відповідальність, міжнародну співпрацю у цій сфері та багато інших питань.

Слід зазначити, що в Україні комплекс нормативно-правових актів у цій сфері достатньо вагомий, а суспільні відносини, які потребують правового регулювання, складні й специфічні. Очевидно, що цим обумовлена пропозиція у науці щодо утворення нової комплексної галузі права – судово-експертне право, що має свій предмет, об'єкт, метод, систему, а згодом убачається перспектива кодифікації норм, що регламентують судово-експертну діяльність в Україні¹²⁵.

Головною у правовому забезпеченні судово-експертної діяльності є Конституція України, зокрема п. 14 ст. 92, згідно з яким виключно законами України визначаються засади судової експертизи. З цього очевидно, як слушно зауважив О. А. Кравченко, що законодавець високо оцінює роль та значення

¹²⁴ Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 49–59.

¹²⁵ Форіс Ю. Б. Судово-експертне право: поняття, предмет, система. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 108–116.

судової експертизи у здійсненні правосуддя, що обумовлює необхідність виваженого підходу до розробки, впровадження та реформування організаційно-правових основ судово-експертної діяльності¹²⁶.

Далі можна наводити багато нормативно-правових актів, зокрема й закони, інструкції, порядки та розпорядження, а саме: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5; Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом МЮ України від 03.03.2015 № 301/5; Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом МЮ України від 29.03.2012 № 492/5; Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 02.10.2008 № 1666/5; Положення про Експертну службу МВС України, затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343.; Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339; Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 та ін.

Нормативно-правове забезпечення передбачає також підготовку проектів нормативно-правових актів, комплексних програм, концепцій, ініціювання змін чинного законодавства з метою покращення правового регулювання функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні. Зокрема, як стверджують учені, нині спільнота експертів-практиків очікує прийняття уже зазначеного проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» (проект від 30.03.2017 № 6264) задля створення умов для належного та ефективного експертного забезпечення правосуддя та перезапуску всієї системи судових експертиз, можливості судовим експертам державних установ і приватним працювати чесно, прозоро та в умовах професійної конкуренції¹²⁷. У пояснювальній записці до цього проекту наголошується, що прийняття закону дасть змогу: встановити єдині термінологічні визначення понятійного апарату, що використовується у судово-експертній діяльності;

¹²⁶ Кравченко О. А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 233.

¹²⁷ Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ. 2018. С. 59.

забезпечити системний підхід до організації діяльності всіх суб'єктів цієї сфери; визначити правовий статус та межі повноважень суб'єктів судово-експертної діяльності; врегулювати питання матеріального та соціального забезпечення судових експертів¹²⁸. Але одним законом усі проблеми не вирішуються, тому такого ефекту слід очікувати від усієї злагодженої правотворчої та правозастосовної роботи.

Окрім великого обсягу, термінологічної різноманітності є ще одне суттєве питання нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні – законодавча «інфляція», тобто часті зміни. При чому йдеться не тільки про зміни у кримінальному процесуальному законодавстві чи спеціалізованих нормативно-правових актах (Законі України «Про судову експертизу», положеннях про експертно-кваліфікаційні комісії, інструкціях тощо), а й у галузевому законодавстві, оскільки такі зміни детермінують необхідність змін методик експертиз. Так, судові експерти слушно зауважують, що внесення змін до законодавчих актів унеможлиблює використання зареєстрованих методик, адже іншим стає й алгоритм проведення експертних досліджень, змінюється перелік об'єктів дослідження (наприклад, у разі судово-економічної експертизи)¹²⁹. Словом, процес державної реєстрації замін методики експертизи – справа не одного дня і зусилля комісій, рецензентів, рад тощо. А допоки цей процес триватиме, можуть відбутися зміни змін або взагалі їх скасування. Відтак очевидно, що «нормативна стабільність» правового регулювання є також невід'ємним елементом забезпечення ефективної роботи суб'єктів судово-експертної діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що нині пріоритетом є відповідь на глобалізаційні тенденції та європейські інтеграційні процеси, які в судовій експертизі реалізуються передусім через адаптацію законодавства України про судову експертизу до європейського законодавства, а також через використання єдиних підходів до створення методик експертних досліджень для всіх судово-експертних установ шляхом їх акредитації згідно з міжнародними стандартами якості¹³⁰. Останніми роками у наукових публікаціях на ці пріоритетні завдання звертає увагу більшість українських дослідників судової експертології.

¹²⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469.

¹²⁹ Савченко І. О., Глуценко С. І. Проблемні питання при застосуванні в експертній практиці методик проведення судово-економічних експертиз. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 499.

¹³⁰ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 3.

1.9.3. Організаційно-управлінське забезпечення

Зміст організаційно-управлінське забезпечення полягає у формуванні логічної структури експертних служб та підрозділів, чіткого визначення їх підпорядкування, розмежування компетенції, налагодження тісної взаємодії з іншими правоохоронними та судовими органами. Ця сфера забезпечення передбачає такі напрями діяльності, зокрема організацію:

- 1) роботи експертних установ;
- 2) діяльності окремого експерта;
- 3) діяльності комісії експертів при проведенні комісійних чи комплексних експертиз;
- 4) документообігу між службами і відомствами;
- 5) роботи експертно-кваліфікаційних комісій, атестації судових експертів та присвоєння кваліфікації;
- 6) роботи щодо сертифікації та акредитації лабораторій науково-дослідних установ;
- 7) охорони приміщень і територій установ судових експертиз, а також режим утримання осіб, які перебувають під вартою і скеровані на судово-психіатричну експертизу;
- 8) ведення реєстрів (судових експертів, методик експертиз, науково-методичної літератури та ін.);
- 9) управління якістю у діяльності судово-експертних установ;
- 10) міжнародної співпраці та обміну досвідом у галузі судової науки;
- 11) інших питань, необхідних для функціонування інституту судових експертиз.

Організаційне забезпечення передбачає типове горизонтальне структурування (функціонування управлінь, відділів, центрів, бюро, лабораторій на певному рівні) та вертикальне структурування (функціонування інстанцій на центральному, регіональному та місцевому рівнях із відповідним підпорядкуванням).

Одним із основних питань у організації судово-експертної діяльності є нормування такої діяльності та визначення оптимального навантаження на експерта. Дедалі частіше практики нарікають на зростання навантаження (кількості доручень експерта) при незмінному підході до штатного розпису¹³¹. Як стверджує Р. В. Комісарчук, середнє навантаження експертів варіюється залежно від видів (спеціальності) трудової діяльності й в ідеалі не повинно

¹³¹ Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 16; Некраха Д. О., Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ: окремі проблемні питання. *Теорія и практика судебной экспертизы*. 2015. Вип. 60. С. 49–50.

перевищувати 30 експертиз і досліджень на рік для одного співробітника. У іншому разі значне перевищення навантаження сприяє зниженню якості виконуваної роботи (експерти не встигають знайти всю потрібну інформацію; знайдену інформацію перевірити на коректність, нетиповість об'єктів, які потребують часу для дослідження, і зазвичай робляться висновки про неможливість дослідження)¹³². Інша негативна сторона – продовження термінів проведення експертиз.

1.9.4. Кадрове забезпечення

Після обґрунтування наукою доцільності судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні, впровадження необхідної нормативно-правової бази та забезпечення організації процесу, постає питання щодо рекрутації головних виконавців судово-експертної діяльності (кадрового забезпечення). Нині в Україні загальна кількість судових експертів налічує близько 8000 фахівців у різних галузях спеціальних знань, якими щорічно проводиться понад мільйон судових експертиз. Тож єдині підходи до належного добору кадрів дають змогу забезпечити належний рівень кваліфікації цих фахівців та, як наслідок, якість, високий науковий рівень та обґрунтованість експертних висновків¹³³.

Засади внутрішньої політики щодо кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні визначає Закон України «Про судову експертизу». Зокрема диспозиція ст. 21 встановлює, що підготовка фахівців для державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, здійснюється вищими навчальними закладами, а спеціалізація та підвищення кваліфікації проводяться на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. З метою оцінки професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи, проводиться атестація експертів, на підставі якої, залежно від спеціалізації, їм присвоюється відповідна кваліфікація з правом проведення певного виду експертизи (ст. 16 Закону України «Про судову експертизу»).

Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних спеціалізованих установах МЮ України з урахуванням обмежень, передбачених законом. Для забезпечення належного професійного рівня фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і отримали кваліфікацію судового експерта, крім тих, які мають науковий

¹³² Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 56–57.

¹³³ Ткаченко Н. М. До питання кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 78.

ступінь, один раз на три роки повинні пройти стажування в державних спеціалізованих установах МЮ України, відповідно до спеціальності, та підтвердити рівень своїх професійних знань.

Професіограма такого фахівця є завжди бінарною, оскільки, з одного боку, експерт повинен володіти обсягом вузьких спеціальних знань із певної галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, а з іншого – володіти обсягом процесуальних знань, тобто знати свій процесуальний статус у кримінальному провадженні, підстави залучення його як експерта, проведення експертизи, підстави відводу, процесуальну форму та значення висновку експерта тощо. Ця бінарність є в основі розмежування компетенції на процесуальну та професійну¹³⁴.

Професійна компетентність може визначатися окремо для експерта з певної галузі спеціального знання. Прикладом може слугувати пропозиція П. Є. Антонюк щодо визначення змісту та поняття професійної компетентності судово-медичного експерт¹³⁵ або Г. І. Прокопенко щодо професійних вимог до експерта-криміналіста¹³⁶. Однак, результати опитування, проведеного Е. Б. Сімаковою-Єфремян, засвідчують високий рівень мотивації опитаних експертів володіти знаннями із загальної еспертології та криміналістики, а не бути фахівцями лише у своїй вузькій спеціальності. Зокрема, з-поміж опитаних 300 респондентів (серед яких судові експерти системи судово-експертних установ МЮ України (132 особи) та працівники експертних служб різних міністерств та відомств (168 осіб) Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської та Харківської областей) 92% респондентів висловилися за необхідність обов'язкового оволодіння будь-яким судовим експертом знаннями в галузі теорії судової експертизи та криміналістики, 7% – за необхідність обов'язкового оволодіння лише судовим експертом-криміналістом знаннями в галузі теорії судової експертизи та криміналістики, а 1% – за необхідність досконалого володіння тільки знаннями за тією експертною спеціальністю (спеціальностями), кваліфікацію за якою отримав судовий експерт¹³⁷.

Цікаво, що МЮ України зробило важливий крок вперед щодо уніфікації вимог до експертів науково-дослідних установ, затвердивши наказом від 19.04.2012 № 611/5 Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних

¹³⁴ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 6.

¹³⁵ Антонюк П. Є. Щодо професійної компетентності судово-медичного експерта. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 36–41.

¹³⁶ Прокопенко Г. І. Спеціальні професійні вимоги до експерта-криміналіста як головного суб'єкта експертно-криміналістичної діяльності ОВС. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матеріали круглого столу* (м. Київ, 25 лютого 2015 р.). К.: НАВС, 2015. С. 106–109.

¹³⁷ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 17.

установ судових експертиз МЮ України. Згідно з цим Довідником до експерта (професіонала) передбачено вимоги. Зокрема:

щодо завдань та обов'язків:

експерт:

– проводить незалежну, кваліфіковану й об'єктивну судову експертизу та експертні дослідження, орієнтовані на максимальне використання досягнень науки і техніки, забезпечує їх повноту та наукову обґрунтованість;

– відповідно до чинного законодавства забезпечує правильність оформлення документів під час проведення судових експертиз та складання висновків;

– дотримується вимог щодо забезпечення конфіденційності інформації, використаної в процесі дослідження, та вживає заходів щодо збереження об'єктів дослідження;

– надає консультативно-методичну допомогу правоохоронним органам та судам із питань призначення судових експертиз;

– задля забезпечення потреб слідчої та судової практики у проведенні судових експертиз та експертних досліджень на сучасному рівні постійно удосконалює свій професійний рівень шляхом опанування нових методик проведення судових експертиз та новітніх досягнень науки і техніки в галузі судової експертизи;

– постійно ознайомлюється та вивчає нові методики і спеціальну літературу з проведення судових експертиз та вносить пропозиції щодо їх упровадження в експертну практику;

– відповідно до законодавства проходить атестацію з метою підтвердження кваліфікації судового експерта;

– впроваджує в експертну практику результати наукових досліджень;

– відповідно до технічних завдань проводить наукові роботи із створення методик (методичних рекомендацій) проведення судових експертиз;

– дбайливо ставиться до використання матеріально-технічної бази НДУСЕ та підтримує її в належному стані;

– має інші повноваження, що визначаються посадовою інструкцією, наказами і дорученнями директора НДУСЕ та Мін'юсту;

– зобов'язаний дотримуватись техніки безпеки та правил внутрішнього трудового розпорядку.

щодо знань:

експерт повинен знати Конституцію України, процесуальне законодавство України, закони України «Про судову експертизу», «Про наукову та науково-технічну діяльність», інші нормативно-правові акти, що регламентують судово-експертну та наукову діяльність; методики та спеціальну літературу з проведення судових експертиз із відповідного напрямку досліджень; сучасні досягнення науки і техніки у відповідній галузі знань, зокрема й застосування спеціального обладнання; правила й норми з питань охорони праці та техніки безпеки, пожежної безпеки; правила внутрішнього трудового розпорядку.

щодо кваліфікаційних вимог:

до головного судового експерта: вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки; стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 15 років; за наявності стажу роботи за фахом не менше 20 років – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 10 років; за наявності трьох і більше експертних спеціальностей чи наукового ступеня доктора філософії – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 8 років; за наявності наукового ступеня доктора наук з відповідної галузі знань – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 7 років; наявність відповідної кваліфікації судового експерта.

до провідного судового експерта: вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки; стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 10 років; за наявності стажу роботи за фахом не менше 15 років, чи трьох і більше експертних спеціальностей, чи наукового ступеня доктора філософії або доктора наук з відповідної галузі знань – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 5 років; наявність відповідної кваліфікації судового експерта.

до старшого судового експерта: вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки; стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 5 років; за наявності стажу роботи за фахом не менше 10 років, чи двох і більше експертних спеціальностей, чи наукового ступеня доктора філософії або доктора наук з відповідної галузі знань – стаж роботи за професією судового експерта нижчого рівня не менше 3 років; наявність відповідної кваліфікації судового експерта.

до судового експерта: вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напрямку підготовки; стаж роботи за фахом не менше 1 року¹³⁸.

Зазначимо, що вказаний Довідник має відомчий характер і його дія не поширюється на інші експертні установи.

Узагальнення поглядів різних учених дає змогу стверджувати, що ефективність судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні може бути забезпечена внаслідок реалізації таких завдань у сфері роботи з персоналом:

1) створення єдиних стандартів професійних й кваліфікаційних вимог до судових експертів різних відомств, їх атестації¹³⁹;

¹³⁸ Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ МЮ України від 19.04.2012 № 611/5.

¹³⁹ Щербаківський М.Г. Деякі сучасні проблеми теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 11–12 листопада 2008 р.).* Х., 2008. С. 72.

2) ведення моніторингу забезпечення кваліфікованими кадрами експертних служб у різних регіонах та районах. Більше того, підвищити ефективність професійної підготовки співробітників експертних підрозділів, за словами Р. В. Комісарчук, можна впровадженням в практику рейтингової оцінки діяльності кожного експерта, що дасть змогу підвищити відповідальність й зацікавленість експертів у результатах своєї роботи; забезпечити оперативність і стабільність роботи кожного експерта; визначити професійну компетентність експерта, що полягає у володінні сучасними методиками експертного дослідження; визначити кваліфікаційний індекс співробітників; виявити кращих співробітників; забезпечити передачу передового досвіду; своєчасно виявити менш кваліфікованих співробітників і сприяти їм у підвищенні кваліфікації або в зміні діяльності; удосконалити методику підготовки співробітників ДЕУ¹⁴⁰;

3) забезпечення безперервності навчання. Процес підготовки судових експертів в українських наукових осередках є базовим, проте не може здійснюватись ізольовано від світових тенденцій у освітньому процесі. Зокрема, втрачає актуальність така тенденція, як «навчання раз на все життя», натомість популяризується засада «навчання впродовж усього життя». При цьому важливо не обмежуватися національною системою навчання та використовувати інші інструменти, що сприяють формуванню професіоналізму, підвищенню кваліфікації, розширенню знань та здобуттю досвіду. У сфері судової експертизи має ефективно функціонувати система інформування про останні досягнення науки і техніки між різними експертними службами різних відомств, зареєстровані методики експертних досліджень, можливість апробувати їх у своїй практичній діяльності;

4) налагодження міжнародної співпраці, гармонізації національних та міжнародних стандартів праці, а також обмін досвідом. Одним із таких інструментів є участь у міжнародних програмах, тренінгах, стажуваннях та навчаннях, ефективність яких підтверджують і науковці, і практики. Наприклад, С. І. Ольховенко констатує особливе значення з точки зору підвищення якості експертних досліджень участь підрозділів Експертної служби МВС України у Міжнародній програмі підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування (ІСІТАР) Департаменту юстиції США, яка реалізується у межах Меморандуму про взаєморозуміння між Урядами США та України. Метою цієї програми є надання методично-консультаційної та технічної допомоги у розвитку молекулярно-генетичної ідентифікації та експертизи у сфері інтелектуальної власності й високих технологій, акредитація лабораторій за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025¹⁴¹. Таких прикладів співпраці можна є багато і їх слід

¹⁴⁰ Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 57.

¹⁴¹ Ольховенко С. І. Сучасний стан судової експертизи та можливості її використання у розслідуванні злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 88.

надалі пролонгувати, адже, як доречно зазначають Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич, судова експертиза охоплює значну кількість наукових дисциплін, відтак багато актуальних проблем експертної науки складно вирішити, використовуючи ресурси однієї лабораторії в одній державі¹⁴².

Водночас світовою спільнотою дедалі більше уваги приділяється питанню етики поведінки судового експерта. Під час розслідування уже згаданої катастрофи літака Малайзійських авіаліній перед роботою у міжнародній комісії українські експерти з Київського НДІСЕ повинні були ознайомитись із Кодексом поведінки судових експертів, внесених до Нідерландського реєстру судових експертів, що наштовхнуло на ідею розробки проекту аналогічного кодексу для українських фахівців¹⁴³. Цей документ не тільки визначає ціннісні критерії, яким мають відповідати експерти королівства Нідерландів (професійна компетентність, незалежність, справедливість, неупередженість, сумлінність, чесність), а й вимоги до певних дій експерта під час проведення експертизи, зокрема конфіденційного поводження з матеріалами дослідження та отриманими під час дослідженнями відомостями; визначення особливостей надання інформації та звітування; визначення дій експерта у разі виникнення певних особливих обставин при проведенні експертизи або після її проведення тощо¹⁴⁴.

Кінцевим результатом прямування до міжнародних стандартів судово-експертної діяльності, а одночасно й головним критерієм оцінки успішності цього процесу, є визнання компетенції, кваліфікації, професіоналізму експертів за межами рідної країни, а їх висновків як джерел доказів в іноземних чи міжнародних судах. У цьому вбачаються перспективи розвитку судової експертної діяльності в Україні¹⁴⁵. Таку ж ціль мають ініціатори творення простору ЄвроЕксперт, про що докладніше йтиметься далі.

¹⁴² Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. Вип. 4. С. 133.

¹⁴³ Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів України як одна із умов членства ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 34, 36–40.

¹⁴⁴ *Ibidem.* – С. 34.

¹⁴⁵ Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів круглого столу / ред. кол. О. Л. Кобилянський та ін. К., 2015. С. 166.

1.9.5. Методичне забезпечення

Методичне забезпечення стосується трьох аспектів: по-перше, це формування на державному рівні єдиного підходу до порядку розробки, впровадження, використання та оптимізації методів та методик судово-експертних досліджень (макрорівень); по-друге, це уніфікація на локальному рівні окремої галузі наукового знання стандартів проведення певних вузькоспеціалізованих досліджень (мезорівень); по-третє, це визначення меж автономності експерта при виборі методів та методик під час виконання доручення на проведення експертизи у кримінальному провадженні (мікрорівень).

Пріоритетним для методологічного забезпечення є алгоритмізація дій експерта, зменшення суб'єктивізму та впровадження нових експертних технологій, які здатні з меншими затратами ресурсів та часу отримати більш точні та достовірні результати.

Відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою КМ України від 02.07.2008 № 595, процес державної реєстрації експертних методик складається із таких етапів:

1. *Атестація методики*, тобто оцінка звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення його рецензування та апробації методики спеціалізованими установами.

1.1. *Рецензування* звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методики, – це елемент атестації методики, який полягає у підготовці письмової рецензії фахівцями з певних галузей знань, які не брали участь у розробленні методики, задля визначення актуальності та новизни з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, а також можливості використання методик в експертній практиці.

1.2. *Апробація* методики – це елемент атестації методики, який полягає у підготовці довідки визначеної форми фахівцями спеціалізованих установ, які не брали участь у їх розробленні, з метою перевірки обґрунтованості методик, а також оцінки їх ефективності та результативності для виконання експертних завдань.

2. *Розгляд матеріалів атестації методики* науковими радами спеціалізованих установ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», та ухвалення рішення про рекомендацію до впровадження методики в експертну практику.

3. *Розгляд методики* Координаційною радою з проблем судової експертизи при МЮ України для прийняття рішення про державну реєстрацію. Цей орган на підставі наданих документів ухвалює одне із двох рішень: позитивне (методика підлягає державній реєстрації) або негативне (методика не підлягає державній реєстрації).

4. *Прийняття рішення про державну реєстрацію методики.* За позитивного рішення про державну реєстрацію, методиці присвоюється відповідний реєстраційний код, відтак вона підлягає внесенню до Реєстру.

Нині в цьому Реєстрі зареєстровано понад 1000 методик судових експертиз, які потребують періодичної актуалізації.

Цей процесу залежить від оцінки методики за певними показниками, уніфікованого переліку яких в законодавстві немає, тому цілком логічно шукати їх у наукових джерелах. Е. Б. Сімакова-Єфремян, Т. Є. Балинян та Л. М. Дереча запропонували найбільш повну комплексну систему критеріїв валідації методик, яка охоплює такі елементи:

– *наукова обґрунтованість* – визначається повнотою й об’єктивністю використання наукових знань (спеціальних знань) і апробованих практикою технічних засобів, прийомів тощо. Використання наведеного сприятиме надійності з точки зору отримання достовірних результатів, що має важливе значення для його практичного використання;

– *економічність* – визначається витратами на обладнання, підготовку кадрів та безпосередньо на проведення досліджень;

– *перевірюваність* – можливість відтворення результатів і проведення повторного дослідження;

– *безпе́чність* – визначається дією на здоров’я судового експерта та ступенем імовірності нещасного випадку (при оцінюванні цього чинника враховуються небезпечність впливу сильнодіючих отруйних, радіоактивних речовин і шкідливих променів, складність захисту від їх шкідливої дії, небезпечність ураження струмом високої напруги, несприятливі умови тривалої роботи, можливість травмування дослідника тощо);

– *законність та етичність* – використання методів і засобів у процесі судової експертизи не може зачіпати законних інтересів і прав людини, принижувати її честь і гідність, порушувати морально-етичні норми суспільства;

– *простота й доступність* – коли використання методики не потребує великих затрат часу, певного матеріально-технічного забезпечення тощо;

– *конкурентоспроможність* – перевага порівняно з будь-якою іншою методикою, що дає найбільш результативне рішення конкретного експертного завдання;

– *універсальність* – можливість використання методу, методики при дослідженні різноманітних об’єктів для вирішення багатьох експертних завдань; тобто методика є багатоцільовою;

– *новизна* – нові факти, об’єкти, можливість вирішення завдань, які раніше не вирішувались або вирішувались частково, розроблення прийомів у новому, раціональнішому або оптимальному компонуванні, нові способи вирішення відомих завдань, поставлення та вирішення нових завдань;

– *припустимість* – використання в методиці відомостей із передбачених законом джерел із додержанням загальних положень, легалізованих даних тощо, з урахуванням усіх названих вимог;

– *актуальність* – обумовлена необхідністю вирішення різноманітних оптимізаційних завдань, що виникають в експертній практиці доволі часто;

– *достовірність* – велика ймовірність відповідності об'єктивній дійсності, тобто об'єктивність одержаних за її допомогою результатів дослідження, що забезпечується її базуванням на принципах теорії та практики судової експертизи і криміналістики;

– *використання неруйнівних методів*, що забезпечує можливість проведення додаткових, повторних досліджень без зміни первісного вигляду об'єкта, що нині має особливе значення, оскільки зазвичай проводяться дослідження на частинках малих розмірів, речовин у слідових кількостях¹⁴⁶.

Згідно з п. 15 Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою КМ України від 02.07.2008 № 595, до методик, що пройшли атестацію та державну реєстрацію, можуть бути внесені зміни, пов'язані з появою нових об'єктів дослідження, застосуванням нового обладнання та/або програмних продуктів, змінами у законодавстві та нормативно-технічних актах, а також у зв'язку із необхідністю удосконалення методик в окремій частині. Такі зміни підлягають атестації згідно з вказаним порядком.

До моменту створення звіту, з якого все починається, методика має пройти чотири етапи її формування:

1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, які характеризують ті або інші об'єкти;

2) виокремлення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які є відповідними вимогам, що дають змогу використовувати їх в експертному дослідженні;

3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають можливість вивчати зазначені ознаки;

4) оформлення методики у вигляді, що уможливило однозначне сприйняття і використання викладеної в ній інформації методичного характеру, зокрема й проводити оцінку отримуваних результатів¹⁴⁷.

Останній пункт, який стосується оформлення, потребує уніфікованого підходу з метою забезпечення єдиного державного стандарту. Однак наш науковий пошук не привів до єдиного розуміння структури методики експертизи. Зокрема Е. Б. Сімакова-Єфремян пропонує таку презентацію структури: методика судово-експертного дослідження – це результат науково-технічної діяльності, викладений у вигляді нормативного документа, що містить у своєму складі інформацію про предмет, завдання дослідження, типові питання, що ставляться на вирішення судовому експерту (експертам), інформацію про об'єкти дослідження, вимоги до суб'єкта судової експертизи,

¹⁴⁶ Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 153.

¹⁴⁷ Слободян Я. І. Методика проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 268.

технічні умови проведення досліджень щодо вибору методів (стандартизованих і нестандартизованих), оцінювання їх придатності й невизначеності вимірювань, устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків, алгоритм послідовних дій судового експерта з метою виконання певного експертного завдання, оцінювання отриманих результатів тощо¹⁴⁸. Схожої позиції дотримуються інші науковці, зокрема це: 1) вихідні дані (які повинні включати, зокрема, найменування експертної галузі та методики); 2) зміст (перелік розділів); 3) вступ; 4) основний текст: 4.1) об'єкти дослідження; 4.2) експертні завдання (типові питання), що вирішуються методикою; 4.3) технічні засоби та інструментарій; 4.4) об'єкти дослідження – порівняльні зразки; 4.5) умови експертного дослідження; 4.6) стадії експертного дослідження; 5) предметний покажчик; 6) довідково-інформаційні дані (додатки у вигляді таблиць, схем тощо); 7) бібліографічний список¹⁴⁹. Третій спосіб структурувати методику експертизи охоплює такі елементи: вихідні дані (які повинні включати, зокрема, найменування експертної галузі та методики); зміст (перелік розділів); вступ; основний текст: об'єкти дослідження; експертні завдання (типові питання), що вирішуються методикою; технічні засоби та інструментарій; об'єкти дослідження – порівняльні зразки; умови експертного дослідження; стадії експертного дослідження; предметний покажчик; довідково-інформаційні дані¹⁵⁰.

Водночас ми погоджуємось із Я. І. Слободяном, що проблемність процесу реєстрації методик судових експертиз виникає не тільки через відсутність на нормативно-правовому рівні вимог до її структури, а й через відсутність єдиного методичного органу, уповноваженого розглядати звіти; відсутність чіткої процедури апробації методик; необхідність інвентаризації всіх методик та вирішення проблеми конкуруючих методик; відсутність ефективного внутрішнього та міжвідомчого механізму поширення інформації про реєстрацію нових методик судово-експертних досліджень¹⁵¹.

Водночас аналіз судової практики засвідчує, що відсутність відповідної атестованої методики дослідження не може автоматично бути підставою для визнання висновку експерта необґрунтованим, недопустимим або зобов'язати суд призначити проведення повторної чи додаткової експертизи¹⁵².

¹⁴⁸ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. С. 22.

¹⁴⁹ Слободян Я. І. Методика проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. Вип. 1 (29). С. 268.

¹⁵⁰ Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 33.

¹⁵¹ Слободян Я. І. Методика проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. Вип. 1 (29). С. 268.

¹⁵² Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 13.02.2017 у справі № 464/8036/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

1.9.6. Матеріально-технічне забезпечення

Матеріально-технічне забезпечення – це діяльність щодо оснащення науково-дослідних спеціалізованих установ необхідним обладнанням для реалізації функцій експерта при виконанні експертизи. Є багато класифікацій науково-технічних засобів, які використовуються під час експертної діяльності, на яких із огляду на обмежений характер дослідження не зупинятимемося¹⁵³.

Технічні засоби мають пройти відповідну апробацію у практичній площині, перевірку відповідними органами, відповідати стандартам ДСТУ, ISO/IEC (Міжнародна електротехнічна комісія / Міжнародна організація стандартизації) та ін. Тож нині пріоритетним для України є впровадження європейських стандартів управління якістю у діяльність судово-експертних установ і відбувається цей процес шляхом акредитації експертних установ відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025:2005 (General requirements for the competence of testing and calibration laboratories). В Україні цей стандарт вже функціонує як ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій), і деякі наші установи, які пройшли відповідну акредитацію, вже стали членами ENFSI (приміром, Київський НДІСЕ, Харківський НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; ДНДЕКЦ МВС України)¹⁵⁴. Без членства у цій мережі, проте завдяки наполегливій праці та прагненню до роботи за міжнародними стандартами, за підтримки зарубіжних колег вдалося акредитувати за окремими напрямками Миколаївський, Запорізький, Кіровоградський, Львівський та Черкаський НДЕКЦ МВС України на відповідність до вимог вказаного ДСТУ ISO/IEC 17025:2006¹⁵⁵. Це важливий крок уперед на шляху до визнання висновків наших експертів у Європі.

У цьому контексті особливої значущості набуває питання інновацій у судово-експертній діяльності. Не можливо собі уявити протидію кіберзлочинності, дослідження цифрових слідів (матеріалів моніторингу, аудіо- відеозапису тощо), якщо у слідчих, оперативних та експертних службах не буде, по-перше, фахівців, здатних розуміти механізм цих кримінальних правопорушень, виявляти їх сліди

¹⁵³ Із метою ознайомлення з різними позиціями щодо класифікацій криміналістичної та експертної техніки, а також із прикладами новітніх науково-технічних розробок варто опрацювати таке джерело: Пиріг І. В. Технічне забезпечення експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 70–77.

¹⁵⁴ Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів України як одна із умов членства ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 33, 35; Харківський НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Акредитація. URL: <http://www.hniise.gov.ua/14159-akreditatsya.html>; Історія розвитку Експертної служби МВС України. URL: <https://dndec.mvs.gov.ua/про-дндекц/історія-підрозділу/>

¹⁵⁵ Смерницький Д. В. Поняття та засади адміністративно-правового забезпечення стандартизації в діяльності наукових установ МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 28.

(зокрема й цифрові), та, по-друге, технічних можливостей досліджувати таку інформацію з метою її використання в процесі доказування.

За даними фахівців Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, останніми роками спостерігається динаміка зростання трудомісткості виконуваних завдань – зростає не тільки кількість об'єктів у рамках окремого завдання (про що ми вже неодноразово зазначали), а й складність вирішуваних питань, зокрема за напрямками комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних, фоноскопичних, вибухотехнічних, балістичних, хімічних досліджень; збільшується і частка завдань, у рамках яких потрібно досліджувати великі масиви інформації (в окремих роботах до 150 НЖМД ємкістю більше 1 ТБайт кожен), здійснювати експертне дослідження шкідливого програмного продукту, аналізувати телекомунікаційні мережі різних стандартів тощо¹⁵⁶. Наявність високотехнологічного обладнання в криміналістичних лабораторіях, автоматизованих робочих місць експертів, апаратних комплексів дає змогу ефективно виконувати завдання експертизи з мінімальними похибками, а водночас і зменшити експертні помилки, оскільки більшість процесів відбуваються без участі людини в автоматичному режимі. При цьому достовірність отриманих результатів значно вища, а строки проведення експертизи зазвичай менші.

Можна стверджувати про поступове формування нового напрямку матеріально-технічного забезпечення – інноваційне забезпечення. За Р. В. Комісарчук, аналіз результатів опитування дав змогу зробити висновок, що завдяки використанню можливостей АРМ експерта по кожному виду спеціалізації з метою організації ефективного проведення експертиз спеціальних видів, а також оптимізації форми й змісту експертних висновків забезпечується:

1) підвищення інтенсифікації праці експерта, оскільки комп'ютеризація експертних досліджень дає змогу підготувати експертний висновок у мінімальні терміни, у повному обсязі і у суворій відповідності з методикою (86,4%);

2) підвищення професійної підготовки й кваліфікації експерта (81,1%);

3) уніфікація експертних методик, яка призводить до конкретизації експертних висновків, що істотно полегшує слідчому й суду оцінку експертного висновку (76,3%);

4) оптимізація процесу складання експертних висновків. Результати проведених досліджень систематизуються, і на їх основі формується комплекс методик у вигляді стандартизованого опису конкретної методики дослідження і варіантів її можливого викладу у висновку експерта (71,5%);

5) організація діяльності з формування, ведення та використання обліків, які ведуться в НДЕКЦ (70,6%);

¹⁵⁶ Некраха Д. О., Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання. *Теорія и практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 49–50.

б) показники експертно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів (62,2%) та ін¹⁵⁷.

Крім АРМ набувають актуальності ЕС (експертні системи), тобто спеціальні програми, які у процесі вирішення проблемних ситуацій здатні частково замінювати фахівця-експерта. Як стверджують фахівці, вони ґрунтуються на алгоритмах штучного інтелекту і використовують інформацію, отриману від фахівців у певній галузі. Опираючись на спеціалізовану базу даних і використовуючи певний набір правил і механізмів виведення інформації на основі наявних фактів, такі системи дозволяють розпізнавати ситуації, ставити діагнози, пропонувати варіанти вирішення проблем і давати рекомендації щодо вибору дій¹⁵⁸.

Сучасні тенденції автоматизації, комп'ютеризації, інформатизації суспільного життя зумовлюють створення якісно нового напрямку криміналістичної науки – «електронної криміналістики»¹⁵⁹.

Суттєвим є також питання забезпечення доступу до інформації про останні досягнення науки і техніки.

1.9.7. Інформаційне забезпечення

Провадження судово-експертної діяльності пов'язане з необхідністю забезпечення доступу до значного обсягу інформації та роботи з нею (інформаційне забезпечення). Ця робота передбачає можливості нагромадження, зберігання, систематизації, копіювання, перетворення, пошуку, отримання, відтворення інформації, використання її для порівняння, створення спеціалізованих банків даних тощо. Без інформаційного забезпечення судово-експертна діяльність нині була б неможливою, оскільки інформатизація як глобальне явище проникла в усі сфери суспільного життя. За твердженням В. А. Заруцького, криміналістична діяльність насамперед залежить від рівня її забезпечення накопиченою і систематизованою криміналістичною інформацією та належного функціонування інформаційно-довідкових систем, а діяльність експерта є нічим іншим як процесом збору, дослідження, оцінки та обробки криміналістично-значимої інформації для подальшого полегшення її використання та підвищення ефективності судово-експертної діяльності загалом, що залежить від кількісно-якісного стану зібраної інформаційної

¹⁵⁷ Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 54.

¹⁵⁸ Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 107.

¹⁵⁹ Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Ярмолюк А. А. Криміналістика третього тисячоліття: освіта, наука, практика. *Теорія и практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 109.

бази¹⁶⁰. Такий оборот інформації має, своєю чергою, бути врегульований правовими нормами, забезпечений управлінням і належно організованою відомчою та міжвідомчою комунікацією задля створення умов для оперативного надання інформації уповноваженим споживачам, формування банків даних, обліків, колекцій тощо з метою їх використання в судово-експертній діяльності; забезпечення безпеки функціонування інтегрованої інформаційної системи (захисту інформації) з метою унеможливлення несанкціонованого доступу неуповноважених суб'єктів, запобігання витоку інформації, що має конфіденційний характер; забезпечення розробки та впровадження інноваційних технологій.

Отже, погоджуємось із вербалізацією поняття інформаційного (інформаційно-довідкового) забезпечення судово-експертної діяльності у науці як комплексу «організаційних, управлінських, правових заходів щодо відбору, зосередження і систематизації необхідних відомостей з різних галузей знань і джерел експертної практики, і формування на цій основі інформаційних ресурсів, які є змістом інформаційних систем, результатом функціонування яких є видача суб'єктом судово-експертної діяльності відомостей необхідних для виконання експертних завдань»¹⁶¹.

Основними напрямками розвитку системи інформаційного забезпечення процесу застосування норм права фахівці вважають:

- упровадження єдиної політики інформаційного забезпечення;
- створення багатоцільових інформаційних систем діяльності органів виконавчої влади;
- оснащення інформаційних підрозділів сучасною потужною комп'ютерною технікою;
- створення умов для ефективного функціонування інформаційних обліків, забезпечення їх повноти, актуальності та безпеки;
- розбудова інформаційної мережі;
- удосконалення організаційно-кадрового забезпечення інформаційних підрозділів;
- поширення мережі комп'ютерних робочих місць користувачів інформаційних систем;
- подальша комп'ютеризація інформаційних обліків;
- упровадження сучасних інформаційних технологій¹⁶².

Щодо сфери функціонування судових експертиз, то, здійснивши аналіз практики інформатизації судових експертиз, В. А. Заруцький переконує, що нові інформаційні технології інтегруються в судову експертизу за такими напрямками:

¹⁶⁰ Заруцький В. А. Поняття інформаційно-довідкового забезпечення судової експертизи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 208.

¹⁶¹ Заруцький В. А. Інформаційно-довідкове забезпечення судових експертиз як наукова категорія. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 123.

¹⁶² Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 107–108.

1) використання комп'ютерної техніки для автоматизації збирання і обробки експериментальних даних, які експерти отримують у процесі фізико-хімічних, ґрунтознавчих, біологічних та інших досліджень за допомогою методів хроматографії, мас-спектрометрії, ультрафіолетової, інфрачервоної спектроскопії, рентгеноструктурного, рентгеноспектрального, атомного спектрального та інших видів аналізу;

2) інформаційне забезпечення управлінської, наукової, дидактичної діяльності, що пов'язана з інформаційним забезпеченням судової експертизи;

3) упровадження системи аналізу зображень, що дають змогу проводити діагностичні та ідентифікаційні дослідження (наприклад, почеркознавчі, порівняння підписів), дактилоскопічні (порівняння слідів рук між собою і сліду з відбитком на дактилокарті), трасологічні (наприклад, за слідом взуття установити його зовнішній вигляд), балістичні, портретні (реконструкція зовнішності особи за черепом, фотосуміщення зображення черепа і фотографії), складання композиційних портретів (фоторобот) тощо;

4) упровадження програмних комплексів або окремих програм виконання допоміжних розрахунків за відповідними формулами та алгоритмами, потрібних для проведення інженерно-технічних експертиз (наприклад, для моделювання умов пожежі чи вибуху), з метою розрахунку кількісних процесів їхнього виникнення і розвитку, коли фізичне моделювання не можливе, а математичне пов'язане зі складними трудомісткими розрахунками;

5) розробка програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань, що передбачають (крім чотирьох зазначених вище напрямів) підготовку експертного висновку¹⁶³.

Водночас держава створює умови для існування балансу між забезпеченням експерта інформацією, достатньою для виконання функцій у кримінальному провадженні, та гарантуванням прав, свобод, законних інтересів інших осіб. Основними пунктами цієї діяльності є:

забезпечення отримання інформації, зокрема:

– право експерта подавати клопотання про надання додаткових матеріалів або ознайомлюватися з матеріалами провадження, що стосуються предмета судової експертизи (ст. 13 Закону України «Про судову експертизу»; ч. 3 ст. 69 КПК України);

– підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані надавати безоплатно інформацію, необхідну для проведення судових експертиз, державним спеціалізованим установам, а також, за згодою, натурні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про судову експертизу»);

¹⁶³ Заруцький В. А. Автоматизація проведення експертних досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 97.

– державні спеціалізовані установи, що проводять судові експертизи, мають право одержувати від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування зняття кримінального правопорушення та інші речові докази, щодо яких закінчено кримінальне провадження, для використання в експертній і науковій діяльності (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про судову експертизу»);

забезпечення нерозголошення інформації, зокрема:

– державні спеціалізовані установи, судові експерти та залучені фахівці, що проводять судові експертизи, у разі отримання інформації, що становить державну, комерційну чи іншу охоронювану законом таємницю, повинні забезпечити нерозголошення цих відомостей (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про судову експертизу»);

– обов'язок експерта не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати (ч. 5 ст. 69 КПК України).

Функціонування автоматизованих інформаційних систем та банків даних є головним чинником для інформаційного забезпечення. Йдеться про сукупність структурованих певним чином баз даних, а також апаратно-програмних засобів, що дають змогу зберігати ці дані та маніпулювати ними¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Ця тематика є надто широкою і виходить за межі предмета нашого дослідження, тому для ретельного аналізу та порівнянь різних позицій візьмемо до уваги думку Н. П. Костюк та Д. С. Степанець, яка видається оптимальною. Отже, автоматизовані інформаційні системи (далі – АІС), які правоохоронні органи використовують у своїй діяльності, за призначенням поділяють на:

– АІС, призначені для збору та обробки обліково-реєстраційної та статистичної інформації;

– АІС оперативного призначення;

– АІС, які використовують у слідчій роботі;

– АІС криміналістичного призначення;

– АІС, які використовують в експертній діяльності;

– АІС управлінського призначення тощо.

За рівнем складності обробки інформації (технічної, обчислювальної, аналітичної, логічної), яку використовують, зазначені АІС пропонують класифікувати:

– автоматизовані інформаційно-довідкові системи (АІДС);

– автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС);

– автоматизовані системи обробки даних (АСОД);

– автоматизовані робочі місця (АРМ);

– автоматизовані системи управління (АСУ);

– експертні системи (ЕС), експертно-консультуючі системи та системи підтримання ухвалення рішень (див. докладніше: Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 102–108).

Суттєве значення має не тільки внутрішній обіг інформації, а й зовнішній – з іноземними та міжнародними органами та підрозділами. До прикладу, співробітництво Експертної служби МВС України та Інтерполу, за твердженням Ю. М. Черноус та О. А. Лопати, здебільшого здійснюється у формі обміну інформацією, зокрема щодо:

– незаконного обігу наркотиків, зброї, вибухівки, радіоактивних та отруйних речовин;

– підробки документів, грошей, платіжних карток;

– ідентифікації трупів;

– перевірки ДНК-профілів;

– розшуку безвісно зниклих осіб;

– розповсюдження шкідливих програм (вірусів);

– дитячої порнографії.

Водночас важливим засобом у боротьбі зі злочинністю правники є бази даних Інтерполу, а саме:

– банк даних про зовнішність злочинця (картотека «S»);

– банк даних документів і найменувань;

– банк даних злочинів; дактилоскопічна картотека;

– фототека рис зовнішності; банк даних безвісно зниклих осіб і невпізнаних трупів;

– банк даних викрадених автомобілів, творів мистецтва, культурних цінностей, антикваріату, ювелірних виробів тощо;

– банк даних ручної нарізної вогнепальної зброї;

– банк даних ДНК-профілів¹⁶⁵.

Інформатизація тісно пов'язана з тенденцією тотальної «цифризації» у світі. Вже давно у нашій науці побутує думка про перспективи впровадження електронного судочинства. Застосування геоінформаційних, Grid, 3D та багатьох інших технологій, засобів електронного контролю, цифрових підписів у системі електронного документообігу, електронної пошти для здійснення виклику учасників кримінального провадження наближають нас до парадигмальних змін, відмови від значного обсягу паперової документації, спрощення комунікації між правоохоронними і судовими органами та переходу до нової цифрової ери здійснення правосуддя.

¹⁶⁵ Черноус Ю. М., Лопата О. А. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 10–11.

1.9.8. Фінансове забезпечення

Цілком очевидно, що судово-експертна діяльність не могла б існувати без фінансової основи. Суб'єктами фінансування функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні є, з одного боку, держава (виділення коштів із Державного бюджету України), а з іншого – замовник експертизи (кошти замовника).

Усі витрати у сфері судово-експертної діяльності можна поділити на дві категорії:

- витрати, пов'язані із організаційно-управлінською діяльністю державної спеціалізованої установи (утримання приміщень, виплата заробітної плати адміністрації установи та експертів, обладнання робочих місць, канцелярські витрати, витрати поштової пересилки тощо);

- витрати, пов'язані із проведенням конкретної судової експертизи у кримінальному провадженні (вартість експертогодина, витрати на реактиви, інші матеріали для експертних досліджень, енергоресурси тощо).

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» фінансування здійснюється:

за рахунок коштів Державного бюджету України щодо:

- проведення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок із питань організації та проведення судових експертиз;

- проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами у кримінальних провадженнях;

за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету щодо:

- проведення судових експертиз, обстежень і досліджень судово-медичними та судово-психіатричними установами, за винятком випадків, передбачених ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу»;

за рахунок замовника щодо:

- проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника;

- проведення інших експертних досліджень і обстежень державними спеціалізованими установами;

на договірних засадах щодо:

- інших робіт, що виконують державні спеціалізовані установи, а також фахівці, що не є працівниками цих установ, зазначені у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу».

За загальним правилом заробітна плата працівників державних спеціалізованих установ, які мають кваліфікацію судового експерта, складається

з посадового окладу, надбавок, доплат до нього, премій та інших виплат, розмір і порядок встановлення яких визначаються Кабінетом Міністрів України (ст. 18 Закону України «Про судову експертизу»). Окремо визначається оплата праці експертів військовослужбовців і тих, які мають звання рядового і начальницького складу. Більш докладно це питання регулюється відомчими підзаконними нормативно-правовими актами.

Фінансування є основою перспектив розвитку можливостей державних експертних установ, відкриття нових лабораторій, адже це потребує чималих коштів. До прикладу, створення ДНК-лабораторії для проведення молекулярно-генетичних досліджень з метою ідентифікації особи за слідами біологічного походження є одним із перспективних напрямів досліджень, проте, як зауважують Д. О. Некраха та О. І. Охріменко, незважаючи на існування 8 лабораторій в системі МВС України та 3 в підрозділах МОЗ України, розвиток вітчизняної молекулярно-генетичної експертизи все ще має несистематичний характер, що обумовлено і законодавчою неврегульованістю положень використання баз даних генетичних ознак людини, і фінансовими питаннями. Державна цільова програма розширення мережі ДНК-лабораторій та створення Національної бази даних генетичних ознак людини для використання в роботі правоохоронних органів на 2013–2019 рр. має змінити цю ситуацію на краще. При цьому орієнтовна вартість ДНК-лабораторії станом на 2014 р. становила 24 000 000 грн. Орієнтовна вартість лабораторії ізотопного аналізу (для матеріалознавчих експертиз) – 22 000 000 грн.¹⁶⁶. Таких прикладів можна навести багато.

Завершуючи, підсумуємо сказане. Успішним може вважатися тільки реалізація комплексного підходу до питання забезпечення судово-експертної діяльності. В іншому випадку, за відсутності хоча б одного із перелічених компонентів, функціонування інституту судових експертиз не стане ефективним науковим інструментом у протидії злочинності.

¹⁶⁶ Некраха Д. О., Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання. *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 54.

Розділ 2

ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

*Exempla docent*¹⁶⁷

2.1. Стратегія перекладу норм польського процесуального права

Переклад правових норм є основою порівняльного дослідження іноземного законодавства, оскільки дає змогу в подальшому реалізувати гносеологічні можливості у різних аспектах:

– *сутнісному* (можливість ознайомитись із інтерпретацією суб'єктом правотворчої діяльності правових понять, норм та інститутів, їх структурою, механізмом, формами, гарантіями, типологією тощо);

– *методологічному* (можливість пізнати фундаментальні засади функціонування правових понять, норм та інститутів);

– *аналітичному* (можливість аналізу, поглибленого дослідження, оцінки окремих правових понять, норм та інститутів; можливість виявлення позитивного досвіду правового регулювання правових відносин, вирішення практичних проблем правозастосовної практики);

– *компаративному* (можливість порівняння норм іноземного й українського права; можливість формулювання висновків щодо відповідності нормативно-правового регулювання європейським стандартам).

Як слушно стверджує К. Літвін, мова закону є явищем історичним, яке відображає стан суспільства, рівень розвитку правової системи та особливості традицій країни. Вона перебуває в єдності з демографічними, соціологічними, політичними та ідеологічними факторами, культурою народу¹⁶⁸. Ця обставина детермінує труднощі у площині будь-якого типу перекладу, оскільки йдеться не про механічне перенесення термінів та понять, а їх трансфер із однієї соціокультурної площини в іншу. Втім аналіз

¹⁶⁷ Приклади вчать (із лат.)

¹⁶⁸ Літвін К. Термінологія польської системи кримінальних покарань – проблеми україномовного перекладу. *Проблеми слов'янознавства*. 2013. Вип. 62. С. 206.

мови на рівні спеціальної фахової термінології вирізняється найбільшою складністю. Існує навіть теорія повної відсутності можливості перекладу правових термінів, оскільки вони є «неповторними» і «непорівнянними», оскільки терміни правові (ті, які використовуються у мові нормативно-правових актів) і правничі (ті, які використовуються науковою правничою спільнотою) слугують для опису двох різних світів і є чимось на кшталт власних назв, відтак їх не вдасться перекласти¹⁶⁹.

Безумовно, ця теза піддається критиці як серед правників, так і серед лінгвістів. Свідченням її спростування є численні переклади правових текстів різними мовами, а також існування міжнародних правових інституцій, нормотворча діяльність і документообіг яких не мислимий без перекладацької роботи. Більше того, сьогодні актуальною є ідея узгодження українського та польського правових лексиконів із міжнародними стандартами. Зокрема формування єдиної законодавчої бази на території ЄС обумовлює необхідність гармонізації юридичних понять, позначених термінами. За останні роки у Польщі широко розгорнулася наукова діяльність щодо нормалізації науково-технічної термінології та її узгодження з правилами і стандартами ISO. Така гармонізація термінологічного лексикону, зазначає М. Вербенец, полегшує рух професійної комунікації на міжнародній арені, однак наближення національного понятійного апарату до міжнародного передбачає насамперед упорядкування внутрішньої термінологічної ситуації¹⁷⁰. І тут варто зауважити, що формулювання правових дефініцій є справою складною, про що свідчить, наприклад, праця В. Патриаса¹⁷¹.

Схема компаративного аналізу польського тексту нормативно-правових актів (тексту законів, підзаконних правових актів) передбачає п'ять етапів: виокремлення фрагменту тексту польського законодавства для перекладу (первинний зміст) → переклад тексту польського законодавства (вторинний зміст) → співставлення і оцінювання вторинного змісту польського законодавства і первинного змісту еквівалентного фрагменту тексту українського законодавства → формулювання окремих висновків щодо спільних і відмінних змістовних пунктів → формулювання загальних висновків і пропозицій щодо ефективності правового регулювання, необхідності впровадження нових правових інститутів тощо.

¹⁶⁹ Krzywda J. Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. S. 62.

¹⁷⁰ Вербенец М. Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. С. 103–115.

¹⁷¹ Patryas W. Definiowanie pojęć prawnych. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997. 134 s.

Перший етап, як правило, не викликає жодних труднощів у потенційного дослідника. На другому – виявляються проблеми, які можуть суттєво вплинути на перебіг усіх подальших етапів компаративної роботи. Переклад правового тексту з однієї мови на іншу може трансформувати вихідне значення поняття, відтак під час такого трансферу можлива деяка втрата або зміна первинного смислового навантаження.

Вважаючи переклад одним із джерел творення української термінології, М. Ключко зазначає: якщо в юридичній мові не вистачає необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент, тож перекладач несе велику відповідальність, оскільки термін, створений ним, стає частиною рідної мови і потім продовжує існувати незалежно¹⁷². На цьому базується ідея, що переклад правового тексту має виконувати фахівець відразу двох спеціальностей – і філології, і права, оскільки він повинен, із одного боку, розуміти закономірності перекладу в парадигмі мовознавства, з іншого – знати прагматизм функціонування правових інститутів. Із цього приводу Й. Навацка зазначає: перекладач правових текстів має володіти не тільки знанням у галузі мовознавства, лінгвістичною компетенцією, а й володіти знаннями правової системи і системи законодавства як власного краю, так і краю, на мову якого перекладає. Знання правових систем двох країн дає змогу перекладачеві долати бар'єри «неперекладальності» норм права¹⁷³.

У разі невдалого правового перекладу можуть виникати комунікативні девіації, описані А. Кравчук у науковій праці, присвяченій дослідженню комунікаційних невдач при вербальному спілкуванні мовців. Під комунікативними невдачами вчена розуміє такі ситуації вербальної комунікації, які становлять різного ступеня непорозуміння між адресатом і адресантом, що є наслідком не мовних помилок в опозиції до нормативного, «правильного» вживання одиниць мовної системи, не будь-якого відхилення від мовної норми, а тільки таких порушень, які спричиняють різного ступеня комунікативний дискомфорт – від повного непорозуміння («провалу»), недосягнення адресантом іллокутивної мети або досягнення її з певними труднощами. При цьому А. Кравчук наводить понад 15 різних відповідників цього поняття у польській мові: «*fiasko konwersacyjne*», «*kryzys interakcyjny*», «*kryzys komunikacyjny*», «*zaburzenie interakcji*», «*nieporozumienie interakcji*», «*nieporozumienie w konwersacji*», «*zaburzenie procesu komunikowania się*», «*załamanie procesu*

¹⁷² Ключко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 227.

¹⁷³ Nawacka J. Rola kontekstu w interpretacji tekstu prawnego. *Z teorii i praktyki przekladu prawniczego* / pod. red. I. Ndiaye i G. Ojcewicz. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013. S. 74.

komunikacji», «*kryzys konwersacyjny*», «*zakłócenie konwersacyjne*», «*zakłócenie procesu komunikacji*», «*blokada komunikacji*», «*porażka komunikacyjna*», «*zakłócenie (w) komunikacji*», «*usterki/pomyłki/błędy komunikowania*», «*nieporozumienia/utrudnienia/niedoskonałości/bariery w komunikowaniu*»¹⁷⁴.

Переклад регламентації кримінального провадження у будь-якій країні, як зрештою і норм правового регулювання будь-якої сфери правових відносин, має суттєву відмінність від звичайного (побутового) вербального спілкування чи перекладу художньої або публіцистичної літератури. Норма права потребує значно більшої концентрації зусиль і мовних засобів, щоб максимально точно передати зміст у рідному контексті і щоб адресат (дослідник-перекладач) інтерпретував його відповідно до інтенції адресанта (нормотворця), адже інколи навіть використання сполучників «та/або» повністю змінює суть норми і можливості її застосування у практиці. Обов'язковою умовою роботи з текстом польського законодавства є необхідність широкого використання правових термінів та понять, однак цей процес може супроводжуватись проблемами чотирьох рівнів:

1) у польському законодавстві не всі вживані поняття та терміни мають законодавче визначення;

2) не всі правові поняття та терміни польського законодавства мають свій відповідник в українському;

3) в українському законодавстві є поняття та терміни, які не мають відповідників у польському;

4) відсутнє однозначне розуміння поняття і визначення термінів і у польській, і в українській мовах.

Системний аналіз термінів і понять, які вживаються у КПК Польщі, дає змогу виокремити дві категорії залежно від ступеня складності їх перекладу:

1) проста група – об'єднує такі терміни і поняття, які дозволяють реалізувати найвищий ступінь збігу перлокуції з іллокуцією, оскільки мають відповідники з аналогічним змістом у КПК України. До цієї групи може віднести такі терміни і поняття: «*postępowanie karne*» – «кримінальне провадження»; «*sprawca przestępstwa*» – «виконавець злочину»; «*prawo do obrony*» – «право на захист»; «*popelnione przestępstwo*» – «вчинений злочин»; «*rozbawienia wolności*» – «позбавлення волі»; «*polecenia sądu*» – «доручення суду»; «*prokurator*» – «прокурор»; «*sprawozdanie*» – «звіт»; «*apelacja*» – «апеляція»; «*kasacja*» – «касація»; «*biegły*» – «експерт»; «*wniosek strony*» – «клопотання сторін»; «*pokrzywdzony*» – «потерпілий»; «*szkoda*» – «шкода»; «*wszczęcie postępowania*» – «початок провадження»; «*akt oskarżenia*» – «обвинувальний акт»; «*kwalifikacja prawna*» – «правова кваліфікація»;

¹⁷⁴ Кравчук А. Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів). *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 113–114.

«*niebezpieczeństwo*» – «небезпека»; «*tymczasowe aresztowanie*» – «тимчасовий арешт»; «*dowód*» – «доказ»; «*postępowanie mediacyjne*» – «провадження медіаційне» тощо;

2) складна група – об'єднує такі терміни і поняття, які дозволяють реалізувати менший ступінь збігу перлокуції з іллокуцією, потребують застосування нових конструкцій передачі інтенціоналу (ядра) поняття і додаткових мовних засобів. У цій групі залежно від причини, яка обумовлює складність, можна виокремити три підгрупи:

а) терміни і поняття можна перекласти, але передача змісту може бути неточною і потребує звернення до інших нормативних актів з метою формування повного і адекватного розуміння того, що законотворець передбачав, використовуючи такі поняття і терміносполуки. До цієї групи відносимо: «*organy prowadzące postępowanie karne*» – «органи, які здійснюють кримінальне провадження»; «*organ powołany do ścigania przestępstw*» – «орган кримінального переслідування»; «*organ powołany do nadzoru nad jednostką organizacyjną*» – «орган, завдання якого здійснювати нагляд за відділом»; «*postępowanie przygotowawcze*» – «підготовче провадження»; «*instytucja uprawniona do ścigania przestępstw*» – «інституція, уповноважена до кримінального переслідування»; «*kara prawomocnie orzeczona*» – «кара, визначена у встановленому порядку» тощо;

б) так звані терміни і поняття оціночної категорії, які можуть бути перекладені буквально, але їхній зміст у певному соціокультурному середовищі може мати певні відмінності, відтак чіткого визначення цього поняття немає ані в українському, ані у польському законодавстві. Для прикладу наведемо такі поняття: «*zasady prawidłowego rozumowania*» – «засади правильного міркування»; «*zasady współżycia społecznego*» – «засади суспільного співжиття»; «*wskazanie wiedzy*» – «вказівки знання»; «*doświadczenie życiowe*» – «життєвий досвід»; «*ściśły związek z czynem*» – «тісний зв'язок із діянням»; «*w miarę potrzeby*» – «за необхідності»; «*społeczna szkodliwość znikoma*» – «малозначна суспільна шкода»; «*długotrwała przeszkoda*» – «довготривала перешкода»; «*szczególna zawilość sprawy*» – «особлива складність справи»; «*niezwłocznie*» – «невідкладно»; «*bezkuteczne*» – «безрезультатно» тощо;

в) терміни і поняття, що позначають відсутні в українському законодавстві еквіваленти, тобто відповідні правові інститути, дії, рішення чи факти: «*referendarz sądowy*», «*asesor prokuratorski*», «*oskarżyciel posiłkowy*», «*wniosek o sprostowanie protokołu*», «*wywiad środowiskowy*», «*list gończy*», «*list żelazny*» тощо.

Із позиції перекладача, значна частина понять і правничої терміносистеми КПК Польщі належить до другої групи. Відтак виникає небезпека імплементації в практичну площину неправильно трактованих

правових дефініцій. Комунікативна девіація при цьому виявляється у таких формах:

- неправильне розуміння правового поняття;
- неправильне застосування правничої термінології;
- некоректне апелювання до норм статей, параграфів;
- неврахування деталей норми права (при відсильній і банкетній формі), викладених в інших нормативно-правових актах;
- трансфер розуміння правового поняття (простої групи) з української мови у перекладений фрагмент, хоча зміст цього поняття у польському кримінальному процесі має юридично інше значення.

У процесі роботи з польським правовим текстом такі проблеми можуть виникати і внаслідок надмірно точного, дослівного, і внаслідок надто вільного, абстрагованого від деталей перекладу. Правова норма має бути чіткою, логічною, максимально точною, але все ж домінувати має не стільки формальний аспект буквального перекладу, скільки розуміння сутності поняття, функціонування правового інституту (змістовний аспект). Важливо враховувати контекстуальний чинник як обов'язкову умову досягнення ефекту правового перекладу, встановити реальну інтенцію суб'єкта нормотворчої діяльності (йдеться не тільки про передбачуване правове значення, а й передбачувані правові наслідки), оскільки навіть у середині окремої мовної системи не завжди цілком зрозумілим є значення норми. Багатозначність виразів, залежно від різних мовних підсистем їх використання, дедалі частіше змушує правників заглиблюватись у нюанси лінгвістичного характеру¹⁷⁵.

Установка перекладу на «сенс» означає необхідність правильної інтерпретації значення мовних одиниць у контексті¹⁷⁶. Словом, за необхідності перекладу іноземного правового тексту, найбільш ефективною є стратегія, яка ґрунтується на пошуку еквівалентів у рідній правовій системі.

Термінологічна еквівалентність може бути повною (коли повністю охоплює суть, обсяг поняття, а денотат у кожній із мовних систем виконує одну і ту ж функцію) або частковою (коли значення співпадають не повною мірою). Як зазначає Й. Кживда, у процесі перекладу найбільша проблема полягає в тому, що перекладачу слід визначити, з яким правовим терміном він має справу: еквівалентним (таким, що має свій відповідник, який функціонує у рідній мові, правовій системі) чи безеквівалентним (таким, що не має відповідника, а отже, потребує або роз'яснення з допомогою інших

¹⁷⁵ Lubocha-Kruglik J. *Językowe aspekty prawa, prawne aspekty języka – implikacje dla tłumacza. Z teorii i praktyki przekładu prawniczego* / pod. red. I. Ndiaye i G. Ojcewicz. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013. S. 69.

¹⁷⁶ Техніка перекладу. URL: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/10923-texnika-perevoda.html>.

термінів, або творення нового терміна у рідній мові)¹⁷⁷. Друга проблема, за словами польської дослідниці, полягає в необхідності віднайти «золоту середину» між методом правового суто мовного перекладу (буквального, такого, що змушує творити нові терміни і поняття, які незрозумілі споживачу) і культурологічного перекладу (такого, що враховує контекст уживання термінів і понять, допускає застосування часткових еквівалентів)¹⁷⁸.

До прикладу, поняття «*obrońca z urzędu*» може бути дослівно інтерпретовано як «захисник від установи», «захисник від управління», «захисник від адміністрації», що відповідатиме конструкту «захисник за призначенням» в українському процесуальному праві. Аналогічним є переклад правових термінів «експертиза судова», «висновок експерта», «думка експерта». У польському законодавстві і в науковій правничій літературі домінує вживання поняття «*opinia biegłego*». Це поняття використовується у контексті призначення експертизи, залучення експерта до проведення процесуальних дій, приготування та оцінки висновку експерта. Поняття «*ekspertyza*» використовується вкрай рідко. В українському законодавстві навпаки. При буквальному лінгвістичному перекладі поняття «думка експерта» як результат експертизи, що має статус джерела доказу, не існує. Натомість маємо поняття «висновок експерта». З огляду на сказане, продовжуючи далі порівняльне дослідження та зважаючи на особливості функціонування цих термінів, доцільно означити, що в усіх випадках тлумачення, опису, аналізу поняття «*opinia biegłego*» в українському контексті матимемо на увазі «висновок експерта» як лінгвістично-правовий еквівалент.

Підсумовуючи, зауважимо, що тема правового перекладу є надто широкою і не становить безпосередній предмет нашого дослідження, тому викладені роздуми авторки не можна вважати концептуально вичерпними і такими, що дають відповіді на всі питання, а радше такими, що роз'яснюють стратегію нашого перекладу норм польського кримінального процесуального права і презентують проблемність та перспективність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

¹⁷⁷ Krzywda J. Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. S. 65.

¹⁷⁸ Ibidem. – S. 68.

2.2. Поняття і завдання судової експертизи

Правовий інститут судової експертизи у польському та українському кримінальних процесах має багато спільних рис, але є й відмінності. Однією із таких є раніше зазначена термінологічна особливість, яка полягає в тому, що у польському законодавстві вичерпну однозначну дефініцію поняття «судова експертиза» віднайти неможливо. Видається, окреслені в українській науковій літературі теоретичні засади судової експертизи можна цілком застосувати до поняття «судової експертизи» і в польському кримінальному провадженні. Так, за даними одного з польських підручників з криміналістики, експертизою є сукупність дослідницьких дій, що вимагають спеціальних знань і виконуються експертом або експертами за дорученням процесуального органу та закінчуються виданням висновку, що може мати характер самодостатнього доказу в процесі¹⁷⁹. У монографії «Експерти у судовій практиці» К. Пахнік наводить п'ять різних визначень поняття «експертиза», які, зрештою, є модифікаціями зазначеної вище дефініції¹⁸⁰.

У ще одному виданні «Криміналістика – тобто мова про слідчі методи» знаходимо опис обов'язкових характеристик експертної діяльності. На думку авторів, це дії, які:

- 1) мають певний порядок;
- 2) вимагають спеціальних знань;
- 3) виконуються експертом;
- 4) виконуються за дорученням процесуального органу;
- 5) завершуються виданням висновку;
- 6) мають характер доказу у справі;
- 7) необхідні для підтвердження обставин, істотних для вирішення справи¹⁸¹.

Важливою особливістю обговорення процедури та питань функціонування цього інституту в польському кримінальному провадженні є суттєво збільшений акцент на понятті «залучення експерта», аніж «призначення/проведення експертизи». Експертиза виявляється тільки «факультативним» окресленням дії експерта, тому всі проблемні питання судово-слідчої та прокурорської практики, коментарі, норми процесуального права зводяться до обговорення саме висновку експерта як підсумкового акту досліджень (форма висновку,

¹⁷⁹ Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 44.

¹⁸⁰ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 83–84.

¹⁸¹ Gruza E., Mieczysław G., Moszczyński J. Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, 2007. S. 241–247.

види висновків, зміст висновку, критерії оцінки висновку тощо) та процесуальної регламентації дій, пов'язаних із комунікацією із самим експертом (залучення експерта, відводу експерта, допиту експерта, статусу експерта, кваліфікації експерта, оплати праці експерта тощо).

Зі змісту ст. 193 §1 КПК Польщі очевидно, що проведення експертизи є необхідним у разі виникненні двох умов:

по-перше, необхідно встановити обставини, які мають істотне значення для вирішення справи;

по-друге, встановлення цих обставин вимагає спеціальних знань¹⁸².

Щодо першої умови, то варто зауважити, що не потребує доведення за участю експерта та обставина, яка не має значення для провадження (ст. 170 §1 п. 2 КПК Польщі). Істотною ж вважається така обставина, яка в конкретній справі може мати вплив на окреслення обсягу кримінальної відповідальності обвинуваченого чи її розмірів¹⁸³.

Щодо другої умови, то спеціальними знаннями у польській науковій літературі вважаються такі, що «перевищують рівень знань освіченої людини і з життєвим досвідом»¹⁸⁴. І, що важливо, у цьому контексті швидше йдеться не просто про володіння певними спеціальними знаннями, а опанування ними внаслідок спеціалізованого навчання, що забезпечує здобуття високого рівня таких знань та навиків. Водночас ВС Польщі уточнює підстави отримання висновку від наукової або спеціалізованої інституції: коли проблема, що підлягає оцінці судом з огляду на складність вимагатиме пояснення спеціалістів на особливо високому рівні практичного і теоретичного приготування, і коли необхідним буде використання найновіших результатів наукових досліджень або виконання складних лабораторних досліджень¹⁸⁵.

Завершуючи розгляд проблематики спеціальних знань нагадаємо, що в українській науці також відсутнє єдине розуміння цього поняття. Проте уміння оцінити слідчу ситуацію і правильно прийняти рішення щодо залучення експерта є вкрай важливим для слідчих та судових органів, оскільки це дає

¹⁸² Для того, щоб ознайомитися з правовими нормами мовою оригіналу, див. Додаток А.

¹⁸³ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 123.

¹⁸⁴ Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 77; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010, S. 195; Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 123.

¹⁸⁵ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 195.

змогу уникнути завантаження експертів зайвою роботою, що виходить за межі їхніх спеціальних знань.

Завдання судової експертизи у польській криміналістичній та процесуальній літературі фактично не розглядається. За аналогією з українською версією, завдання функціонування цього правового інституту в Польщі також можна поділити на загальні, спеціальні та конкретні.

У широкому сенсі інститут судової експертизи має сприяти правоохоронним органам та суду у встановленні істини у справі та реалізації повною мірою завдання кримінального процесу. Такі завдання визначені §1 ст. 2 КПК Польщі і, незважаючи на деякі відмінності, загалом відповідають завданням кримінального провадження в Україні. Отже, можна стверджувати, що польське суспільство очікує від функціонування інституту судових експертиз у комплексі з іншими процесуальними інструментами, що виконавець злочину буде викритий і притягнутий до відповідальності, а особа невинна не нестиме відповідальності; буде відповідне застосування заходів, передбачених у кримінальному праві; будуть виявлені обставини, що сприяли вчиненню правопорушення і будуть реалізовані не тільки завдання кримінального процесу у частині боротьби, а й попередження злочинності та зміцнення поваги до права і засад суспільного співжиття; будуть задоволені інтереси потерпілого, котрий є під правовим захистом, та повага його гідності; розгляд справи відбудеться в розумний строк.

Якщо ж стверджувати про спеціальні та конкретні завдання, то часто між ними не роблять суттєвої різниці або взагалі відносять до них питання, які можуть бути поставлені експерту у постанові про призначення експертизи (в українському кримінальному процесі) або постанові про залучення експерта (в польському кримінальному процесі).

Керуючись таким підходом узагальнення питань, можна виокремити такі спеціальні завдання судової експертизи: ідентифікаційні (встановлення природи, сутності об'єктів); індивідуалізаційні (встановлення тотожності об'єктів); класифікаційні (віднесення певного об'єкта до певного роду, класу, виду, групи); діагностичні (встановлення певних процесів, станів, зв'язків, можливостей об'єкта, певних характеристик); ситуаційні (встановлення механізму події, перебігу певної діяльності).

Варта уваги відмінність між підходами до поняття «ідентифікація» в Україні та Польщі. Якщо у нас цим поняттям окреслюється процес встановлення тотожності об'єктів, то польські колеги, вживаючи такий термін, розуміють тільки визначення фактичної сутності об'єкта експертизи (наприклад, природи речовини (лак, фарба, наркотична речовина) при матеріалознавчих експертизах). Після з'ясування сутності об'єкта можна переходити до наступного рівня дослідження: або його класифікації, або індивідуалізації. Встановити тотожність означатиме індивідуалізацію об'єкта.

Можна виокремити вузькоспеціалізовані завдання, які відображають більш конкретні напрями діяльності у межах криміналістичної науки¹⁸⁶.

Конкретні завдання, як уже зазначалося, реалізуються у певному кримінальному провадженні при встановленні певних фактів, які стосуються конкретних обставин учинення кримінального правопорушення.

2.3. Класифікація судових експертиз

У польській науці є багато критеріїв для класифікації судових експертиз. Найбільш вдалою видається класифікація судових експертиз, запропонована у праці «Криміналістика – тобто мова про слідчі методи»¹⁸⁷. Беручи за методологічну основу підхід колективу авторів, розглянемо більш докладно з погляду польської криміналістичної науки критерії поділу та види судових експертиз у кримінальному провадженні.

Критерій 1. Галузь науки, мистецтва чи вмінь. Тут виокремлюють такі види судових експертиз:

- експертизи судово-медичні;
- експертизи психіатричні;
- експертизи психологічні;
- експертизи бухгалтерські;
- експертизи криміналістичні та ін.

У кожній із цих груп експертиз можна виокремити підвиди. Наприклад, криміналістичні експертизи можна поділити на такі підвиди:

– *експертизи у галузі криміналістичної тактики* (стосуються таких проблем, як *modus operandi* виконавця злочину, його психологічного профілю, сфери і напрямів будови версій, планування дій, оцінки емоційних слідів і можливості існування слідів у пам'яті);

– *експертизи у галузі криміналістичної техніки* (стосуються досліджень конкретних видів слідів, і знову ж таки серед цієї категорії польські фахівці додатково вирізняють три групи:

¹⁸⁶ Цікавим у цьому контексті є соціологічне дослідження, проведене В. Ахремом, під час якого були опитані судді, прокурори та працівники адвокатських канцелярій щодо доказової цінності, достовірності та придатності наукових доказів для розслідування окремих видів злочинів (злочини проти життя і здоров'я, злочини проти власності, злочини у сфері екології, злочини у сфері безпеки та комунікації). Див. докладніше: Achrem W. *Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle analizy rezultatów badania ankietowego. Moc dowodowa, wiarygodność i przydatność naukowego środka dowodowego do dowodzenia wybranych rodzajów przestępstw. Problemy kryminalistyki*. 2013. № 282 (4). S. 9–16.

¹⁸⁷ Gruza E., Mieczysław G., Moszczyński J. *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, 2007. S. 248–255.

1) експертизи суто криміналістичні (*sensu stricto*), мета, а також засоби і методи проведення яких були опрацьовані криміналістичною наукою. До прикладу:

- експертизи дактилоскопічні;
- експертизи механоскопічні;
- експертизи вогнепальної зброї та слідів її використання;
- експертизи почерку і документів та ін.

2) експертизи, мета яких визначена функціями криміналістики, однак засоби і методи їх проведення опрацьовані іншими галузями наук (*sensu largo*). До таких експертиз, які найчастіше використовуються в криміналістичних цілях, належать:

- окремі хімічні експертизи;
- окремі фізичні експертизи;
- окремі біологічні експертизи;
- окремі антропологічні експертизи;
- окремі токсикологічні експертизи та ін.

3) експертизи нові, які поступово стають криміналістичними експертизами (*in statu nascendi*), незважаючи на те, що елементи їх методик опрацьовані в інших галузях науки. Втім саме криміналістична наука не тільки надала таким експертизам цільове скерування, а й допрацювала та об'єднала елементи методики їх проведення у цілісну систему. До таких експертиз відносять:

- експертизи фоноскопичні;
- експертизи одорологічні (осмологічні);
- комплексні експертизи випадків ДТП;
- експертизи мікрослідів;
- експертизи ДНК;
- експертизи фізіодетекції та ін.

Слушно зазначають польські фахівці, що спільною ознакою більшості криміналістичних досліджень є їх інтердисциплінарний характер, що охоплює досягнення багатьох наук. Проте йдеться не про механічне перенесення цих досягнень у сферу криміналістики, а їх творчу адаптацію і використання¹⁸⁸.

Варто також звернути увагу на результати соціологічного опитування суддів у кримінальних провадженнях, згадане співавторами науково-практичного видання «Експертиза судова. Вибрані положення». Під час дослідження було сформульовано питання: на підставі висновку якої із судових експертиз, як єдиного джерела доказу, Ви були б схильні засудити обвинуваченого? Більше половини респондентів висловили свою довіру, з-поміж усіх можливих, тільки до п'яти експертиз, які входять саме до системи криміналістичних: експертиза

¹⁸⁸ Gruza E., Mieczysław G., Moszczyński J. Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, 2007. S. 249.

ДНК (100%); дактилоскопічна експертиза (93%); експертиза почерку (78%); експертиза ДТП (68%); токсикологічна експертиза (55%)¹⁸⁹. Більш детальні результати дослідження подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Відсоток позитивних відповідей суддів щодо можливості засудження особи на підставі єдиного джерела доказу – висновку експерта¹⁹⁰

Методика	Судді
Аналіз ДНК	100
Дактилоскопічне дослідження	93
Дослідження письма	78
Реконструкція ДТП	68
Токсикологічне дослідження	55
Пред'явлення для впізнання	49
Дослідження волокон	42
Одородогічне дослідження	25
Дослідження скла	24
Дослідження поліграфологічне	1
Гіпноз	0
...	

Схожі результати про найбільшу ідентифікаційну цінність висновків ДНК-експертиз презентують й інші соціологічні опитування суддів, прокурорів та адвокатів¹⁹¹.

Критерій 2. Спосіб опрацювання експертизи. У цій категорії вирізняють такі види експертиз:

– *експертизи індивідуальні* (вид експертизи, при якій один експерт проводить дослідження і на цій підставі видає висновок стосовно предмета експертизи; при цьому неважлива кількість спеціальностей, у яких експерт є кваліфікованим і які він використав методики при проведенні експертизи);

– *експертизи одинарні* (вид експертизи, при якій один експерт, який проводить дослідження, є спеціалістом в одній спеціальності);

¹⁸⁹ Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 20.

¹⁹⁰ За матеріалами джерела: Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 20.

¹⁹¹ Achrem W. Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle analizy rezultatów badania ankietowego. Moc dowodowa, wiarygodność i przydatność naukowego środka dowodowego do dowodzenia wybranych rodzajów przestępstw. *Problemy kryminalistyki*. 2013. № 282 (4). S. 11, 15.

– *експертизи колегіальні* (вид експертизи, при якій декілька експертів, які проводять дослідження, є спеціалістами в одній спеціальності; при цьому кожний експерт має право на окрему думку, якщо не згідний із загальним висновком, підготовленим групою експертів; як і в Україні, цей вид інколи називають комісійною експертизою);

– *експертизи комплексні* (вид експертизи, при якій декілька експертів, які проводять дослідження, є спеціалістами в різних спеціальностях).

Критерій 3. Процесуальна позиція експертизи. До таких експертиз належать:

– *експертиза вступна* (проводиться на підставі аналізу неповного дослідницького матеріалу, коли такий матеріал дозволяє дати тільки первинні відповіді на основні питання і не дозволяє видати докладний висновок; експерт в такому разі може зробити застереження, що такий висновок може бути змінений у випадку врахування матеріалів, які на час проведення експертизи не були відомі правоохоронним органам);

– *експертиза доповнююча* (це доповнення експертизи попередньої, вона далі розвиває положення експертизи вступної; у підсумку ці дві експертизи мають формувати повну думку експерта; інколи її пов'язують із поняттям неповної експертизи, коли експерт не дав вичерпних відповідей на поставлені йому питання, хоча міг це зробити, а тому в процесуальних органів або суду виникає підстава вимагати доповнення раніше підготовленого висновку; в Україні така експертиза називається додатковою);

– *експертиза повторна* (вид експертизи, яка здійснюється знову щодо раніше досліджених об'єктів та дає відповіді на питання, аналогічні до питань попередньої експертизи; причиною ініціювання такої експертизи можуть бути певні сумніви, які виникають унаслідок недостатньої зрозумілості чи суперечливості висновку, або ж сумніви щодо упередженості, кваліфікації чи якості роботи експерта);

– *експертиза остаточна* (вид експертизи, який не має процесуального визначення, але у криміналістичному сенсі означає, що в питаннях застосованих досліджень об'єктів немає (чи принаймні є мінімальна ймовірність) того, що можуть бути встановлені інші результати, навіть при кількаразових повтореннях дослідження, подальших доповненнях дослідницького матеріалу чи доручення проведення експертизи іншому експерту);

– *експертиза контрадикторійна* (вид експертизи, який існує як елемент забезпечення змагальності кримінального процесу та ініціюється не процесуальними органами, а іншими сторонами кримінального провадження, наприклад, через незгоду з результатами попередніх експертиз, сумніви в об'єктивності експерта; перевагою такої експертизи є певна можливість контролю якості попередніх висновків, проте недоліком є суттєве продовження терміну кримінального провадження та його ускладнення; у польському кримінальному процесі цей вид експертиз не функціонує

повною мірою, проте в країнах англосаксонської системи права вона є вагомим правовим інструментом захисту);

– *експертиза приватна* (прототип котрадикторійної експертизи із деякими відмінностями: по-перше, сторона кримінального процесу не через механізм подання клопотання про залучення експерта, а самостійно звертається до експерта, щоб отримати висновок щодо певних питань, а тому така експертиза ще називається «позапроцесуальною», «позасудовою»; по-друге, внаслідок того, що, відповідно до польського законодавства, експертиза була проведена з порушенням порядку залучення експерта (суть порушення полягає у невиконанні умови доручення процесуальним органом проведення експертизи), такий висновок не має статусу джерела доказу у кримінальному провадженні; по-третє, неможливість використання такого висновку в процесі доказування не нівелює той факт, що експерт насправді присутній у реєстрі експертів і є спеціалістом вищої категорії у цій сфері; цінність такої експертизи полягає у зверненні уваги суду, інформуванні про певні факти, обставини тощо; останнім часом тематика приватних висновків дуже дискутується у польській науці, але докладніше про цей аспект судової експертизи йтиметься при висвітленні питання оцінки висновку експерта).

Критерій 4. *Обов'язок скористатися послугами експерта.* Цю групу експертиз презентують два види:

– *експертизи обов'язкові* (характеризуються тим, що залучення експерта є обов'язком процесуального органу, який очевидний із прямої вказівки КПК Польщі; таких випадків є тільки два: участь експерта є обов'язковою при огляді і розтині трупа (ст. 209 §2, §3 КПК Польщі), за необхідності встановити стан психічного здоров'я обвинуваченого (ст. 202 §1 КПК Польщі); проте до обов'язкових експертиз часто відносять й ті, проведення яких вимагає судова практика (встановлення характеру і ступеня тілесних ушкоджень при вчиненні злочинів проти життя та здоров'я, у справах про злочини, пов'язані із рухом механічного транспорту тощо)¹⁹²; суттєвим є те, що КПК Польщі може прямо вказати спеціалістом в якій галузі має бути експерт, як, наприклад, у разі оцінки психічного стану – це повинен бути експерт-психіатр);

– *експертизи факультативні* (характеризується правом, а не обов'язком залучення експерта).

Окремої уваги заслуговують ще два види експертиз, щодо яких постійно тривають дискусії. Йдеться про так звану *суперекспертизу* та *метаекспертизу*. Інколи ці поняття вживаються як синоніми. Висновок експерта ніколи не матиме

¹⁹² Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 125–126; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 198.

такого окреслення, а буде формулюватися, наприклад, «Криміналістична оцінка деяких фактів і висновків експертів та процесуальних органів у справі...»¹⁹³.

Отже, з'ясуємо зміст такого типу судових експертиз. Перша з них, «суперекспертиза», охоплює процесуальні дії проведення досліджень у тих випадках, коли у справі існує уже дві або більше суперечливі експертизи, і завданням такої суперекспертизи є встановлення висновку якої з них має більшу (!) доказову силу. Деякі польські вчені вважають таку експертизу обов'язковим елементом кримінального провадження для того, щоб розуміти, яке джерело доказу врахувати, а яке залишити поза увагою при вирішенні справи.

На відміну від «суперекспертизи», для того, щоб провести «метаекспертизу» не має бути наявності суперечливих висновків. Фактично її можна проводити і в разі наявності одного висновку як результату проведення однієї експертизи, а винятковість її полягає в тому, що залучений експерт вивчає питання правильності проведення попередньої експертизи, словом, роботу самого експерта, а не обставини, які мають значення для справи. Власне, це і є основою для критики «метаекспертизи» на тій підставі, що вона не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства, оскільки має встановлювати певні важливі обставини події, а не той факт, чи вдало експерт провів попередню експертизу, чи ні. Треба зазначити, що, за словами К. Пахніка, польська судова практика не приймає такого джерела доказу, як «метависновок», адже в такому разі настало б змішування процесуальних ролей і на експерта був би перенесений обов'язок суддівства¹⁹⁴.

Однак видається така категоричність може бути не цілком виправданою. По-перше, якщо дослідницький матеріал був надто малої кількості, щоб можна було проводити повторні експертизи, з допомогою метаекспертизи можна хоча б усунути/підтвердити сумніви у помилковості/правильності застосованої технології проведених експериментів і порівнянь, інтепретації показників, отриманих у результаті застосування певного обладнання чи певних методик. По-друге, коли йдеться про цілком нові методики досліджень або коли виникають сумніви щодо фактичної (а не на папері) кваліфікації експерта, таке дослідження може сприяти формуванню внутрішнього переконання судді, прокурора, слідчого щодо загального оцінювання обставин справи.

Окрім того, на думку деяких польських правників, якщо суд виявив неповноту чи неясності, суперечності у висновку експерта, то він може залучити тих самих чи інших експертів, щоб такі сумніви усунути. Втім, якщо після вжитих заходів сумніви щодо оцінки доказовості висновків залишилися актуальними, то суд не просто може, а повинен скористатися

¹⁹³ Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 52.

¹⁹⁴ Pachnik K. *Biegli w praktyce sądowej*. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 72.

можливістю отримання метависновку¹⁹⁵. При цьому Й. Вуйцікевіч зазначає, що висновки такого типу не є прямо заборонені законом, а їхня роль є обернено пропорційною до рівня криміналістичних знань процесуальних органів (тобто, чим менші знання, тим вища цінність метависновку)¹⁹⁶.

Важливо зауважити, що у польському кримінальному процесі допускається проведення експертизи з питань прав. Предметом і завданням такої експертизи є інтерпретація правових норм у правозастосовній практиці, встановлення відповідності певних юридичних фактів вимогам чинного законодавства. Втім тут не обійшлося без критики. Так, прихильники правничої експертизи вказують на те, що, безумовно, право є галуззю спеціальних знань, якими, власне, володіє суд, однак можна у кримінальному процесі залучити експерта з галузі іноземного (до прикладу, торгівельного, господарського права прикордонних держав) або міжнародного права (до прикладу, права ЄС). У доктрині цивільного процесу є протилежна позиція, згідно з якою залучення експерта для встановлення правового стану і засад застосування зобов'язуючих норм права є недопустимим (*iura novit curia*). Головним аргументом такої позиції є те, що така експертиза права змінює функцію експерта від з'ясування обставин, що мають значення для справи, до виконання функцій органу, завданням якого є ухвалення рішення у провадженні¹⁹⁷. І все ж нині кримінально-процесуальне законодавство дає змогу у польському процесі звертатись за допомогою до правників, які володіють спеціальними знаннями у вузькій галузі права для отримання висновку, і таким чином економиться час судді на вивчення того чи іншого правового питання, що має істотне значення для справи.

Підсумовуючи, ще раз звернемо увагу на два суттєві аспекти. По-перше, безумовно, у пропонованій класифікації не можна вважати вичерпним перелік критеріїв для розмежування видів та підвидів судових експертиз. Завдання полягало у презентації основних загальних підходів у польській науковій літературі. По-друге, більшість окреслених понять використовуються і в українській криміналістичній та кримінальній процесуальній науках, мають аналогічне теоретичне значення, за винятком окремих положень, що мають нормативно-правовий характер і присвячені нормативно-правовій регламентації функціонування цього правового інституту. Питання щодо об'єктів експертизи, типології зразків також окремо не висвітлюємо, щоб не дублювати положення із попереднього розділу.

¹⁹⁵ Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 49.

¹⁹⁶ Wójcikiewicz J. Metaopinie – wyraz siły czy słabości wymiaru sprawiedliwości? *Biegły w sądzie*. Kraków. 2006. S. 103–106.

¹⁹⁷ Pachnik K. *Biegli w praktyce sądowej*. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 53.

2.4. Експерт як учасник кримінального провадження

2.4.1. Кваліфікаційні вимоги до експертів та вимоги до наукових експертних установ

КПК Польщі не містить дефініції поняття «експерт». Єдине, що зрозуміло із тексту кодифікованого акту, що це не перекладач і не спеціаліст (у вузькому процесуальному значенні). Найбільш просте розуміння цього поняття К. Пахнік пропонує окреслити так: це особа, яка володіє спеціальними знаннями, покликана надати висновок у справі і, як правило, внесена до реєстру експертів, що ведеться головою Округового суду¹⁹⁸. Інколи таких осіб називають «речознавцями».

Оригінальною з погляду української процесуальної науки є «гра» термінів у польських наукових джерелах, коли сам експерт, а не його висновок, вважається джерелом доказів, а зміст його висновку – засобом доказування¹⁹⁹.

Г. Копчинські виокремлює п'ять категорій експертів:

1) експерти професійні – це експерти, які працюють на посадах у спеціальних установах, таких, як: криміналістичні лабораторії Поліції, Інституті судових експертиз ім. Я. Сехна, що є установою МЮ Польщі, лабораторії Військової жандармерії, Прикордонної служби та ін.;

2) працівники наукових установ, які виконують експертизи за дорученням органів переслідування і правосуддя;

3) експерти судові, зареєстровані у списках при окружних судах;

4) експерти, які працюють у спеціалізованих приватних фірмах;

5) експерти, залучені *ad hoc*²⁰⁰.

Факт перебування у списку при окружному суді є важливим, оскільки це підвищує рівень довіри до такої особи, але це не виключає можливості в певних випадках залучити особу поза цим списком, оскільки критерієм обрання експерта все-таки є кваліфікація і знання особи у сфері, якої стосується предмет

¹⁹⁸ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 128.

¹⁹⁹ В основі теорії доказів – схема «джерела-засоби», у якій джерелами доказів є люди і речі, а засобами є інтелектуальний зміст, який вибудовує знання процесуального органу про факти, що потребують доказування. Отримуються такі знання під час процесуальних дій із показань осіб (підозрюваного, свідка, експерта) та під час різного типу оглядах (див. докладніше: Kulicki M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Stęпка L. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009. S. 71, 75–76).

²⁰⁰ Korpczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 50.

експертизи. За кваліфікацію експертів, залучених до конкретної справи (*ad hoc*), відповідальність бере на себе сам суд²⁰¹.

Щодо експертів-криміналістів, то забезпечення максимальної якості компетенції польських фахівців, за словами М. Хрехоровіч, реалізується за допомогою двох механізмів:

1) внутрішній, який пов'язаний із процесом здобуття працівниками криміналістичних лабораторій повноважень надавати самостійно висновки;

2) зовнішній, який стосується підтвердження рівня формулювання висновків лабораторіями на підставі міжнародних стандартів²⁰².

Відповідно до Розпорядження МЮ Республіки Польща від 24.01.2005 у справі судових експертів (див. Додаток Б) особи призначаються експертами терміном на 5 років і повноваження закінчуються із закінченням календарного року. Цим підзаконним актом визначено також вимоги до такої особи (§12.1):

– особа має повною мірою користуватися цивільними і громадянськими правами;

– особа повинна мати 25 років;

– особа повинна мати теоретичні та практичні спеціальні знання в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, а також інші вміння, з урахуванням напрямку, за яким вона має бути призначена;

– особа має скласти присягу належно виконувати обов'язки експерта;

– особа має висловити згоду на призначення експертом²⁰³.

Процес навчання експерта-криміналіста, який працює в державній установі (наприклад, у криміналістичній лабораторії поліції), триває 3 роки, і до часу завершення кандидат, за яким закріплюється експерт (керівник навчання), повинен виконати цілу низку завдань, зокрема:

– завершити спеціальний навчальний курс для кандидатів експертів-криміналістів;

– опрацювати під контролем експерта-керівника визначену рішенням директора Центральної криміналістичної лабораторії кількість проектів висновків у галузі криміналістичної спеціальності, в якій у майбутньому кандидат буде уповноважений;

– підготувати працю для зарахування;

– пройти впродовж місяця стажування в підрозділі криміналістичної техніки і при цьому взяти участь у щонайменше п'ятнадцяти оглядах місця події;

²⁰¹ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 197.

²⁰² Hrehorowicz M. Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. S. 23.

²⁰³ Rozządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych. *Dz.U.* 2005. № 15. Poz. 133.

– відбути визначену рішенням директора Центральної криміналістичної лабораторії кількість днів практики з певної криміналістичної спеціальності, розділеної на тематичні блоки відповідно до прийнятих у цій спеціальності видів досліджень і дій, що потрібні для зарахування навчання у спеціалізованих підрозділах;

– у разі закінчення кожного блоку практик отримати відмітку у книжці роботи експерта підтвердження факту набуття умінь та навиків, що необхідні для зарахування в процесі навчання;

– брати участь у статусі спостерігача в щонайменше десяти судових засіданнях, під час яких експерти усно надавали висновок;

– отримати в письмовій формі позитивну характеристику експерта (керівника навчання), підтверджену начальником лабораторії.

Після виконання кандидатом цих вимог відбувається кінцевий екзамен²⁰⁴.

Такі суворі вимоги стосуються передусім фахівців криміналістичних лабораторій, оскільки для неатестованих експертів таких вимог не існує, а голови Окружних судів єдиних критеріїв для відбору експертів не мають. Тому до списків судових експертів можуть потрапити особи, які насправді не є фахівцями, не проходять вказані етапи навчання і стажування тощо.

В ідеалі кожен експерт має бути сертифікованим, тобто мати офіційне підтвердження компетенції для проведення досліджень, визнання достовірності, безсторонності та незалежності експерта у його діяльності, однак на практиці ситуація є доволі проблематичною²⁰⁵. Розглядаючи питання встановлення кваліфікації як судових експертів із регіональних реєстрів, так і експертів *ad hoc*, на підставі різного типу документів (дипломи про освіту, дипломи про тренінги тощо), А. Подемська зауважує, що в Польщі немає цілісної системи сертифікації експертів для потреб правосуддя, а розв'язання такої проблеми можливе у разі створення спеціальної комісії (*Komisja Certyfikacyjna do Spraw Biegłych Sądowych*) на кшталт акредитаційної комісії, яка займається акредитацією експертних лабораторій. При цьому, вчена наводить результати соціологічних досліджень, які провела група австрійських експертів у 52 польських судах, та згідно з якими 96% опитаних суддів вважають змістовним упровадження такої інституції, уповноваженої здійснювати сертифікацію експертів та циклічний контроль компетенції тих експертів, які вже отримали відповідний сертифікат (словом, здійснювати ресертифікацію)²⁰⁶.

²⁰⁴ Hrehorowicz M. *Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. S. 24.

²⁰⁵ Podemska A. *Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 43.

²⁰⁶ *Ibidem*. – S. 44.

Відсутність у Польщі єдиного зразка сертифіката компетентності та єдиної установи, яка його видає, – це ще не найбільша проблема, адже більше питань виникає щодо процедури його отримання. Краківський Інститут судових експертиз ім. Я. Сехна (*Instytut Ekspertyz Sądowych im. Jana Sehna*) має, до прикладу, свою напрацьовану процедуру сертифікації. Щоб стати експертом цієї установи, необхідно декілька років працювати під керівництвом досвідченого експерта, пройти кваліфікаційне провадження та здати екзамен перед комісією у складі судді, двох прокурорів, адвоката, експерта у цій галузі та керівника відділу чи його працівника. На думку А. Подемської, такий підхід можна вважати взірцевим і його слід поширити на теренах усієї країни²⁰⁷.

Безсумнівним є те, що залучення експерта має особливе значення у кримінальному процесі. Його висновок дає змогу процесуальному органу з'ясувати фактичний стан справи або його елементи, а суду отримати підґрунтя для ухвалення вироку²⁰⁸. Саме тому компетентність, кваліфікація і сумлінність експерта має важливе значення для функціонування усієї системи правосуддя. Однак інколи на вибір процесуальним органом судового експерта можуть впливати не кваліфікаційні чинники, а радше прагматичні. До таких С. Павелец відносить: швидкість приготування висновку, розмір винагороди, уміння усно аргументувати думку під час допиту за участю сторін, а також диспозитивність, яка виявляється у готовності зробити такий висновок, який відповідає очікуванням ініціатора²⁰⁹. Безперечно, у такому підході слід вбачати небезпеку порушення засад кримінального процесу, справедливості правосуддя.

Наукові, науково-дослідні, науково-технічні, спеціалізовані та навіть комерційні інституції можуть надавати висновки. Щоправда комерційність праці у сфері надання наукових доказів критикується аж до недопущення такого способу отримання висновків. Недостатність нормативно-правового регулювання діяльності цих суб'єктів експертної діяльності викликає багато запитань, адже такі установи можуть працевлаштувати псевдознавців, псевдоекспертів без належної кваліфікації, тоді як публічні установи, як правило, мають чітко регламентовані вимоги до штатних експертів та їх компетенції.

Важливим суб'єктом судово-експертної діяльності у польському кримінальному процесі є криміналістичні лабораторії, що функціонують у системі відповідних територіальних органів поліції. Вищезгадана Центральна Криміналістична Лабораторія Поліції Республіки Польща (*Centralny Laboratorium*

²⁰⁷ Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 45.

²⁰⁸ Grzeszczyk W. Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokuratura i prawo*. 2005. № 6. S. 29.

²⁰⁹ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. 154.

Kryminalistyczny Policji) (далі – ЦКЛП) визначила основні засади політики якості у вигляді окремого документу (див. Додаток В), який фактично виконує роль своєрідної конституції, методологічної основи функціонування системи криміналістичних лабораторій²¹⁰. При цьому ЦКЛП гарантує, що результати виконаних установою досліджень є ретельними, придатними для використання і відповідають світовим стандартам якості, а реалізація покладених на лабораторію завдань досягається завдяки цілій низці заходів:

– упровадження системи управління відповідно до норм EN ISO 900 і EN ISO/ IEC 17025;

– проведення досліджень ефективним способом, що ґрунтується на професійній практиці, згідно з затвердженими методами досліджень, найновіших досягненнях науки і техніки;

– підтримка постійної співпраці з центрами та науковими організаціями з метою обміну досвідом та поширення результатів наукових досліджень;

– забезпечення незалежності, безсторонності і довіри до досліджень, що проводяться на всіх рівнях функціонування Інституту;

– зростання якості наданих послуг шляхом підвищення кваліфікації персоналу;

– дотримання вимог права та акредитаційної і сертифікаційної роботи установи;

– забезпечення відповідного технічного обладнання та інфраструктури, що дає змогу досягти високої якості послуг;

– підтримання постійної співпраці з замовниками послуг з метою визначення їх очікувань та вимог;

– ефективне використання шансів, які створює Європейський Дослідницький Простір (*Europejska Przestrzeń Badawcza*) та Державна Програма Досліджень (*Krajowy Program Badań*)²¹¹.

Ретельний підхід до питання якості, за словами М. Пенкали, Е. Марчіняк, означає, що ЦКЛП докладає всіх зусиль для того, щоб кожний результат досліджень мав такі характеристики:

– вірогідність (реальна цінність досліджуваної ознаки має бути, з певною правдоподібністю, в середині системи: результат заміру / дослідження ± непевність);

– можливість застосування (дає змогу ініціатору дослідження вирішити певну проблему);

– ретельність (лабораторія у своїй роботі діє відповідно до кращої професійної практики)²¹².

²¹⁰ Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji. Polityka Jakości. URL: <http://clkp.policja.pl/clk/system-jakosci/polityka-jakosci/66054,Polityka-Jakosci.html>.

²¹¹ Ibidem.

²¹² Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260 (kwiecień–czerwiec). S. 47.

ЦКЛП постійно вимагає від своїх експертів систематичного підвищення кваліфікації шляхом участі у різних навчальних курсах та міжнародних програмах обміну досвідом, стажуваннях, спеціалізованих семінарах, які організуються загальноєвропейськими правоохоронними інституціями, а також окремими державами ЄС²¹³. За таких умов польські експерти-криміналісти можуть проводити свої дослідження, зважаючи на останні досягнення науки і техніки.

Розвиваючи проблематику криміналістичних лабораторій, не можна оминати увагою ідею Т. Відли щодо розтастації цих підрозділів, виключенні їх зі складу органів поліції та спеціальних служб, а експертів призначення на цивільні посади. На думку вченого, це дасть змогу уникнути проблеми, коли у справах здійснюється вплив з боку керівництва органу поліції на експертів-поліцейських, вказується до яких лабораторій слід звертатися, складаються власні локальні списки експертів, що фактично є поза законом, і взагалі порушується принцип не залучати науково-дослідні установи, якщо їх стосується справа²¹⁴. Адже гіпотетично кожне провадження у відділі дзнання і слідства стосується проведення експертизи у криміналістичній лабораторії того ж територіального органу поліції. В Україні така реформа вже проведена.

Обговорюючи якість діяльності криміналістичних лабораторій, не можна оминати увагою питання акредитації, що є підтвердженням компетенції установи та уможлиблює визнання послуги на європейському і світовому ринках. Щоправда тематика ця настільки широка, що заслуговує окремого дослідження.

У Польщі функціонує спеціально створена інституція – Польський центр акредитації (*Polskie Centrum Akredytacji*)²¹⁵, доступний для всіх суб'єктів незалежно від величини, правового статусу, сфери діяльності та участі у яких-небудь організаціях чи групах організацій. Як констатує Т. Беднарек, ця інституція під час оцінювання лабораторій керується загальними засадами акредитації, передбаченими в документації DA-01 (опис системи акредитації від 15.02.2008), DAB-07 (документація, яка

²¹³ Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260 (kwiecień–czerwiec). S. 51.

²¹⁴ Widła T. Przeprowadzanie dowodu z opinii biegłego – nowe problemy. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.)* / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 53–54.

²¹⁵ В Україні діяльність щодо акредитації експертних установ провадить Національне агентство з акредитації України.

стосується дослідницьких лабораторій), ISO/IEC 17025:2005 (загальні вимоги до компетенції дослідницьких лабораторій та калібрування)²¹⁶.

Під час акредитації перевіряється інформація такого характеру:

- назва і адреса суб'єкта, що підлягає акредитації;
- назва і адреса конкретної криміналістичної лабораторії (якщо не збігається з назвою суб'єкта);
- галузь досліджень;
- об'єкти досліджень;
- досліджувані ознаки і дослідницькі методики;
- дані осіб, які перевіряють звіти досліджень;
- дані осіб, які відповідальні за формулювання висновків; місце виконання досліджень та ін.²¹⁷.

Зауважимо, що не всі криміналістичні лабораторії поліції в Польщі акредитовані за усіма криміналістичними напрямками. Суб'єкт, який проходить акредитацію, відповідно до диспозиції має право вибору тих напрямів, за якими установа хоче підтвердити свою компетентність та експертну діяльність згідно з міжнародними вимогами. Аналогічно в Україні, Львівський НДЕКЦ МВС України акредитований відповідно до вимог ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 в сфері молекулярно-генетичних випробувань, досліджень балістичних, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів²¹⁸. Натомість ДНДЕКЦ МВС України акредитований відповідно до вимог ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 в сфері балістичних досліджень та випробування; досліджень та випробувань холодної зброї та конструктивно схожих із нею виробів; трасологічних досліджень та випробувань; дактилоскопічних досліджень; технічних досліджень документів; почеркознавчих досліджень; комп'ютерно-технічних досліджень; молекулярно-генетичних досліджень; досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин; досліджень та випробувань піротехнічних виробів і піротехнічних сумішей²¹⁹.

Слід розрізняти поняття «управління якістю» та «акредитація», оскільки перше стосується лише діяльності щодо здійснення керівництва організацією, здійснення нагляду та контролю щодо якості, друге – діяльності щодо офіційного підтвердження третьою стороною того факту, що лабораторія функціонує відповідно до прийнятої системи управління, має компетенцію виконувати дослідження у певній галузі та виконує

²¹⁶ Bednarek T. Akredytacja laboratoriów wydających opinie kryminalistyczne. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 1. S. 141.

²¹⁷ Ibidem. – S. 145.

²¹⁸ Аттестат про акредитацію Львівського НДЕКЦ МВС України від 02.10.2017. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/атест-про-акредитацію-львівського-нд/>.

²¹⁹ Аттестат про акредитацію ДНДЕКЦ МВС України від 07.05.2018 URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/атестат-про-акредитацію-державного-н/>.

їх відповідно до міжнародних стандартів. Як стверджує Т. Беднарек, останнім часом акредитаційні процеси в Польщі пришвидшуються, але не з причини особистої свідомості та прагнення експертів-криміналістів наблизитись до міжнародних стандартів, а через вимоги ЄС, тобто острах перед ймовірною ліквідацією тієї лабораторії, яка не впровадить прийняті європейською спільнотою стандарти, що мало б наслідком втрату такими експертами місця праці²²⁰.

Ригористичний характер європейських директив у сфері акредитаційної діяльності та управління якістю експертних установ зумовлений членством Республіки Польща в ЄС, а метою такої уніфікації стандартів є створення системи надавачів послуг – проведення судових експертиз, за яких компетенція експертних установ буде визнаватися у кожній країні-члені ЄС.

При цьому, варто зазначити, польські колеги є не тільки «наслідувачами» таких стандартів, а й їх «співтворцями». Ще декілька років тому в рамках роботи Польського Комітету Нормалізації (*Polski Komitet Normalizacyjny*) (ідентифікатор комітету – CEN/TC 419) як наслідок інтенсифікації співпраці з ENFIS та Європейським Комітетом Нормалізації ініціювали вироблення стандартів у галузі криміналістики в таких напрямках:

1) місце події, дії зі слідами і нагляд за ними (у межах цього напряму опрацьовуються такі аспекти: визначення компетенції персоналу, документування місця події, вилучення слідів із місця події, упакування та опис вилучених слідів, використання стандартизованих криміналістичних матеріалів, документування цілого процесу обігу криміналістичних слідів; транспортування слідів, заходи безпеки під час зберігання слідів);

2) опрацювання результатів через процес криміналістичних досліджень і аналізів різних типів фізичних доказів;

3) оцінка та інтерпретація результатів криміналістичних досліджень і аналізів у контексті справи;

4) звіт щодо результатів та опрацювання висновку криміналістичних досліджень і аналізів; обмін даними та стандартизація документів щодо потреб криміналістичних досліджень²²¹. Із великою ймовірністю можна стверджувати, що результати напрацювань комітету, до слова, в якому працюють делегати із близько 30 європейських країн, можуть стати «дорожньою картою» реформування судово-експертної діяльності в Україні.

²²⁰ Bednarek T. Akredytacja laboratoriów wydających opinie kryminalistyczne. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 1. S. 140.

²²¹ Dębski A., Łukomska A. Postępy w normalizacji badań kryminalistycznych w Europie. *Problemy kryminalistyki*. 2013. № 279 (1). S. 69–70.

2.4.2. Процесуальний статус експерта

Посилена увага до постаті експерта у кримінальному процесі обумовлена тим, що тільки він є специфічним учасником, який володіє спеціальними знаннями, що дозволяє давати фахову вузькоспеціалізовану оцінку фактам, подіям, об'єктам та явищам, пов'язаним із подією злочину.

Є чотири основні концепції, що відображають статус експерта у кримінальному провадженні:

- 1) «судовий експерт – науковий суддя»;
- 2) «судовий експерт – помічник суду»;
- 3) «судовий експерт – свідок»;
- 4) «судовий експерт – самостійний учасник судочинства»²²².

Для того, щоб зрозуміти, яка ж концепція домінує у правовій доктрині польського кримінального процесу, необхідно проаналізувати процесуальний статус, тобто права, обов'язки та відповідальність цього суб'єкта. Розглянемо більш докладно кожен із цих елементів.

Права експерта. Процесуальна регламентація діяльності польського експерта простежується у розділі 22 «Експерти, перекладачі, спеціалісти» глави V «Докази» КПК Польщі (ст.ст. 193–203). Польські правники умовно прирівнюють експерта до «зовнішнього засобу фахових знань» (*zewnętrznygo zasobu wiedzy fachowej*), до якого звертаються суд чи прокурор за необхідності використання таких знань для ухвалення правильного рішення²²³.

На відміну від КПК України (ст. 69), польське кримінально-процесуальне законодавство не містить окремої норми, яка б визначала процесуальний статус такого учасника кримінального провадження, як експерт. Зацікавлені особи (захисники, правники, самі експерти) змушені шукати елементи процесуального статусу експерта в різних правових нормах, у судовій практиці та наукових коментарях. Як наслідок, виникають розбіжності у поглядах щодо того, що є правом, а що є обов'язком. До прикладу, перелік прав експерта, запропонований К. Пахніком, охоплює такі права:

- право надання висновку (обмежене сферою спеціальності експерта і видом спеціальних знань, якими він володіє);
- право відмови від виконання функції експерта;
- право знайомитися із матеріалами справи;
- право участі в судовому розгляді та інших процесуальних діях, також активності під час їх провадження;

²²² Дудич А. В. Поняття судового експерта як учасника кримінального провадження. *Наше право*. 2014. № 6. С. 142.

²²³ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 28.

– право проведення досліджень та розпорядження відповідними матеріалами для досліджень;

- право на винагороду та повернення коштів;
- право на посилений захист²²⁴.

Натомість Г. Копчинські вважає підготовку висновку основним обов'язком експерта, а не правом. Автор багаторазово зазначає, що фундаментальним обов'язком експерта є виконання незалежної і ретельної експертизи на вимогу уповноваженого органу, а також презентація на підставі виконаних досліджень висновку у формі і в термін, визначені цим органом²²⁵.

Серед інших прав учені вирізняють:

- право задавання питань;
- право бути присутнім під час процесуальних дій;
- право репліки²²⁶;
- право зміни вже виданого висновку;
- право ініціативи у пошуку доказів;
- право подання скарг;
- право використання титулу судового експерта;
- право відмови від надання висновку, коли матеріали для дослідження є недостатніми²²⁷.

Відсутнє в українському законодавстві право використання титулу судового експерта викликає певне наукове зацікавлення. У польському процесі вважається, що користування таким титулом на ринку експертних послуг може збільшувати ступінь довіри до особи. Розуміючи це, окремі експерти вводять в оману клієнтів (процесуальних органів у випадку надання процесуальних висновків та приватних осіб у випадку надання приватних висновків), користуючись таким титулом безпідставно або за межами кримінального процесу. У зв'язку з цим, судова практика зобов'язала користуватися таким титулом тільки при наданні висновку, а в усіх інших випадках такі дії будуть вважатися протиправними і дескредитуючими особу²²⁸.

Останнє вказане у переліку право може мати дещо інше формулювання: «право відмови від виконання функції експерта», однак більш коректно це право мало б звучати так: «право подавати клопотання про неможливість надання висновку». Підставою для користування таким правом може бути або

²²⁴ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 103–104.

²²⁵ Korpzyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 58–59, 63.

²²⁶ Хоча ці три зазначені вище права експерта в літературі можуть охоплюватися одним правом участі експерта у судовому розгляді та інших процесуальних діях, а також активності під час їх провадження.

²²⁷ Korpzyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 63.

²²⁸ Ibidem. – S. 94.

недостатність дослідницького матеріалу, або недостатність знань чи кваліфікації експерта. У ситуації, коли експерт сам стверджує, що не має достатньої кваліфікації, складно уявити, що суд змусить його до дачі висновку²²⁹. Суттєвим є те, що експерт не має права презентувати власні міркування щодо усієї справи та виходити за межі питань, для з'ясування яких він був покликаний²³⁰.

Обов'язки експерта. Типовий перелік обов'язків експерта охоплює такі елементи:

- виконувати функції експерта;
- з'являтися за викликом уповноважених процесуальних органів і давати висновок;
- бути в розпорядженні процесуального органу;
- складати присягу;
- проводити дослідження і опрацювати на їхній підставі експертну думку;
- проводити експертизу особисто;
- надати процесуальному органу висновок;
- не розголошувати інформацію, отриману під час виконання експертизи;
- повідомити про правопорушення, якщо під час проведення експертизи виявились факти, що вказують на їх вчинення;
- бути сумлінним і безстороннім при виконанні функцій експерта;
- невідкладно повідомити процесуальному органу про неможливість виконання обов'язків експерта з вказівкою причини та обґрунтування клопотання про звільнення від обов'язку давання висновку;
- відмовитись давати висновок у конкретній справі, якщо експерт не володіє достатньою кваліфікацією;
- вказати процесуальному органу щодо потреби залучити додаткового експерта чи експертів;
- зазначити відомі експерту причини, що є підставою для його вилучення²³¹.

Відповідальність експерта. Відповідно до ст. 233 §4 КК Польщі експерти несуть кримінальну відповідальність за дачу фальшивого висновку (поняття «фальшивий» не уточнюється) і підлягають «карі позбавлення волі до трьох років». Окрім того, у ст. 285 §1 КПК передбачено можливість накладення на експерта грошового стягнення (до 3000 злотих) за нез'явлення без поважних причин на виклики процесуального органу, що здійснює провадження, або за залишення місця проведення процесуальних дій до

²²⁹ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 63.

²³⁰ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 28.

²³¹ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedlce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 104–105; Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 58–59.

їх завершення без дозволу процесуального органу. У випадку систематичного ухилення від виконання функцій експерта можна застосувати, незалежно від грошового стягнення, арешт на термін, що не перевищує 30 днів (ст. 287 §2 КПК Польщі).

Окрім того експерт може нести відповідальність цивільну, адміністративну, дисциплінарну, а кримінальна відповідальність може наставати не тільки у зв'язку з представленням фальшивого висновку, а й складання фальшивих показань, засвідчення неправди у документах, наклеп, хабарництво, пособництво²³².

Додаткової уваги потребує аналіз співвідношення процесуального статусу експерта з процесуальним статусом інших учасників кримінального провадження.

Експерт – спеціаліст. Автори чи не кожного наукового видання, присвяченого аналізу статусу експерта, слушно акцентують, що спеціаліста не можна вважати експертом через низку чинників. І хоча в поточному мовленні експерт вважається спеціалістом у певній галузі знань, речознавець, у розумінні кримінального процесуального законодавства є суттєві відмінності у статусі цих учасників кримінального провадження. Зі змісту правових норм ст.ст. 205, 206 КПК Польщі очевидними є такі відмінності:

- обмежений перелік процесуальних дій, у яких може брати участь спеціаліст (огляд, допит, експеримент, експертиза, затримання речей та обшук);
- визначені конкретні цілі виклику спеціаліста (виконання технічних дій, до прикладу, вимірів, обраховувань, фотографій, фіксації слідів);
- спеціаліст також складає присягу перед початком процесуальної дії, яка відрізняється від присяги експерта (не повинен говорити про значення своїх слів, бо не видає ані усного, ані письмового висновку);
- до спеціалістів не застосовуються норми ст. 194, 197, 200, 202 КПК Польщі;
- спеціаліста можна допитати як свідка.

Спеціаліст не виконує експертиз, не дає висновку, не дає порад і консультацій (винятком є технік-криміналіст на місці події), а займається лише технічним обслуговуванням та документуванням. За даними керівництва ЦКЛП при комендатурах поліції функціонують 358 підрозділів техніків-криміналістів (близько 1600 осіб) і останніми роками спостерігається динаміка до збільшення їх кількості. Найбільш типовою є участь при оглядах, обшуках, допитах, але водночас є і статистика залучення таких спеціалістів до проведення пред'явлення для впізнання, розтину трупа та участі в інших процесуальних діях, які прямо в КПК не вказані²³³. До слова, в науковій літературі зветься

²³² Докладно різні аспекти відповідальності експерта дослідив К. Пахнік у своїй монографії: Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 205–236.

²³³ Frankowski A. Trojanowski P. Technik kryminalistyki wczoraj, dziś i jutro. *Kwartalnik policyjny*. 2017. № 1. S. 3.

увага на необхідність розширення переліку заходів, коли можна залучати спеціалістів шляхом усунення визначеного в КПК закритого переліку, оскільки процесуальні органи повинні мати більшу свободу щодо використання допомоги спеціалістів у різних ситуаціях та за необхідності застосувати різні технічні засоби²³⁴. Зазвичай результатом такої співпраці техніків-криміналістів та органів слідства, прокуратури є фото-, відео- та аудіофіксація, зокрема й аерозйомка, забезпечення проведення процесуальних дій на відстані (прототип нашого відеоконференцз'язку), вилучення дактилоскопічних, біологічних, балістичних, трасологічних, одорологічних, механоскопічних слідів, документів, мікрослідів, хімічних субстанцій тощо. Далі більшість матеріалів стають об'єктами судових експертиз, тому особливо важливим є питання якості підготовки спеціалістів-криміналістів, навиків роботи з окремими видами слідів, недопущення їх руйнування чи пошкодження, стандартизації та алгоритмізації діяльності на місці події чи в інших ситуаціях, що потребують їх участі.

Спеціаліст, який має кваліфікацію експерта та бере участь у слідчих та інших процесуальних діях, має статус спеціаліста-консультанта, але не спеціаліста-криміналіста *senso strikte*²³⁵. Спеціаліст-консультант може надавати консультації суду, наприклад, при допиті малолітнього свідка, допомагати слідчому під час огляду збирати докази, однак не може потім виконувати експертне дослідження такого доказового матеріалу і надавати свій висновок, а його рекомендації, тлумачення, роз'яснення не мають статусу усного висновку. І хоча КПК Польщі у цьому разі не передбачає категоричної неможливості залучення такого фахівця для проведення згодом експертизи, судово-слідча практика рекомендує уникати такого підходу збирання доказів у справі з метою нівелювання можливих звинувачень в односторонності та необ'єктивності.

З огляду на те, що такий консультант не є експертом у справі, не дає ані письмового, ані усного висновку, тому він фактично не надає жодних «засобів доказування», а виконує функції радника, допускається в подальшому проведенні його допиту як свідка спеціаліста-консультанта на підставі §2 ст. 206 КПК Польщі, оскільки в такому випадку його думка, його показання отримують статус «засобу доказування». В такий спосіб згромаджена інформація та інтерпретація фактичних обставин злочину разом зі спеціальними знаннями такого консультанта можуть бути придатними для встановлення

²³⁴ Lisiecki M. J. Wykorzystanie osób posiadających wiadomości i umiejętności specjalistyczne do pomocy w prowadzeniu czynności procesowo-kryminalistycznych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 194.

²³⁵ Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 45–46.

повного перебігу події, отримання таких доказів, які характеризуються високою діагностичною цінністю²³⁶.

В Україні тематика розмежування правового статусу цих двох учасників кримінального провадження також активно розробляється²³⁷.

Експерт – свідок. У деяких країнах процесуальний статус експерта може збігатися зі статусом свідка, адже історичні витоки взагалі появи інституту судових експертів слід шукати у процесуальній позиції свідка. Деякі країни залишилися вірними цьому факту, наприклад, американське право, за словами П. Гірдовоїня, не розрізняє серед джерел особистих доказів показання свідка, пояснення обвинуваченого чи думку експерта, вважаючи усіх цих осіб свідками. Відмінність полягає тільки в тому, що свідок-експерт має можливість висловлювати свою фахову думку щодо певної тематики²³⁸.

У Польщі експерт не змінює і не втрачає свого статусу при його допиті й фактично продовжує давати висновок, тільки робить він це в усній формі, оскільки типовим предметом допиту експерта є саме з'ясування питань, що виникли у зв'язку із раніше наданим висновком²³⁹. Як зазначає Я. Відацкі, отримання від експерта усного висновку має форму допиту експерта²⁴⁰.

Зовсім іншою буде ситуація, коли експерт справді виявився свідком події. У такому разі, очевидно, він буде у кримінальному процесі свідком, однак залучити його як експерта процесуальний орган вже не зможе. Така обставина є підставою для відводу експерта відповідно до ст. 196 §1 КПК Польщі. Як зазначає К. Пахнік, експерт відрізняється від свідка, передусім, причиною, чому він став джерелом доказів (у поточному мовленні експерт вважається таким джерелом – *О. М.*), та зв'язком (а точніше його відсутністю) з предметом

²³⁶ Lisiecki M. J. Wykorzystanie osób posiadających wiadomości i umiejętności specjalistyczne do pomocy w prowadzeniu czynności procesowo-kryminalistycznych. *Doctrina multiplex veritas una*: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 197.

²³⁷ Дудич А. В. Поняття судового експерта як учасника кримінального провадження. *Наше право*. 2014. № 6. С. 138–143; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні. Х.: В деле, 2015. 560 с.; Шульженко А. В. Процесуальний статус та особливості процесуальної діяльності експерта і спеціаліста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія юриспруденція. 2016. № 19. С. 132–134; Глушкова Д. Г. Співвідношення понять «спеціаліст» та «удовий експерт» за новим процесуальним законодавством України. URL: visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=10227.

²³⁸ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 13.

²³⁹ Gaberle A. *Dowody w sądowym procesie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 205.

²⁴⁰ *Kryminalistyka / pod. red. J. Widackiego*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2016. S. 133.

провадження. Його завданням є надання доступу до інформації щодо залежностей і законів певної галузі науки, які невідомі процесуальному органу, або ж роз'яснення розбіжностей чи незрозумілостей справи, коли є така потреба скористатися спеціальними знаннями²⁴¹.

Водночас слід зазначити, що в наукових джерелах можна віднайти й пропозиції «революційної зміни» зняття заборони поєднання функцій свідка та експерта у польському кримінальному провадженні на зразок німецького кримінального процесу²⁴².

Експерт – суддя. Така кореляція, звісно, має умовний характер, оскільки не йдеться про пряму можливість заміщення судді експертом. Утім, до прикладу, у Швеції окремі експерти (економісти, фахівці у галузі податків) мають настільки широку компетенцію, аж до участі у складі суду, який розглядає кримінальну справу, що дає підстави правникам називати їх «суддями фактів». Такий правовий інститут упроваджено з метою забезпечення процесуальної економії часу, оскільки для судді, який не є носієм таких спеціальних знань, довелося б значно більше часу витратити на вивчення та оцінку обставин учинення злочину²⁴³.

Такої моделі співпраці між судом та експертами у польському кримінальному провадженні немає, попри це часто в науці його називають «науковим суддею»²⁴⁴. Критики такого підходу аргументують, що: по-перше, немає жодної аналогії у наслідках підготовки висновку експертом та винесенням вироку суддею; по-друге, суддя зобов'язаний у категоричний спосіб вирішити справу, тоді як експерт не зобов'язаний бути категоричним; по-третє, висновок експерта стосується тільки окремих доказових матеріалів, натомість при винесенні вироку суддя повинен брати до уваги весь доказовий матеріал²⁴⁵. Отже, експерт вважається «допоміжним органом правосуддя», «процесуальним помічником» у разі, коли вимагаються спеціальні знання²⁴⁶. Суддя (суд)

²⁴¹ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 30.

²⁴² Girdwoyń P. Biegły w niemieckim postępowaniu karnym – wybrane zagadnienia. *Doctrina multiplex veritas una*: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 209.

²⁴³ Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 58.

²⁴⁴ Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una*: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 177.

²⁴⁵ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 135.

²⁴⁶ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 94; Drąjewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 76.

повинен здійснювати ретельну оцінку висновку, а не вірити безмежно у непомильність, досвід та досконалу кваліфікацію експерта. Цій тематиці присвячено чимало фахових праць польських учених²⁴⁷. Проте насправді соціологічні дослідження, проведені Й. Стоєр-Полянською, засвідчують, що експерти відчують певною мірою тиск зі сторони суддів, оскільки великими є очікування від їх висновку²⁴⁸.

У системі польського правосуддя результати експертизи не мають значення «супердоказу» і підлягають контролю як й інший доказовий матеріал. Висновок експерта оцінюється і з формальної, і зі змістовної сторони, а судді, прокуророві, працівнику слідчого відділу верифікувати належить не тільки відповіді на питання, а й застосовані методики під час досліджень. Безумовно, при цьому виникає проблема, пов'язана із необхідністю відповідної процесуальної особи розуміти «герметичну» мову експертів, адже, щоб оцінювати наукове джерело доказу, необхідно мати спеціальну підготовку. Окремої уваги заслуговує тематика оцінки і використання результатів некатегоричних висновків, про що йтиметься більш докладно в одному із наступних розділів.

У разі вагомих сумнівів щодо розуміння змісту результатів дослідження або взагалі якості висновку, уповноважений процесуальний орган може викликати того ж експерта з метою роз'яснення та доповнення наданого висновку; призначити додаткову експертизу і доручити її проведення тому ж експертові; провести одночасний допит декількох експертів, якщо були вже проведені раніше експертизи і їх висновки суперечать одна одній, чи вжити інші заходи. У будь-якому разі, суд повинен обґрунтувати рішення щодо прийняття або неприйняття висновку експерта як джерела доказу²⁴⁹.

²⁴⁷ Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 44–48; Całkiewicz M. Ocena dowodu z opinii biegłego przez organ procesowy w postępowaniu karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260 (kwiecień–czerwiec). S. 55–61; Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Kołeckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 103–117; Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejewskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57; Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 41–61; Hrehorowicz M. Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. 388 s.

²⁴⁸ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 44.

²⁴⁹ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Kołeckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 116.

Завершуючи, можемо підсумувати: по-перше, процесуальний статус експерта у польському кримінальному процесі загалом забезпечує належне правове поле для ефективного виконання експертом своїх функцій та гарантування дієвості правового інституту судової експертизи; по-друге, аналіз кримінального процесуального законодавства двох країн дає змогу стверджувати, що правовий статус експерта в Україні великою мірою схожий до правового статусу цього суб'єкта у Польщі. Однак у рамках обміну позитивним досвідом можемо запропонувати усунути прогалину у польському процесуальному законодавстві, впровадивши визначений перелік прав та обов'язків експерта. Безумовно, можна дискутувати щодо змісту, проте у формальному сенсі ця пропозиція відсилає до диспозиції правової норми, викладеної у ст. 69 КПК України.

2.4.3. Моделі залучення експерта

Аналіз моделей залучення експерта у польському кримінальному провадженні слід розпочати із уточнення норми, відповідно до якої експерта залучає в такому статусі винятково процесуальний орган (слідчий, прокурор, суддя). Дослідження К. Вітковської засвідчують, що експерт може реалізовувати два типи функцій у кримінальному провадженні: функції експерта при проведенні експертизи та функції консультанта при участі в інших процесуальних діях без надання висновку²⁵⁰.

Загалом кримінальне процесуальне законодавство не визначає конкретної кількості експертів, які можуть бути залучені у справі, за винятком призначення психіатричних експертиз. У такому разі необхідно залучити щонайменше двох лікарів-психіатрів (§1 ст. 202 КПК Польщі). При цьому варто зауважити, що надання висновку експертом індивідуально або групою експертів або науковою чи спеціалізованою установою не визначає більшу чи меншу змістовну цінність такого висновку²⁵¹.

Відповідно до ст. 194 польського КПК, про допущення доказів із висновку експерта (аналог рішення про призначення судової експертизи за українським процесуальним законодавством) ухвалюється постанова, яка має містити такі дані:

- 1) ім'я, прізвище і спеціальність експерта чи експертів, а у разі висновку установи, за потреби, спеціальність і кваліфікацію осіб, які мають узяти участь у проведенні експертизи;
- 2) предмет і галузь експертизи із формулюванням відповідно до потреби питань;
- 3) термін надання висновку.

²⁵⁰ Witkowska K. Biegły w postępowaniu karnym. *Prokuraturai Prawo*. 2013. № 1. S. 75.

²⁵¹ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 51.

У науковій літературі традиційно виокремлюють два способи залучення експертів: від управління²⁵² та за клопотанням. Утім, як уже зазначалось, експерт може брати участь у кримінальному провадженні, надаючи допомогу процесуальним органам при проведенні процесуальних дій, а сторони кримінального провадження можуть ініціювати залучення експерта. У невідкладних випадках (ст. 308 §1 польського КПК) залучення експерта може бути реалізоване у формі, альтернативній до форми винесення постанови, а саме за допомогою телефону чи факсу, якщо виникає загроза втрати, знищення чи псування доказів. Після виконання необхідних дій процесуальний орган повинен все ж видати відповідну постанову про допущення доказів із висновку експерта²⁵³.

Зважаючи на підхід законодавця, можна визначити такі моделі залучення експерта у польському кримінальному провадженні:

Модель 1. Процесуальна – отримання письмового висновку експерта:

– суб'єкт, який ухвалює рішення про залучення експерта, – процесуальний орган (уповноважений орган, прокурор, суд);

– форма рішення – постанова про допущення доказів із висновку експерта;

– результат рішення – письмовий висновок експерта як джерело доказів.

Модель 2. Процесуальна – отримання усного висновку експерта:

– суб'єкт, який ухвалює рішення про виклик експерта та проведення його допиту, – процесуальний орган (уповноважений орган, прокурор, суд);

– форма рішення – формально спеціальне рішення не вимагається, але під час допиту складається протокол процесуальної дії;

– результат рішення – усний висновок експерта як джерело доказів, зафіксований у протоколі процесуальної дії²⁵⁴.

Модель 3. Процесуальна – отримання консультації експерта:

– суб'єкт, який ухвалює рішення про виклик експерта для участі у процесуальних діях (огляді, допиті, експерименті тощо), – процесуальний орган (уповноважений орган, прокурор, суд);

– форма рішення – формально спеціальне рішення не вимагається, але під час процесуальної дії складається протокол процесуальної дії із обов'язковим зазначенням участі експерта у цих діях;

²⁵² Як уже зазначалося, у частині нашого дослідження, присвяченій висвітленню проблеми перекладу польського права, точного еквіваленту для перекладу «z urzędu» українською мовою немає, тому можна також перекладати як захисник «від адміністрації», «від уряду», розуміючи при цьому під цим поняттям прототип нашого правового інституту залучення захисника за призначенням.

²⁵³ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 136.

²⁵⁴ Наголошуємо ще раз, що в цьому разі джерелом доказів є саме усний висновок експерта, а не показання експерта.

– результат рішення – усна чи письмова думка експерта, поради щодо фіксації доказової інформації, застосування термінології, що не є самостійним джерелом доказів, а тільки допомагає реалізувати пізнавальну функцію у кримінальному провадженні²⁵⁵.

Модель 4. Процесуальна – ініціювання отримання висновку експерта:

– суб'єкт, який ініціює отримання висновку експерта, – зацікавлена сторона кримінального провадження (підозрюваний, потерпілий, інші учасники);

– форма рішення – клопотання про залучення експерта і допущення доказів із висновку експерта;

– результат рішення – процесуальний орган ухвалює рішення: застосувати модель 1, тобто задовольнити клопотання зацікавленої особи, чи відмовити, залишити без розгляду.

Модель 5. Позапроцесуальна – отримання консультації експерта:

– суб'єкт, який звертається до експерта з метою отримання консультації поза процесуальними діями, – процесуальний орган, інші зацікавлені сторони кримінального провадження (підозрюваний, потерпілий, інші учасники);

– форма рішення – формально спеціальне рішення не вимагається;

– результат рішення – відповідь на питання, які виникають під час кримінального провадження; експерт може надати консультацію щодо того, який дослідницький матеріал необхідно зібрати для різних видів експертиз, як правильно сформулювати питання; яких спеціалістів і з яких галузей науки можна залучити для проведення експертизи, щоб потім не виникали підстави для проведення додаткових судових експертиз, що зумовило б продовження строків кримінального провадження та інші негативні наслідки.

Модель 6. Позапроцесуальна – отримання приватного висновку експерта:

– суб'єкт, який звертається для отримання приватного висновку експерта, – зацікавлена сторона кримінального провадження (підозрюваний, потерпілий, інші учасники);

– форма рішення – формально спеціальне рішення не вимагається;

– результат рішення – висновок у письмовій формі (рідше усний), який, однак, не є самостійним джерелом доказу, а тільки допомагає реалізувати пізнавальні функції у кримінальному процесі.

Перша модель є основною, фундаментальною і має аналогічне регулювання в українському кримінальному провадженні. Реалізація цієї моделі полягає в поетапній реалізації завдань, кожне з яких виконує істотну роль і загалом відображає алгоритм дій:

1) збирання дослідницького матеріалу;

²⁵⁵ Консультативну функцію експерт може реалізувати при проведенні слідчих (розшукових) дій, наприклад, допитів, оглядів, експериментів, але тут не слід забувати, що йдеться не про спеціаліста, а про експерта, тому виконання технічного обслуговування процесу він не здійснюватиме (забезпечення відеозапису, фотографування, складання схем). Це площина діяльності спеціалістів.

- 2) вибір часу залучення експерта;
- 3) визначення об'єкта, галузі та виду судової експертизи;
- 4) формулювання питань;
- 5) вибір експерта/експертів, наукової установи;
- 6) винесення постанови про допущення доказів із висновку експерта.

Залучення експертів пов'язане із декількома практичними проблемами. По-перше, у науковій літературі наголошується на тому, що в правозастосовній практиці є необхідність посиленої уваги до питання кваліфікації, компетенції та оцінювання знань експерта, особливо у тому разі, коли йдеться про залучення експерта з-поза списків судових експертів при Окружних судах. Споживачі експертних послуг часто обирають саме тих осіб, які мають титул судового експерта, тобто внесені до цих списків, вважаючи, що їх висновки мають більшу важливість для суду. Втім, згодом виявляються малоприємні наслідки. Зростаючі потреби в різних експертних дослідженнях створюють ситуацію, коли дедалі більше осіб вбачають у експертній діяльності можливості для своєї професійної самореалізації. Негативною стороною такої тенденції є те, що до списків експертів часто потрапляють особи, кваліфікація яких є обґрунтовано сумнівною²⁵⁶.

По-друге, є проблема зловживання процесуальним органом правами виклику експерта для дачі роз'яснень поданого ним висновку або конфронтації декількох експертів. Докладно такі випадки описує Т. Відла, зазначаючи, що метою таких викликів є не стільки прагнення отримання усного висновку, скільки розрахунок, сподівання, що експерт із поважних причин не зможе прийти, а тому можна буде зупинити розслідування на цій підставі. Таким чином може бути продовження термінів провадження аж до часу, коли завершаться строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Ось чому будь-яка найменша відмінність у формулюванні думок експертами використовується процесуальним органом для виклику осіб для допиту, а якщо вони все ж з'являться, то в самому допиті викладається дослівно все, що було зазначено у висновку²⁵⁷.

По-третє, не завжди залучення експерта процесуальним органом у процесуальний спосіб пов'язано з обґрунтованою необхідністю. Серед основних мотивів залучення судовими органами експертів є бажання все-таки перекласти тягар відповідальності на експерта, а також прагнення уникнути потім звинувачення, що якийсь доказ не було досліджено²⁵⁸.

²⁵⁶ Koczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 94.

²⁵⁷ Widła T. Przeprowadzanie dowodu z opinii biegłego – nowe problemy. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 51–52.

²⁵⁸ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 44.

По-третє, проблемним вважається також термін виконання експертиз. Тобто часте оперування процесуальними органами поняттям «у можливий найкоротший термін» (*w możliwie najkrótszym terminie*), коли необхідно чітко визначити час надання висновку, оскільки таке нечітке окреслення терміну, на думку польських правників, позбавляє ініціатора можливості дійсно терміново отримати висновок²⁵⁹. З іншого боку, виникає проблема й тоді, коли суд вказує точний термін, конкретну дату, до якої повинен бути поданий висновок експертом, як правило, у межах від 1 до 3 місяців від дати винесення постанови. Е. Груза зауважує, що змушує замислитися логіка органу правосуддя, коли впродовж місяця суд пропонує надати висновок і при цьому скерує 25 томів матеріалів кримінального провадження для ознайомлення. Більше того, разом із такими постановами і томами справи скерується й інформація про відповідальність експерта (грошові стягнення) у разі, коли є порушення зазначених термінів. Закономірно, що великою є ймовірність помилковості висновків, підготовлених експертами у таких умовах²⁶⁰.

На завершення розгляду тематики участі експерта у кримінальному провадженні розглянемо питання відводу та винагородження.

2.4.4. Відвід та оплата праці судового експерта

Процедура кримінального провадження передбачає підстави для відводу експерта з метою гарантування його неупередженості, об'єктивності, високого рівня якості процесу доказування та реалізації цілей кримінального провадження. Слушно стверджують Й. Купчиньські та А. Вінчакевич, що експерт є особою, яка має публічну довіру. Вважається, що завдяки спеціальним фаховим знанням та умінням експерт допоможе суду з'ясувати правду, залишаючись при цьому об'єктивним і вільним від впливу будь-якої зі сторін провадження та досягнення ними своїх партикулярних цілей²⁶¹.

Основною у дослідженні підстав відводу експерта у польському кримінальному провадженні є ст. 196 §1 польського КПК, відповідно до якої законодавець категорично вказав, що не можуть бути експертами особи, зазначені у ст.ст. 178, 182, 185 цього кодексу, а також особи, до яких може бути застосований відвід на підставах, передбачених у ст. 40 §1 пп. 1–3, 5 польського КПК; особи, які були залучені як свідки, а також особи, які були свідками

²⁵⁹ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 113–114.

²⁶⁰ Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una*: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 188.

²⁶¹ Kupczyński J., Winczakiewicz A. Dowód naukowy w kontradictoryjnym procesie karnym – porównanie polskich i norweskich rozwiązań prawnych. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*. 2016. № 2 (22). S. 69.

діяння. Отже, можемо визначити перелік осіб, які не можуть бути залучені як експерти у кримінальному провадженні:

– захисник або адвокат чи юрисконсульт (правовий радник), який діє на підставі ст. 245 §1 польського КПК, щодо фактів, про які він дізнався, надаючи юридичні поради, чи зі справи, яку він веде;

– духівник щодо фактів, про які він дізнався під час сповіді;

– особа, найближча для обвинуваченого (незалежно від факту припинення шлюбу чи усиновлення);

– особа, яка перебуває в особливо близьких стосунках, якщо вона особисто клопоче про звільнення від давання показань;

– справа стосується самого експерта;

– особа є одним із подружжя сторони потерпілого або їхніх захисників, уповноваженого або законного представника або спільно проживає із однією із цих осіб;

– особа, яка є рідним або іншим родичем по прямій чи непрякій лінії, аж до рівня між дітьми братів/сестер осіб, вказаних у попередньому пункті, або є пов'язаною з однією з цих осіб усиновленням, опікою чи піклуванням;

– особа, котра брала участь у справі як прокурор, захисник, уповноважений, законний представник сторони або проводила підготовче провадження;

– особа, котра залучалася у справі як свідок;

– особа, яка була свідком діяння.

У доктрині польського кримінального процесу звертається увага, що наслідком такого унормування є недопустимість залучення як судового експерта осіб, перелічених у ст. 196 §1 польського КПК, навіть тоді, коли такі особи висловили власне бажання виступити у такому процесуальному статусі, оскільки складно було б вимагати від таких осіб збереження безсторонності та об'єктивізму в тих ситуаціях, коли вони стосуються не тільки особи обвинуваченого, а й мають окреслене відношення до самої справи²⁶².

Якщо ж виявляться причини для відводу експерта, виданий ним висновок не становитиме джерела доказів, а замість відведеного експерта залучається інший. Рішення процесуального органу повинно мати форму постанови, що не підлягає оскарженню. Виданий таким відведеним експертом висновок не береться до уваги при встановленні фактичних обставин (ст. 410 КПК Польщі), а тому й не зачитується як документ у рамках процедури «зарахування доказового матеріалу» (ст. 393 §1 КПК Польщі)²⁶³.

²⁶² Koczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 56.

²⁶³ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 251.

Коротко розглянемо питання оплати праці судових експертів у Польщі. Взагалі система винагороди експерта у різних країнах вирішується по різному. Наприклад, в Австрії це питання регулюється законом, у США є загальна засада, що експертові належить винагорода за участь у судовому розгляді та надання висновку, у Франції це питання віднесено до компетенції суду, в Іспанії – відповідно до порозуміння сторін або переконання суду, у Великій Британії – відповідно до встановлених годинних ставок за прибуття до суду, але з певними обмеженнями бюджету, виділеного для судових експертиз²⁶⁴.

Основою фінансової частини роботи експертів у Польщі є Розпорядження МЮ від 24.04.2013 у справі визначення ставок винагородження експертів, єдиних тарифів та способу документування видатків, необхідних для надання висновку у кримінальному провадженні²⁶⁵. Це Розпорядження, зокрема, визначає:

- 1) ставки винагородження експертів, залучених судом чи органом, що проводить підготовче провадження, за виконану працю;
- 2) єдині тарифи для окремих категорій експертів із урахуванням галузі, в якій вони є спеціалістами;
- 3) спосіб документування видатків, необхідних для надання висновку.

Відповідно до вимог зазначеного документа вказана ставка за кожну годину праці залежно від ступеня складності проблеми, що потребує розв'язання, а також умов, в яких опрацьовано висновок, становить від 1,28 до 1,81 базової квоти для осіб, що займають керівну посаду у державному органі. Таку квоту встановлює бюджетне законодавство (§2).

Витрати експерта, які були необхідні для надання висновку, особливо видатки на матеріали, амортизація дослідницької апаратури, а також кошти на прибуття (приїзду) до місця проведення процесуальних дій, експерт документує за допомогою фактур або рахунків, копій документів, а у за їх відсутності – за допомогою заяви (§8). Особливий порядок оплати праці експерта встановлено для представників судової медицини (§7), дактилоскопії (дактилології) (§5), а також тоді, коли експерт має науковий ступінь (§3).

Стандарти оплати праці наче є, проте у цьому контексті знову дає про себе знати інститут списків судових експертів. Цивільні особи (не працівники публічних установ, криміналістичних лабораторій поліції тощо), які залучені для давання висновку, можуть надати надто великі рахунки, оскільки немає механізму контролю цього процесу. Середня вартість нескладної експертизи коливається від 300 до 650 злотих. Тому цілком очевидне буде здивування від того, що один із експертів, виконуючи доручення Районного суду Варшава –

²⁶⁴ Sołtyszewski I., Krassowski K., Bednarek M. Propozycja rozwiązań legislacyjnych dotyczących biegłego sądowego na tle uformowań w innych krajach. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 504.

²⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 kwietnia 2013 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych. *Dz.U.* 2013. Poz. 518.

Мокотов, виставив фактуру на 27 000 злотих за проведення почеркознавчої експертизи, об'єктом якої були два (!) читабельні підписи, які мали однакове звучання та склалися з шести літер (прізвище особи)²⁶⁶.

Загалом П. Гірдвоїн наголошує на існуванні низки проблем, пов'язаних із винагородою експертів. Серед них: недотримання засади рівності; не пристосування годинних ставок до ринкових реалій; неясність зв'язку «експерт – процесуальний орган»; правотворча роль судової практики. Основна ставка за одну експертну годину становить 31,86 злотих, що вважається неадекватною ні в співвідношенні до заробітку інших професійних груп в Польщі, ні тим паче у співвідношенні до реальних витрат праці, навчання і відповідальності. До того ж, порівняно з експертною діяльністю в інших європейських країнах, таку квоту можна оцінити як неспівмірно низьку і таку, що ускладнює пошук кандидатів на експертів серед найбільш кваліфікованих осіб²⁶⁷. Українські реалії видаються такими ж невтішними.

2.5. Висновок експерта як джерело доказів у польському кримінальному процесі

2.5.1. Поняття і форма висновку експерта

У цій науково-методологічній матерії знову виникає ситуація, коли польське законодавство не визначає поняття «висновок експерта» безпосередньо в нормах кримінального процесуального права. У польській юридичній літературі є два основні підходи до його дефініції.

Із одного боку вважається, що висновок експерта є «засобом доказування», що полягає в усному чи письмовому представленні перебігу та результатів досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулюванні висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання та досвід експерта²⁶⁸. З іншого – це складова судової експертизи, яка охоплює тільки кінцеві висновки, тобто йдеться тільки про кінцевий результат реалізованих завдань²⁶⁹. Підсумуємо словами В. Кендзерського: висновком експерта

²⁶⁶ Gruza E. Junk sciencie po polski. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 77.

²⁶⁷ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S.157.

²⁶⁸ *Kryminalistyka: przewodnik* / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 162.

²⁶⁹ Koczynski G. *Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 67.

є міркування про когось або щось, викладене особою, залученою процесуальним органом як експерт, що дає змогу вирішити істотні сумніви у цій справі²⁷⁰.

Висновок експерта може бути повноцінним джерелом доказів у тому разі, коли відповідатиме таким вимогам:

- виданий експертом (науковою установою), що має відповідну кваліфікацію, досвід і знання та ґрунтується на новітніх перевірених дослідницьких методиках;
- є цілісним, логічним і не суперечить іншим висновкам, що видані у справі;
- в його основі – необхідний обсяг дослідницьких дій, він містить достатнє обґрунтування і логічні результати, що дають переконливі відповіді на питання, сформульовані процесуальним органом²⁷¹.

У науці акцентується, що не можна замість повторного залучення експерта використовувати висновки, підготовлені в іншій справі, навіть коли йдеться про висновок того ж експерта. Словами, поняття «отримання висновку» унеможлиблює допущення користування іншим висновком²⁷². Окрім того, висновок експерта не можуть замінити показання свідка, навіть якщо той має спеціальні фахові знання, або відбулася позапроцесуальна експертиза. У випадках, коли все-таки заміщення відбулося, фахівці констатують порушення норм права²⁷³.

Варто також зазначити, що експерт не має права ані презентувати власні судження в справі, ані виходити за межі поставлених питань, навіть у разі, як зауважує М. Цалкевіч, надто вузького, з погляду реалізації завдань, конкретного процесу, обсягу окреслення йому дослідницької компетенції²⁷⁴. Подібну думку поділяють М. М. Жолна²⁷⁵ та П. Чарнецькі²⁷⁶. Із цього очевидно, що норми українського КПК передбачають більшу свободу для реалізації ініціативи експерта в частині можливості редагування питань або зазначення відомостей, які були виявлені, проте щодо яких не було поставлено питань у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Питання форми висновку вже частково згадувалося. Згідно зі ст. 200 польського КПК форма цього джерела доказів може бути усною або письмовою.

²⁷⁰ Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki / G. Kiędzerska, W. Kiędzerski (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższej szkoły policji w Szczytnie, 2011. S. 449.

²⁷¹ Wyrok SN z 06.05.1983 IV KR 74/83. OSNKW. 1983. № 12. Poz. 102; Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 64; Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 39.

²⁷² Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 204.

²⁷³ Ibidem. – S. 203.

²⁷⁴ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 28.

²⁷⁵ Żolna M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 46.

²⁷⁶ Czarniecki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 224.

За відсутності інформації від процесуального органу конкретного формулювання, в якій формі має бути підготовлений висновок, експерт може звернутися із запитанням до процесуального органу щодо форми або видати висновок у письмовій формі²⁷⁷. Грунтовний аналіз законодавства та наукових джерел дає змогу нам сформулювати короткий опис цих форм.

Висновок експерта письмовий – це письмовий документ, який містить передбачені польським КПК частини і реалізує завдання презентації перебігу та результатів досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання та досвід експерта. У цьому контексті не згадуємо про частини письмового висновку, оскільки матимемо змогу обговорити це питання в одному з наступних підрозділів, але звернемо увагу на мову письмового висновку, оскільки це є ключовим для результативності та ефективності діяльності експерта у процесі згромадження доказів.

Має рацію Й. Стоєр-Полянська, констатує, що складний характер, пов'язаний із «науковістю» доказів, може призвести до ситуації, коли низка осіб, здатних зрозуміти такий доказ та оцінити його, є надто вузькою. З одного боку, можна недооцінити такий науковий доказ через нерозуміння його змісту, з другого – можна його переоцінити з огляду, власне, на його «науковість»²⁷⁸. Висновок має бути чітко сформульований, позбавлений неоднозначних визначень, повинен містити необхідні вислови і не може опиратися на припущення та здогадки²⁷⁹. На думку В. Квятковської-Вуйцікевіч та Й. Вуйцікевіча, герметичність мови висновку є проблемою для практиків уже давно. Правники зазначають, що експерт має намагатися зробити так, щоб експертна думка ефективно впливала на суддю чи особу, яка проводить кримінальне провадження, щоб зміст висновку був зрозумілий для нефахівців і не було абсурдних ситуацій, за яких треба залучати експерта для роз'яснення висновку²⁸⁰.

Із метою зведення до мінімуму вищеописаних ситуацій, коли після надання висновку виникає питання: «що ж експерт мав на увазі...», треба вдосконалювати взаємодію в структурі «процесуальний орган – експерт». Слушною є думка Ю. Гургуля, що під час дослідження проблем процесуальних органів, пов'язаних із розумінням методик і наукового сенсу експертиз, треба усвідомлювати виняткове значення плинної комунікації між тим, хто дає доручення, та тим, хто його виконує.

²⁷⁷ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 137.

²⁷⁸ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 29.

²⁷⁹ Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 45.

²⁸⁰ Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 49.

Крім того, важливо посилити тренування умінь формулювання і скерування переліків питань від правника до експерта і навпаки²⁸¹.

Сторони кримінального провадження мають гарантоване право ознайомитися з письмовим висновком із одним обмеженням. Така процесуальна дія не проводиться, коли підозрюваний перебуває у місці позбавлення волі, якщо б це створило труднощі для слідства²⁸². Якщо висновок був складений у письмовій формі (як, зрештою, і усний висновок, внесений до протоколу) на етапі підготовчого провадження, він зачитується під час судового розгляду у порядку, визначеному ст. 393 §1 польського КПК²⁸³.

Варто зауважити, що відповідно до однієї з оцінок врегулювання змісту та форми висновку експерта, польськими науковцями не виключаються ситуації, за яких документ, що становить висновок експерта, може бути поданий у формі електронного документа²⁸⁴. З огляду на польський КПК, нині немає однозначного розуміння, чи може бути прийнятий такий документ процесуальним органом як джерело доказів у кримінальному провадженні, хоча зважаючи на сучасні світові тенденції впровадження електронного судочинства та поширення практики прийняття судами цифрових доказів, це тільки питання часу.

Висновок експерта усний – це форма висновку, яка полягає в тому, що експерт під час допиту надає процесуальному органу свою оцінку фактів, явищ, інших питань, що мають значення для кримінального процесу, або доповнює подану раніше інформацію про перебіг та результати досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання та досвід експерта. Усний висновок надається із дотриманням засад публічності, безпосередності, сприяє забезпеченню швидкості та правильності кримінального провадження²⁸⁵. Складення усного висновку також повинно бути письмово зафіксоване, а саме у – протоколі допиту або судового розгляду.

У практиці польського кримінального провадження загальноприйнятою є позиція, коли письмовий висновок викликає сумніви, тоді слід допитати експерта для доповнення його думки чи відповідей на питання сторін кримінального провадження чи суду. Натомість якщо письмовий висновок не викликає сумнівів, але сторона подає клопотання допитати експертів для

²⁸¹ Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 58.

²⁸² Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym.* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 506.

²⁸³ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki.* 2008. № 259. S. 34.

²⁸⁴ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 149.

²⁸⁵ Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 39.

того, щоб вони надали уточнюючий усний висновок, то відмова у задоволенні такого клопотання має настати тоді, коли сторона, по суті, не представила жодного аргументу необхідності виклику експерта для допиту²⁸⁶.

Позитивною стороною усного висновку є те, що така форма дає змогу реалізувати засади безпосередності та змагальності, що виникає з можливості сторін кримінального провадження задавати питання, вимагати роз'яснення наукової термінології та наукових дослідницьких методик, перевірки даних про кваліфікацію експерта, уточнення та доповнення відповідей на питання. Сторони мають гарантоване право участі у процесуальній дії допиту експерта з одним обмеженням щодо обвинуваченого, присутність якого під час давання показань експертом могла б впливати на його свідчення. Тому допускається ухвалення розпорядження тимчасового залишення залу суду обвинуваченим на час проведення допиту експерта. Після повернення, однак, слід поінформувати його про зміст процесуальних дій та забезпечити можливість дати пояснення щодо цього (ст. 390 §2 польського КПК)²⁸⁷. Утім недоліком усного висновку є ризик втрати ініціатором змістовного контролю над тим, що говорить експерт, або навіть ризик повного «блукання в хащах спеціальної термінології»²⁸⁸.

У фаховій польській літературі можна також віднайти обговорення цікавої теми – визначення нової мультимедійної форми висновку експерта. З'явилась ця дискусія як наслідок швидкого розвитку інноваційних технологій. Варто погодитись із твердженням, що молоде покоління суддів виховувалось уже «в культурі образів», тому очікує від експертів радше ілюстрацій, ніж слів, картинок із мінімальними поясненнями, тобто мультимедійної проєкції²⁸⁹. Передусім це питання стосується представлення висновку перед судом. Заслуговує на увагу приклад, поданий А. Тарахом, про те, що використання програм для аналізу дорожніх пригод полегшує розуміння ситуації судом і сторонами, підвищує рівень усного обговорення висновку в доказовому процесі, демонструє також спосіб проведення експертизи²⁹⁰. Зважаючи на тенденції, які наявні нині, можна передбачити в недалекому майбутньому перехід кримінального судочинства на новий високотехнологічний рівень.

²⁸⁶ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 138.

²⁸⁷ Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 606.

²⁸⁸ Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 34.

²⁸⁹ Tarach A. Multymedialna prezentacja opinii biegłego w procesie karnym. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi, H. Kulicki (red.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 97.

²⁹⁰ Ibidem. – S. 97.

2.5.2. Види висновків експертів

Результати досліджень наукової літератури засвідчили, що різні польські науковці презентують неоднакові підходи до питання типології висновку експерта у кримінальному провадженні. Так, одні вчені вважають достатнім поділ висновків на чотири види залежно від способу опрацювання:

- *висновок індивідуальний* (виданий одним експертом);
- *висновок одинарний* (виданий одним експертом тільки з однієї спеціальності);
- *висновок груповий* (виданий спільно декількома експертами однієї спеціальності);
- *висновок комплексний* (виданий декількома експертами, які репрезентують різні спеціальності, для вирішення питань, поставлених для спільного вирішення)²⁹¹.

У контексті обговорення тематики контролю висновку експерта, виокремлюють ще три види висновків:

- *метависновок* (висновок іншого експерта щодо правильності вже виданого висновку);
- *висновок абстракційний* (у якому експерт аналізує правильність застосованих методик первинної експертизи, а також сумніви і застереження, що обговорюються у літературі стосовно цієї методики, а не оцінює отримані результати)²⁹²;
- *висновок повторний* (предметом якого є питання попередніх досліджень при первинній експертизі)²⁹³.

Схожий підхід до класифікації висновків експертів можна віднайти в інших виданнях²⁹⁴.

Натомість К. Пахнік не конкретизує жодного критерію для поділу висновків експертів, визначаючи при цьому 16 їх видів і подаючи їх

²⁹¹ Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 164.

²⁹² Однією із рекомендацій щодо проведення абстракційної експертизи та отримання відповідного висновку є ситуація, коли до попередньої процесуальної дії, наприклад, огляду, було залучено спеціаліста, який сприяв виконанню функцій процесуального органу. Якщо ж згодом виникнуть певні питання стосовно дій під час огляду, вирішення яких виходить за межі знань процесуального органу, більш обґрунтованим пропонується вважати залучення експерта з метою проведення абстракційної експертизи замість виклику спеціаліста для допиту (див. докладніше: Witkowska K. Biegły w postępowaniu karnym. *Prokuratura i Prawo*. 2013. № 1. S. 77).

²⁹³ Witkowska K. Biegły w postępowaniu karnym. *Prokuratura i Prawo*. 2013. № 1. S. 164.

²⁹⁴ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 213.

в алфавітному порядку. Не повторюючи вже згаданих категорій висновків, назовемо тільки ті їх види, запропоновані К. Пахніком, про які досі не йшлося:

– *висновок альтернативний* (який видається у разі, коли на підставі даних, зібраних експертом при виконанні досліджень, можливі декілька версій події чи пояснень певної обставини);

– *висновок додатковий* (який стосується інших обставин, аніж тих, що були предметом попередньої експертизи);

– *висновок факультативний* (виданий у разі, коли залучення експерта не є обов'язковим);

– *висновок фінальний* (який є кінцевим продуктом праці експерта);

– *висновок категоричний* (в якому вирішується однозначно поставлена проблема і унеможливаються інші варіанти);

– *висновок неясний* (кінцеві результати якого є нелогічними, неточними або пов'язуються із такими застереженнями, що не дають змогу встановити остаточну думку експерта, а також, коли висновок є настільки складним, що робить його незрозумілим);

– *висновок неповний* (який не враховує, оминає проведення певних дослідницьких дій, що має вплив на кінцеві результати, або такий, з якого виникає вибірковий або поверхневий аналіз доказового матеріалу);

– *висновок обов'язковий* (отримання якого у кримінальному провадженні є обов'язковим);

– *висновок, що ґрунтується винятково на матеріалах справи* (в якому всі необхідні дані експерт бере з матеріалів справи);

– *висновок, що ґрунтується на результатах судового провадження* (який враховує тільки ті дані, що були представлені під час судового розгляду у присутності експерта, наприклад, докази з проведеного огляду);

– *висновок остаточний* (змістом якого є «зв'язний» процесуальний орган, тобто який повинен бути врахований при прийнятті процесуальних рішень);

– *висновок складний* (до складу якого входять вибрані фрагменти декількох різних висновків тієї ж спеціальності, що взаємо доповнюють один одного та є цілісними);

– *висновок суперечливий* (отриманий щодо одного й того ж фактичного питання, проте з різними результатами);

– *висновок спільний або колективний* (окремі висновки є результатом праці декількох експертів)²⁹⁵;

– *висновок вступний* (який видається на ранньому етапі провадження, коли є недостатньо даних, необхідних для видання остаточного висновку)²⁹⁶.

²⁹⁵ Йдеться про комісійну чи комплексну експертизу у понятті, в якому вони живаються в українській криміналістичній науці. Це, по суті, є альтернативна назва колегіальних експертиз.

²⁹⁶ Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. S. 64–69.

Як уже зазначалося, К. Пахнік класифікував висновки експертів у алфавітному порядку, хоча видається більш практичною була б їх класифікація за певними критеріями. Зокрема, аналізуючи перелічені види висновків, можна запропонувати такі критерії для їх поділу: час надання висновку; суб'єкт надання висновку; недоліки висновку; обов'язковість висновку; предмет висновку; обґрунтування висновку; галузь висновку тощо. Такий підхід допоміг би системному вивченню предмета дослідження і унеможливив би ситуації, коли один вид висновку розглядається, а інший у цій групі – ні (наприклад, категоричний / ймовірний; колективний / індивідуальний). До вказаних переліків можна ще додати позитивний / негативний висновок²⁹⁷; висновок, що стосується встановлення фактів / висновок, що стосується опису перебігу причинного зв'язку²⁹⁸; висновок письмовий / усний; висновок публічний / приватний. Поняття публічного висновку ніхто не використовує, адже усі процесуальні та організаційно-тактичні аспекти, які обговорюються у науковій літературі, автоматично стосуються саме цього виду. Натомість поняття приватного висновку експерта вживається часто при розгляді комплексу проблем, пов'язаних із їх оцінкою та використанням у кримінальному провадженні. Ця тема на стільки є широкою і контroversійною, що заслуговує окремого монографічного дослідження²⁹⁹.

Іноколи у польській науці можна віднайти критерії, які мають різне звучання, проте подібне або ж ідентичне значення. Підтвердженням цього є дослідження М. Хрехоровіч, яке свідчить, що можна згрупувати висновки залежно від способу опрацювання висновку; процесуальної позиції висновку, стосунку до головного факту; галузі науки, мистецтва чи умінь, яких стосується

²⁹⁷ Żoźna M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 45.

²⁹⁸ Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). S. 43.

²⁹⁹ Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 607; Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 162; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 245; Jarzabek K. O dopuszczalności wykorzystania tzw. opinii prywatnej w procesie karnym. *Wrocławskie studia sądowe*. 2016. № 2 S. 86–97; Wilk D. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem opinii prywatnych przez podmioty prywatne w toku procesu karnego. *Kryminalistyka. Od policjanta do biegłego. I Ogólnopolski zjazd naukowych kół kryminalistyki (18–20 marca 2011 r.)* / S. Kurek, J. Wita (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2013. S. 114; Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 75.

висновок³⁰⁰. Варто звернути увагу на цей останній критерій, оскільки М. Хрехоровіч виокремила близько 30 висновків у різних сферах науки (судової медицини, психіатрії, психології, токсикології, криміналістики, біології, екології, історії мистецтв, транспорту, електроніки, вибухової техніки, будівництва, товарознавства, фінансів тощо), а також 72 спеціальності, які, для прикладу, вказані у списку судових експертів при Окружному суді у місті Познані (Республіка Польща)³⁰¹.

2.5.3. Етапи підготовки висновку експерта

Підготовка висновку експерта – процес тривалий і складний. Утім це питання не так широко розглянуто порівняно із іншими проблемами функціонування інституту судових експертиз у польській науці. Деякі міркування про етапи підготовки висновку можна було б сформулювати, з огляду на структуру кінцевого документу, однак польські правники рідко дискутують і щодо структури висновку експерта як письмового документа. Є підхід, відповідно до якого можна виокремити без детальних коментарів тільки дві частини цього процесу: дослідницькі дії і сам висновок³⁰², що, очевидно, не можна вважати достатнім.

Заслуговує на увагу позиція Й. Вуйцікевіча, за якою методика експертизи складається із таких елементів:

- визначення проблеми;
- дослідження;
- аналіз результатів і формулювання висновків;
- редагування висновку³⁰³.

Г. Кендзерська методологічний аспект розглядає як черговість дій, які виконуються у такому порядку:

- окреслення предмету і цілей дослідження;
- формулювання дослідницької проблеми та відповідно до неї гіпотез;
- вибір методів, зокрема уточнення техніки дослідження і дослідницького обладнання;
- власне дослідження;

³⁰⁰ Hrehorowicz M. *Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. S. 80.

³⁰¹ Ibidem – S. 83–86.

³⁰² *Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka*. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 163.

³⁰³ Wójcikiewicz J. *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 25–38.

- аналіз результатів відповідних досліджень;
- формулювання висновків³⁰⁴.

Поширений в Україні погляд на тактику процесуальної дії проведення судової експертизи з розподілом на три етапи (початковий, робочий та наступний) не є характерним у Польщі. Автори статей, монографій, методичної літератури не використовують ані такого підходу, ані вказаної термінології при розгляді питань залучення експерта до кримінального провадження. Натомість значна увага приділяється висвітленню різних аспектів автономності експерта при виборі методик дослідження. Як зазначає А. Габерле, експерти повинні мати гарантовану свободу вибору дослідницьких методів та визначення сфери проведених досліджень, а тому й визначення цієї сфери у постанові про залучення експерта має бути трактоване як вказівка на те, чого очікує процесуальний орган, але таке повідомлення не може зобов'язувати експерта застосувати ту чи іншу методику. Якщо цього потребує вирішення окресленої проблеми і дозволяє право – експерт може розширити сферу досліджень³⁰⁵. Подібної позиції дотримуються К. Пахнік³⁰⁶, П. Кушиньські, М. Блоньський, М. Зброєвська³⁰⁷, Д. Драєвіч³⁰⁸. Польський ВС визнав недопустимим визначення у постанові методик, якими повинен керуватися експерт при проведенні досліджень, визнаючи при цьому, що прийняття такого рішення залежить від обставин, що підлягають оцінці, зібраного доказового матеріалу, актуального стану науки і конкретних дослідницьких методик у конкретній науковій дисципліні³⁰⁹.

Критерії вибору методик дослідження вимагають окремої уваги. Варто погодитись, що судовий експерт, обираючи алгоритм досліджень, має керуватися такими вимогами:

- методика має бути вдалою, тобто вона повинна мати науково обгрунтовану частоту вдалих ідентифікацій у порівняльних дослідженнях

³⁰⁴ Kędzierska G. Problematyka badacza w nauce kryminalistyki. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 68.

³⁰⁵ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 210.

³⁰⁶ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 71.

³⁰⁷ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015, S. 141.

³⁰⁸ Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przeгляд Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 80.

³⁰⁹ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 34; Wyrok SN z 10.05.1982. II KR 82/82. OSNKW. 1982. № 10–11. Poz. 78; Wyrok SN 06.11.1987. IV KR 502/86. OSNPG. 1988. № 8–9. Poz. 87; Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 143.

(особливо важливою є інформація про коректність та чутливість методики, а також імовірність помилок);

– методика має бути якомога дешевшою (засада коштів реально необхідних), а в підсумку превалювати мають методики дешевші, якщо їх застосування гарантує достатність результатів поряд із існуючими дорогими технологіями;

– методика має бути популярна, тобто у разі, коли рівноцінні результати можна отримати декількома методиками, експерт повинен вибрати таку, яка найчастіше використовується³¹⁰.

Суттєвим є те, що під час підготовки висновку польські експерти мають право посилалися на результати досліджень, які були отримані при інших експертизах в інших справах. Допустимою вважається аналогія, тому використання такої інформації не дискваліфікує висновку³¹¹.

На завершення, звернемо увагу на ще один важливий аспект. Польські правники щоразу при висвітленні питань діяльності експерта у кримінальному провадженні вказують на обов'язковість викладення у письмовому висновку не тільки кінцевих результатів, а й «шляху» їх досягнення, тобто опису методик, способу проведення досліджень і їх результатів³¹². У разі, коли методика чи результати дослідження описані експертом незрозумілою, насиченою спеціальними термінами, науковою мовою, не дають вичерпних відповідей на питання, процесуальний орган може допитати експерта з метою уточнення та доповнення висновку.

2.5.4. Структура та зміст висновку експерта

Передусім треба зауважити, що йдеться про висновок експерта, підготовлений у письмовій формі, оскільки такий висновок, як правило, надається процесуальному органу і оцінюється судом, а залучення експерта для дачі усного висновку може тільки підтвердити факт незрозумілості, неповноти письмового висновку. Тож у практиці переважають письмові висновки і це вважається слухним³¹³.

Щоб з'ясувати думку законодавця щодо питання, якою є структура висновку експерта, слід звернутись до польського КПК, а саме §2 ст. 200, відповідно до якого висновок має містити:

1) ім'я, прізвище, науковий ступінь та титул, спеціальність, посаду експерта;

³¹⁰ Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 33–36.

³¹¹ Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przeгляд Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 80–81.

³¹² Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 73; Wyrok SN z 19.09.1973. III KR 187/73. OSNKW. 1974. № 1. Poz. 18.

³¹³ Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 34.

- 2) імена та прізвища, інші дані осіб, які брали участь у проведенні експертизи, із вказівкою на дії, які проведені кожним із учасників;
- 3) у разі висновку установи також повну назву і місце розташування установи;
- 4) час проведених досліджень та дату надання висновку;
- 5) звіт щодо проведених дій і спостережень та сформульовані на їхній основі висновки;
- 6) підписи усіх експертів, які брали участь у процесі надання висновку.

Очевидно, що законодавство не передбачає поділу висновку експерта на частини. Порівняння кодексів двох країн дає змогу зробити висновок про більшу вимогливість до змісту висновку експерта у нашому кримінальному процесі. Так, чч. 1, 2 ст. 101 КПК України додатково вимагає інформації про стаж роботи особи у якості експерта; процесуальні підстави експертизи; перелік питань, поставлених перед експертом; опис дослідницького матеріалу і скерованого, і використаного при проведенні досліджень; попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову від виконання обов'язків експерта без поважних причин. У тому разі, коли під час судової експертизи експерт виявив інформацію, що є істотною для справи, щодо якої, однак, не було поставлено питання, він може про це повідомити процесуальний орган (ч. 3 ст. 102 КПК України). Можна дискутувати про те, чи дійсно є доцільним таке розширене нормативно-правове регулювання змісту висновку експерта у польському кримінальному провадженні, адже вся нормативно-правова матерія у цій країні, принаймні в частині регламентації функціонування інституту судових експертиз, спрямована не стільки на жорсткий регуляторний вплив у кожному аспекті правових відносин у цій сфері, а на закріплення основних засад, методологічного підґрунтя провадження судово-експертної діяльності.

І все ж у польській науковій літературі є підхід до структурування висновку експерта та передбачає дві частини цього документу: частина вступна і звіт³¹⁴. Частина перша містить інформацію, яка передбачена пп. 1–4 §2 ст. 200 польського КПК, а частина друга, відповідно, пп. 5–6 §2 ст. 200 польського КПК. А. Габерле також пропонує виокремлювати дві частини, однак іншого змісту:

– ідентифікаційна (дані стосуються осіб, які підготували висновок; визначення їх спеціальності і місця професійної діяльності; інформація про осіб, які брали участь у дослідженнях із вказівкою на дії, виконані кожною з них, а якщо до видання висновку залучено наукову установу – також її назва і місце розташування; підписи всіх експертів, які брали участь у процесі надання висновку);

³¹⁴ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 138.

– звітна (містить інформацію про час проведених досліджень, оформлення висновку, звіт щодо проведених дій і спостережень та ґрунтовані на них висновки)³¹⁵.

Д. Вільк презентує дещо інший погляд, відповідно до якого основними елементами висновку експерта є: звіт (звітна частина, яка, своєю чергою, охоплює вступну частину, звіт проведених досліджень і обґрунтування) та висновки (частина підсумкова, тобто відповіді на питання, поставлені органом, що доручив проведення експертизи,)³¹⁶. Більш докладно цю позицію презентує таблиця 2.1. Такий погляд на структуру висновку експерта поділяють М. Кулицькі, В. Квятковська-Вуйцікевіч, Л. Степка³¹⁷.

Таблиця 2.1.

Основні елементи висновку експерта за Д. Вільком³¹⁸

Звіт (частина звітна)	Вступ (пreamбула): ■ дані експерта (ім'я, науковий ступінь і науковий титул, спеціальність, посада) ■ дані інших осіб, які брали участь у проведенні експертизи із вказівкою на виконані ними дій ■ дані установи (у разі видання висновку установою) ■ дата видання висновку ■ спосіб залучення експертів ■ визначення органу, який дав доручення ■ окреслення справи ■ перелік матеріалів, наданих експерту ■ питання органу, який дав доручення
	Звіт щодо досліджень: опис методик та способу досліджень (вид методів, методик, допоміжні засоби) результати досліджень
	Обґрунтування: аргументи експерта щодо встановлених обставин, які мають зв'язок із дослідженими фактами разом із поясненнями
Висновки (частина підсумкова)	відповіді експерта на поставлені органом, який дав доручення, питання

³¹⁵ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 212.

³¹⁶ Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 163.

³¹⁷ Kulicki M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Steпка L. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009. S. 72–73.

³¹⁸ За матеріалами джерела: Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 163.

Серед різних поглядів у науці найбільш близьким українській версії структурування висновку є позиція К. Пахніка. Вчений вирізняє вступну, дослідницьку та кінцеву частини³¹⁹. Інформаційне наповнення цих частин повністю відповідає ustalеним у нашій криміналістичній та процесуальній літературі поглядам, тому не будемо знову його відтворювати.

Опис експертних метод, які торували шлях для кінцевих висновків, є вимогою судової практики, проте може мати різний ступінь деталізації. І тут ілюстративними є результати опитувань польських правників (прокурорів, суддів та адвокатів), згідно з якими більшість респондентів (понад 80%) щодо висновку експертизи ДНК зазначила, що не потребують детального опису математичних алгоритмів сепарації генотипу з аналізом усіх можливих комбінацій алелей ДНК, натомість виразила бажання бачити у підсумку остаточні результати математичних рахунків. На думку опитаних, широкі математичні дані тільки б ускладнили здійснення оцінки такого висновку³²⁰.

І в Україні, і в Польщі чимало контроверсій зумовлює проблематика оцінки доказів, що містяться у висновку експерта, під час кримінального провадження. Розглянемо це питання більш докладно.

2.6. Оцінка наукових доказів у кримінальному процесі

Тема оцінки доказів, джерелом яких є висновок судового експерта, є надзвичайно широкою. У кожному разі залучення експерта для надання висновку процесуальний орган має справу із оцінкою кінцевого продукту цих дій, від якої інколи залежить подальший хід провадження. Результативне використання такого типу доказів залежить не тільки від якості самого висновку експерта, а й від якості оцінки висновку експерта. Свідомо вживаємо тут тавтологію, щоб підкреслити важливість кореляційного зв'язку «якісний висновок» + «якісна оцінка» = «якісний результат» у формі реалізації завдань кримінального провадження. Здійснюючи оцінку доказів суд займає позицію «найвищого експерта» у справі³²¹. Ю. Гургуль стверджує, що суддя/прокурор не має подавати навіть вигляду, що є «заручником» експерта, незважаючи на його наукову, суспільну чи моральну позицію. Він повинен демонстративно уникати ситуацій, які створюють підстави припускати, що рішення ухвалює на сліпо, «без розуму», без власного розуміння того, що зазначає в обґрунтуванні рішення³²².

³¹⁹ Koczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 150.

³²⁰ Achrem W. Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego. *Problemy kryminalistyki*. 2014. № 285 (3). S. 36.

³²¹ Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 76.

³²² Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 55.

У практиці польського кримінального судочинства, як зрештою й українського, висновок експерта інколи трактується як «коронний доказ» (*dowód koronny*), що означає, що у разі якихось сумнівів щодо справи або вини обвинуваченого суд чи прокурори перекладають тягар відповідальності за прийняте процесуальне рішення на експерта³²³. Слушно зазначає Й. Стоєр-Полянська, що наука має використовуватись для потреб кримінального процесу в такому обсязі, в якому це тільки можливо, однак надмірна абсолютизація наукових доказів може мати негативний вплив на реалізацію засади вільної оцінки доказів³²⁴. Для того, щоб цього не сталося, в доктрині прийнята аксіома, що доказ, який міститься у висновку експерта, не вважається жодним надзвичайним джерелом знань процесуального органу, виключеним із-під його контролю. Такий підхід превалює і в судовій практиці, і в науці³²⁵.

Польські правники, пропонуючи різні підходи до питання наукових оцінок, все ж погоджуються, що у польському кримінальному процесі відсутній універсальний стандарт, який можна було б просто застосувати органам кримінального переслідування та правосуддя³²⁶. Тому й існує величезна кількість публікацій, статей, інших наукових праць, присвячених поняттю, критеріям, процедурі, наслідкам, засобам, помилкам виконання оцінювання висновків судових експертів. Зважаючи на узагальнені думки польських колег, спробуємо вибудувати цілісну систему.

Поняття. Аналізуючи стан вивчення окресленої проблематики, П. Чарнецькі подає сім версій визначення поняття «оцінка доказів»³²⁷. Заслуговує на увагу точка зору Ю. Гургуля, який вважає, що реалізація вільної оцінки доказів не є – всупереч поточним здогадам – одноразовим інтелектуальним зусиллям, що підсумовує доказове провадження під час слідства чи/або у залі судового розгляду. Фактично, саме під час дізнання і слідства предметну оцінку слід

³²³ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 26.

³²⁴ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 60–61.

³²⁵ Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 31.

³²⁶ Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejewskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43; Dzierżanowska J., Studzińska J. Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego. *Rocznik nauk prawnych*. 2015. T. XXV. № 2. S. 23–24. URL: <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2015.25.2-2>.

³²⁷ Czarnecki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejewski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 216–217.

сприймати як процес динамічний, безперервно тривалий, такий, що складається із низки елементів визначення цінності досягнень у сфері доказування і прогалин³²⁸.

Польські правники-процесуалісти розрізняють декілька типів систем оцінки доказів у кримінальному процесі:

– система позитивної юридичної оцінки будь-яких отриманих доказів, за якої процесуальний орган відразу повинен визнавати кожний доказ як доведений факт без жодних сумнівів, і вони автоматично мають впливати на вирок;

– система негативної юридичної оцінки доказів, за якої процесуальний орган не може визнати ту чи іншу обставину встановленою, допоки не отримав обґрунтування у передбачених джерелах доказів;

– система неконтрольованої вільної оцінки доказів, за якої процесуальний орган вільно оцінює докази, як вважає за необхідне не обґрунтовуючи своє рішення і не маючи «спущених із верху» правил чи вимог (така практика оцінювання характерна для системи *common law*);

– система контрольованої вільної оцінки доказів, за якої процесуальний орган оцінює кожен доказ вільно, але у разі відхилення доказу або джерела доказу повинен обґрунтувати своє рішення³²⁹.

Четверта з перелічених систем є характерною для кримінального процесу Республіки Польща.

Суб'єкти. Суб'єктами оцінки висновку експерта як джерела доказу, передусім, є процесуальний орган та суд. Сторона захисту також здійснює свою оцінку та перевірку, проте через відсутність владних повноважень думка щодо висновку не має вирішального характеру і може тільки вплинути на вибір лінії захисту, ініціювання додаткових процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень шляхом подання клопотань.

Загалом аналіз наукових джерел засвідчує відсутність єдиного підходу розуміння понять «оцінка» та «контроль» або «перевірка» в буквальному перекладі. Хтось вживає ці поняття як синонімічні категорії, хтось розрізняє їх,

³²⁸ В оригіналі: J. Gurgul: «...stale na oku trzeba mieć, że realizacja zasady swobodnej oceny nie jest – wbrew potocznym wyobrażeniom – jednorazowym wysiłkiem intelektualnym, podsumowującym postępowanie dowodowe w śledztwie i/lub na sali rozpraw. Faktycznie, zwłaszcza w dochodzeniu i śledztwie, przedmiotową ocenę wypada postrzegać jako proces dynamiczny, nieprzerwanie kontynuowany, składający się z ciągu elementów wartościowania dowodowych osiągnięć i luk». Джерело: Gurgul J. Jeszcze raz o swobodnej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 43.

³²⁹ Czarniecki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 215.

наділяючи більшою конкретикою³³⁰. На думку деяких науковців, контроль або, точніше перевірка, триває до стадії оцінювання і слугує інструментом діяльності не тільки процесуальних органів, а й сторін кримінального провадження, що може бути реалізовано під час задавання уточнюючих запитань експерту щодо наданого висновку, на які він зобов'язаний відповідати³³¹. Однак одне лишень формулювання (оприлюднення, наприклад, шляхом подання клопотання) сумнівів щодо результатів діяльності експерта стороною кримінального процесу не є обов'язковою передумовою для відхилення такого висновку, доручення повторних досліджень чи залучення інших експертів.

Emanu. Найбільш оптимальним способом визначення етапів оцінки є така структура:

- 1) оцінка формальна – оцінювання з точки зору форми;
- 2) оцінка предметна – оцінювання з точки зору змісту;
- 3) оцінка контекстуальна – оцінювання з точки зору співвідношення з іншими доказами.

Перший етап зазвичай не пов'язаний із значними труднощами (йдеться про перевірку наявності інформації про дату, місце, ідентифікаційні дані експерта (експертів), підпис тощо).

Проте, аналізуючи другий етап предметної оцінки висновку експерта, доцільно погодитись із Й. Стоєр-Полянською, яка констатує, що не тільки у польській системі правосуддя є труднощі з оцінкою доказів, джерелом яких є висновок експерта. Більше того, проблеми тільки зростатимуть із огляду на швидкий розвиток дослідницької техніки³³². Такий розвиток технологій призводить до того, що процесуальний орган не в змозі повною мірою оцінити змістовну частину висновку (з незалежних від нього причин, наприклад, неволодіння спеціальними знаннями у цій галузі науки чи техніки) і тому оцінює тільки форму і контекст. Дійсний контроль висновку

³³⁰ Більше про цю різницю див.: Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości / pod. red. H. Kołeckiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. Водночас у наукових джерелах можна віднайти вживання понять «оцінка» та «контроль» без розрізнення, відтак із контексту очевидно, що до здійснення таких дій однаковою мірою уповноважені усі сторони кримінального провадження. Наприклад, див.: Liżyńska K., Żylińska J. Wpływ dowodu z opinii biegłego na orzeczenie sądu w postępowaniu karnym. URL: https://www.wspol.edu.pl/przegladpolicyjny/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=13.

³³¹ Całkiewicz M. Ocena dowodu z opinii biegłego przez organ procesowy w postępowaniu karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260. S. 58.

³³² Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 28.

вузькоспеціалізованої експертизи, на думку багатьох правників, є якщо не ілюзорним, то принаймні значною мірою обмеженим³³³.

Ще одним важливим питанням етапу предметної оцінки висновку є особливості проведення окремих видів експертиз та отримання некатегоричних результатів (ймовірні висновки)³³⁴. Наприклад, існують проблеми, зрештою, такі самі як і в українському кримінальному процесі, що виникають у зв'язку з відсутністю конкретики, альтернативністю відповідей експерта. Причини таких ситуацій можуть бути об'єктивною (недостатність матеріалу для дослідження, відсутність належної методики експертизи, відсутність достатньої кількості виявлених ознак наприклад, ідентифікаційних, та властивостей об'єкта, що дало б змогу дати більш конкретну відповідь) та суб'єктивною (погані знання та кваліфікація експерта, недбалість тощо) природи. Більше того, інколи більш фахові та кваліфіковані експерти, на відміну від молодих та амбітних, все рідше надають категоричні висновки, оскільки через свої глибокі знання та багатолітній досвід доходять висновку, що не можна мати абсолютну впевненість в отриманих результатах.

Слушно зауважує М. М. Жолна, що немає нічого більш помилкового, ніж думка суду про те, що категоричний висновок (негативний чи позитивний) є «найбезпечніший» і залишає найменші поля для помилок. У свою чергу ймовірний висновок часто не є для процесуальних органів таким, що задовольняє потреби розслідування³³⁵.

Однією зі сфер, де типовою є категоричність висновку, є молекулярно-генетична експертиза. Попри на те, що відомості у такому висновку вважаються науковим доказом із «високим ступенем об'єктивізму», цікавими є результати одного з численних соціологічних опитувань прокурорів, суддів та адвокатів, під час якого з'ясовано, що при оцінці висновків експертизи ДНК більшість респондентів усе ж з певною пересторогою ставляться до результатів (при всій категоричності, характерній для такого типу досліджень), оскільки припускають ймовірність допущення помилок на етапі до і після потрапляння біологічного матеріалу до лабораторії. Особливо, якщо такий висновок суперечить іншим зібраним у справі доказам. Наприклад, у ситуації, коли висновок ДНК експертизи виключав присутність підозрюваного на місці події тоді, коли інші докази підтверджували протилежне, тільки 16% опитаних взяли б такий

³³³ Liżyńska K., Żylińska J. Wpływ dowodu z opinii biegłego na orzeczenie sądu w postępowaniu karnym. URL: https://www.wspol.edu.pl/przegladpolicyjny/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=13.

³³⁴ Інколи у польських наукових джерелах можна знайти інший варіант імовірних висновків, а саме американізм – «пробалістичні» висновки, тобто «можливі».

³³⁵ Żołna M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 45.

Більш докладно про оцінку ймовірних висновків див.: Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Kołackiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 116–117.

висновок за основу обґрунтування свого процесуального рішення. Решта (84%) у різний спосіб спочатку верифікували б достовірність та правильність отриманих результатів³³⁶.

Попри це процесуальні органи часто вимагають категоричних відповідей на свої питання. Як стверджує К. Бронівська, існує засада «прямування до категоричного висновку», яка полягає в такому: експерт не має права видавати ймовірний висновок, а процесуальний орган не має права його приймати як засіб доказування³³⁷. Така позиція є необґрунтованою, адже, як стверджує Д. Драєвіч, надання ймовірного висновку таки є правом експерта. Кодекс не робить жодної різниці між цими джерелами доказів, а отже, використання ймовірних висновків і з'ясування їх впливу на вирішення справи на тлі інших зібраних доказів є одним із стрижнів міркування процесуального децидента³³⁸.

Більше того, світовій науці відомі приклади зовсім іншої крайнощі. Американські професори М. Сакс (M. Saks) та Дж. Кохлер (J. Koehler) ще в 2005 р. опублікували працю, в якій презентували свій погляд на зміну парадигми судових наук та фактично заперечили доцільність видавання категоричних висновків, поставили під сумнів можливості «унікальної індивідуалізації»³³⁹. Втім, сьогодні багато експертиз (фізико-хімічні, генетичні та ін.) у своїй основі мають статистичні дані (навіть існує таке поточне поняття статистичного підсумування, що є типовими для емпіричних досліджень), що вирізняються об'єктивністю аналізу і дають змогу оцінювати результати з великим ступенем категоричності. І відмовлятися від таких висновків наукова спільнота ще не готова, натомість активно розробляє засади прогнозування достовірності (*prawdopodobieństwa*) результатів.

Зокрема, у криміналістиці багато уваги приділяється теорії Баєса, а в Університеті ім. А. Міцкевича в Познані на Факультеті Права та адміністрації є навіть окрема навчальна дисципліна на вибір студентів, присвячена вивченню оцінки наукових доказів. Майже половина академічних годин присвячена саме навчанню майбутніх суддів, прокурорів, адвокатів та правових консультантів як здійснювати оцінку ймовірних результатів криміналістичних досліджень доказів із використанням формули Баєса:

³³⁶ Achrem W. Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego. *Problemy kryminalistyki*. 2014. № 285 (3). S. 37.

³³⁷ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. KołECKIEGO. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 117.

³³⁸ Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 83.

³³⁹ Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 27.

$$P(A|B) = \frac{P(B|A)P(A)}{P(B)},$$

де:

A і B – є ймовірними подіями, фактами (ймовірностями)³⁴⁰;

P(A) і P(B) – є ймовірностями у співвідношенні;

P(A|B) – ймовірність A за умови істинності B;

P(B|A) – ймовірність B за умови істинності A³⁴¹.

Хоча слід визнати, що такий підхід нечасто використовується у практичній діяльності процесуальних та судових органів. Принаймні за час стажування авторці не вдалося побачити практичне застосування такої оцінки наукових доказів у кримінальному провадженні ані в судах, ані в прокуратурі, ані в органах поліції. І труднощі тут виникають не тільки через математичні рахунки, а, по-перше, через відсутність точних даних, істинність яких має бути у відсотковому відношенні внесена у формулу, а, по-друге, через кінцевий результат, який не дасть категоричного висновку, а тільки відсоток правдоподібності одного факту щодо правдоподібності другого факту. І все ж, як з'ясувалося, під час вираховування правдоподібності результатів судово-експертного дослідження теорія Баєса має застосування, наприклад, при оцінці результатів дактилоскопічної експертизи³⁴².

Разом з тим існує можливість прийняття ймовірного висновку як повноцінного засобу доказування, втім таке рішення К. Бронівська пропонує ухвалювати з огляду на такі умови:

1) немає можливості надання категоричного висновку, що зумовлено об'єктивними обставинами, які не можуть бути усунені;

2) є відповідне обґрунтування у самому ймовірному висновку, тобто вказівка про неможливість надання категоричного висновку;

3) є висока правдоподібність ймовірного висновку (у науці прийнято, що правдоподібність результатів, що перевищує 0,5, дає змогу прийняти висновок);

4) висновки і підсумування експерта мають бути піддані ретельній перевірці, зокрема під кутом зору обставин, що створюють підстави для видання ймовірного висновку. Якщо під час перевірки виявиться, що виданий висновок має ймовірнісний характер через суб'єктивні чинники, такий висновок повинен бути відхилений;

³⁴⁰ Тут можна навести багато прикладів таких ймовірностей: ймовірність залишення сліду особою X, ймовірність вчинення злочину особою Y, ймовірність хибності тесту на вживання наркотиків, ймовірність версії Z тощо.

³⁴¹ Bayes' Theorem. URL: <https://www.bayestheorem.net>; Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 979–984.

³⁴² Wroński M., Pełka M. Źródła błędów w identyfikacji daktyloskopijnej. *Problemy kryminalistyki*. 2006. № 252. S. 31–38.

5) оцінка доказової цінності ймовірного висновку і її вплив на результат провадження може бути допустимим тільки разом із іншими зібраними у справі доказами³⁴³.

Критерії. Єдиного підходу до питання критеріїв оцінки і прийняття рішень немає ні в науці, ні в законодавстві, ні в судовій практиці. Цікавим із цього приводу є коментар Е. Лентовської, яка вважає слабкою стороною польських судів ситуаційне вирішення справ, тобто таке, коли законодавство залишає суддям відносно широку ділянку для ухвалення рішення залежно від різних обставин справи. Але з іншої сторони, коли законодавець надто детально регулює прийняття рішень, то водночас відбирає еластичність і поле для діяльності суддів³⁴⁴.

Як стверджує А. Подемська, зі ст. 7 КПК Польщі суд не може «витягнути» хоча б загальних критеріїв, згідно з якими слід проводити оцінку висновку експерта, а тому дає можливість суду скористатися так званим стандартом Дауберта, запровадженим в американському кримінальному процесі у 1993 р. у справі *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals*³⁴⁵. Цей стандарт є модифікацією Фрай-стандарту, який було впроваджено ще раніше у 1923 р. вироком Апеляційного суду Штату Колумбія у справі *Frye v. United States*, згідно з яким застосовані методи та прилади наукові повинні отримати «загальне визнання» (*general acceptance*) спеціалістів у цій галузі. Стандарт Дауберта дещо доповнив попередній стандарт і передбачив з'ясування таких критеріїв оцінки наукових доказів:

- фальсифікації;
- рецензії та публікації;
- цінності діагностичної;
- стандартизації;
- загального прийняття³⁴⁶.

Прикладом ефективності застосування такого підходу у практиці кримінального процесу може бути ситуація, коли експерти почеркознавчої експертизи авторитетно заявили, що використовували під час експертизи

³⁴³ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Koleckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S.117.

³⁴⁴ Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Lętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer, 2012. S. 126.

³⁴⁵ Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 48.

³⁴⁶ Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S.44; Czarncki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 226; Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 15–16.

методику математичного моделювання письма Кларка, Берга і Козинського (Clark, Berg, Kozynski) тоді, коли від 1918 р. у науковій фаховій літературі не було жодної монографії, жодної статті, жодної згадки про розробку такої методики дослідження почерку. Це, власне, й є типовим прикладом псевдонауковості висновків³⁴⁷. Водночас достатньо й слушної критики такого підходу через неоднозначність поняття (наприклад, можливості фальсифікації чи засобів вимірювання «загальності»)³⁴⁸.

ВС Польщі вказує, що доказ із висновку експерта повинен оцінюватись із збереженням таких рекомендацій: по-перше, оцінюється, чи експерт володіє спеціальними знаннями, необхідними для констатації обставин, що мають істотний вплив на розгляд справи; по-друге, встановлюється, чи висновок експерта є логічний, відповідає життєвому досвіду та знанням, і, по-третє, визначається, чи є висновок вичерпним і зрозумілим, а також чи не суперечить іншим висновкам, отриманим під час судового розгляду³⁴⁹.

Свій перелік критеріїв оцінки та перевірки висновку експерта пропонують Й. Джержановська та Й. Студжінська, зокрема це: вимоги сучасних знань; бездоганність методики; оцінка знань, компетенції і надійності експерта; повнота висновку та комплексність матеріалів, що є в основі висновку, правильність застосування дослідницьких методик та прийнятих способів висновування; повнота, зрозумілість висновку, відсутність невирішених суперечностей³⁵⁰.

На думку К. Вітковської, висновок експерта підлягає оцінці з двох позицій: повнота (завершеність та докладність), а також комунікативність (зрозумілість та ясність)³⁵¹.

Проте слід зауважити, що на кожному етапі оцінки висновку експерта застосовуються особливі критерії. Наприклад, аналіз формальної сторони висновку охоплює перевірку наявності усіх реквізитів, підписів, структурних частин

³⁴⁷ Gruza E. Junk science po polski. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toruń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 75.

³⁴⁸ Wójcikiewicz J. *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 20.

³⁴⁹ Wyrok SN z 06.05.1983. IV KR 74/83. OSNKW. 1983. № 12. Poz. 102; Żoźna M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 46; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 231; Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. KołECKIEGO. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 109; Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 154.

³⁵⁰ Dzierżanowska J., Studzińska J. Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego. *Rocznik nauk prawnych*. 2015. T. XXV. № 2. S. 23–24. URL: <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2015.25.2-2>.

³⁵¹ Witkowska K. Biegły w postępowaniu karnym. *Prokuraturai Prawo*. 2013. № 1. S. 79.

висновку. Піддаючи це джерело доказів предметній оцінці, процесуальний орган має з'ясувати такі питання:

1) чи звіт із проведених дій та виконаних спостережень є зрозумілим та повним?

2) які дослідницькі методики і технічні засоби були застосовані експертом?

3) чи експерт узяв до уваги інші версії події, що розслідується?

4) чи експерт належно задокументував висновки з проведених досліджень?

5) яким способом експерт представив висновки досліджень (докладність презентованих результатів досліджень, повторюваність)?

6) чи експерт правильно сформулював висновки згідно з отриманими результатами досліджень (дослідницький висновок, галузевий висновок і висновок процесуальний)?

7) чи аргументація експерта відповідає засадам логіки та галузі наукового знання, презентованого експертом?

8) чи висновки були обґрунтованими та чи обґрунтування є зрозумілим і повним?

9) чи висновки експерта є категоричними, чи тільки ймовірнісними?³⁵²

Такий перелік питань може мати різні варіації в літературних джерелах³⁵³, проте зміст залишається однаковим.

Слід зауважити, що окремі польські правники скептично ставляться взагалі до потенційної можливості реальної змістовної оцінки висновку експерта процесуальним органом чи судом через відсутність спеціальних знань. При цьому актуальною є можливість оцінки логічної та формальної. Так, Ю. Гургуль цитує декілька позицій такого типу, зокрема й таку, що вважає анархізмом намагання судом оцінити достовірність експертизи ДНК, або таку, що вказує на суперечність залучення експерта, якщо самому судді доводиться освоїти спеціальні знання³⁵⁴. Зазначимо, що цей скептицизм трапляється вкрай рідко, принаймні у тих наукових джерелах, які потрапили у поле зору авторки.

Натомість у разі контекстуального аналізу висновку експерта, критерії мають зовсім інший характер. На цьому етапі докази із такого джерела можуть оцінюватись із позиції, по-перше, співвідношення з іншими доказами, зібраними у справі; по-друге, ставляться під сумнів якоюсь зі сторін кримінального процесу³⁵⁵.

Рівні. Можна впровадити ще одне наукове поняття – рівні оцінки висновку експерта, що передбачає граматичну, логічну і можливі інші площини оцінки

³⁵² Hrehorowicz M. *Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. S. 313.

³⁵³ Liżyńska K., Żylińska J. *Wpływ dowodu z opinii biegłego na orzeczenie sądu w postępowaniu karnym*. URL: https://www.wspol.edu.pl/przegladpolicyjny/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=13.

³⁵⁴ Gurgul J. *O swobodnej ocenie opinii biegłego. Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 38–39.

³⁵⁵ *Ibidem*. – S. 319.

висновку експерта. Йдеться про розрізнення елементів «рівень» та «етап», оскільки у першому разі суттєвої ролі не виконує послідовність дій (наприклад, оцінка з позиції лінгвістики та правопису може бути і на початку, і в кінці усього процесу, а логічна повинна бути застосована на кожному етапі оцінювання), тоді як етапи повинні реалізовуватись у сталій черговості, що забезпечує впорядкованість дій.

Засади. У цьому напрямі маємо чимало напрацьовань польських колег, адже ст. 7 польського КПК передбачає, що процесуальні органи формують своє переконання на підставі всіх зібраних доказів, оцінених вільно з урахуванням засад правильного міркування і вказівок знання та життєвого досвіду. Влучно і коротко охоплює цей підхід відомий вислів «оцінка об'єктивних доказів є завжди суб'єктивною»³⁵⁶. Ніхто не може дати чіткої і повної відповіді на питання, що означає для слідчого, прокурора, судді вислів «правильне міркування», «вказівки знання», «життєвий досвід», оскільки ці поняття у певному сенсі є філософськими, оцінними. На цьому приписі ґрунтується поняття «вільної оцінки доказів», до якого часто апелюють науковці та практики, обговорюючи окреслену проблематику.

У польській науковій літературі простежується також думка про необхідність підвищення рівня знань у галузі криміналістики, спеціалізованої підготовки суб'єктів, уповноважених до оцінки наукових доказів³⁵⁷. Результати аналізу В. Квятковської-Вуйцікевіч та Й. Вуйцікевіча засвідчують, що більшість суддів у дослідженій ними групі самі вважають, що вони не є достатньо підготовлені до оцінювання наукових доказів³⁵⁸.

Правила. До цього підрозділу єдиної системи оцінювання висновків експертів у кримінальному провадженні відносимо усі рекомендації, напрацьовані польською судово-слідчою практикою та наукою, які не були охоплені попередніми підрозділами (тобто не є ані критеріями, ані етапами, ані іншими елементами). При цьому слід зазначити, що самі польські правники не виокремлюють поняття правил, проте й не відносять нижчеописані позиції до засад, хоча за своїм змістом

³⁵⁶ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 35.

³⁵⁷ Kasprzak J. Błędy w jednej sprawie, czyli jeszcze raz o potrzebie znajomości kryminalistyki przez prawników. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 213; Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szcztyno: Wyższa szkoła policji w Szcztynie, 2015. S. 57; Czarniecki P. Zasada swobodniej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 226; Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 47; Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 208.

³⁵⁸ Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 56.

можна було б такий підхід застосувати. З цих міркувань та задля запобігання змішуванню понять, доцільно сформулювати окрему групу цих ригористичних тверджень, до яких відносимо, зокрема, такі:

– результати експертизи не мають характеру «супердоказу» і підлягають такому ж контролю, які й інші доказові матеріали;

– можна піддавати сумніву як спосіб проведення експертизи, застосовані методики, отримані результати, так і представлені висновки³⁵⁹;

– немає пріоритету висновку, наданого науково-дослідною установою, над висновком експерта, який провів експертизу індивідуально³⁶⁰;

– немає обов'язку врахування арифметичної більшості висновків, результати яких збігаються, при оцінюванні двох чи більше висновків, тобто процесуальний орган чи суд вправі на свій розсуд обрати позицію відповідно до свого переконання;

– експерт при виконанні експертизи не керується засадою *in dubio pro reo*³⁶¹, а тільки науковими засадами, передбаченими для такого типу експертиз, зберігаючи об'єктивність та неупередженість;

– за наявності причин для відводу експерта, виданий ним висновок втрачає статус джерела доказів;

– якщо судового експерта викреслено зі списку судових експертів – це не дискваліфікує висновок експерта як джерело доказів;

– якщо судові органи відмовляються прийняти висновок експерта як джерело доказу, вони зобов'язані обґрунтувати таке процесуальне рішення³⁶².

– суд не може відкинути усі висновки експертів і прийняти свою власну позицію³⁶³.

Наслідки. Це питання є істотним для подальшого ходу кримінального провадження, адже воно має форму процесуального рішення залежно від результату отримання позитивної чи негативної оцінки висновку експерта на усіх рівнях та на всіх вищеописаних етапах. Рішення при позитивній оцінці полягає в тому, що такий доказ береться до уваги судом під час вирішення справи на користь чи не на користь обвинуваченого. Найгіршим наслідком

³⁵⁹ Gaberle A. *Dowody w sądowym procesie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 237.

³⁶⁰ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 129; Kocyński G. *Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 166.

³⁶¹ *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane* / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 37.

³⁶² Bronowska K. *Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Koleckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S.116.

³⁶³ Czarnecki P. *Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 221.

помилкової діагностики доказу в кримінальному процесі, на думку польських процесуалістів, є безпідставне засудження³⁶⁴.

Рішення при негативній оцінці полягає у тому, що висновок повинен бути перевірений додатково, аж до ступеня виключення будь-яких сумнівів щодо його змісту, правильності, правдивості, зрозумілості тощо.

Вибір засобу, завдяки якому буде ліквідовано процесуальну дезорієнтацію, покладатися на процесуальний орган, і його рішення може мати одну із таких форм:

- а) викликати того ж експерта і допитати його з метою доповнення висновку;
- б) залучити того ж експерта з метою проведення додаткової експертизи;
- в) залучити того ж експерта з метою проведення комплексної експертизи;
- г) залучити іншого експерта з метою проведення повторної експертизи;
- г) залучити іншого експерта з метою проведення абстрактійної експертизи³⁶⁵;
- д) провести одночасний допит експертів, які надали два суперечливі між собою висновки.

Під час допиту експерта особливе значення мають такі питання, як обґрунтування висновку та результатів досліджень; достатність та якість матеріалу, зібраного для дослідження та порівняння; методи дослідження, використані під час експертизи; ступінь точності (категоричності) висновків експертизи; компетенція і досвід експерта у цій сфері³⁶⁶.

З особливою увагою експерту слід ставитись до оцінки та контролю висновку, оскільки помилки у висновку можуть призвести до помилок у рішенні суду³⁶⁷. Не можна на докази у висновку експерта покладатися як на вирішальний доказ у справі. Такий підхід є наслідком проблеми надмірного абсолютизування наукових доказів у кримінальному процесі, на чому неодноразово акцентували польські практики³⁶⁸. Метафорично цю проблему окреслив Ю. Гургуль, зазначивши, що «експерт бачить тільки одне дерево, суд бачить більше, тому що бачить цілий ліс»³⁶⁹.

³⁶⁴ Korpczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 157.

³⁶⁵ Наголосимо, що таке рішення є малоімовірним з огляду на критику цього виду експертизи, про що йшлося вже раніше. Та, попри наявні дискусії, теоретично такий спосіб усунення сумнівів також можливий.

³⁶⁶ Liżyńska K., Żylińska J. Wpływ dowodu z opinii biegłego na orzeczenie sądu w postępowaniu karnym. URL: https://www.wspol.edu.pl/przeglądpolicyjny/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=13.

³⁶⁷ Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 49.

³⁶⁸ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 28; Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 44; Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 26.

³⁶⁹ Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 57.

2.7. Типові недоліки висновків експерта

Щоразу, залучаючи експерта, процесуальний орган очікує отримати якісний фаховий висновок, придатний для використання у процесі доказування. Проте замість такого документа, який містить фахові відповіді на питання, інколи отримує непридатний для верифікації з точки зору достовірності та правдивості збір тверджень особи, яка приписує собі право пропонувати судам такі послуги без належного обґрунтування³⁷⁰. Як для того, хто дає доручення провести експертизу, так і для того, хто це доручення виконує, однаково важливо знати відсутність абсолютно певних методик, які б гарантували безпомилковість результатів досліджень. Завжди залишаються певні ділянки для помилок³⁷¹. Немає також таких експертів, які ніколи не помиляються. Як слушно зазначає Т. Відла, є тільки кращі методики (для вирішення конкретного питання) і експерти, які помиляються рідше. Помилки супроводжують експертів як тінь³⁷². А, зважаючи на надважливий науковий характер доказів у висновку експерта, проблематика його недоліків набуває особливої гостроти та актуальності.

Як ми вже з'ясували, оцінка доказів у висновку експерта тісно пов'язана із застосуванням ст. 201 польського КПК, в якій викладено розуміння законодавцем типології недоліків висновку³⁷³. Зважаючи на диспозицію цієї статті, а також аналіз наукової літератури, усі недоліки висновків експертів можна розрізнити за такими критеріями:

1) *за змістом*: недоліки, які стосуються форми (формальні) та які стосуються змісту (предметні);

2) *залежно від причини*: суб'єктивні (помилки в основі яких ставлення експерта до роботи, рівень його знань та компетенції тощо); об'єктивні (рівень технічного забезпечення лабораторії, наявність розробленої методики досліджень, неефективна робота процесуального органу тощо);

3) *залежно від очевидності помилок*: очевидні (формальні недоліки, відсутність певних частин у структурі висновку, нелогічні висновки тощо) та латентні (приховані недоліки, які виявити особі, яка не є фахівцем, неможливо, наприклад, порушення методики експертного дослідження, неправильні обрахунки тощо).

На псевдонауковість та помилковість висновків експерта може впливати один із таких чинників: спосіб отримання експертом своїх повноважень;

³⁷⁰ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. 152.

³⁷¹ Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 55.

³⁷² Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. S. 36.

³⁷³ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. KołECKIEGO. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 109.

методика і правильність проведення досліджень; етика поведінки експерта³⁷⁴. Кожен із вказаних елементів потенційно може мати приховані «підводні камені» у вигляді неочевидних порушень, фальсифікацій, упущень, недопрацювань, що зрештою нівелюють ефективність використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Традиційних для української криміналістичної науки операційних, процесуальних, гносеологічних помилок тут не виокремлюють і більше уваги приділяють прикладам із судової практики, які підтверджують факти формальних чи змістовних недоліків.

До формальних належать:

- помилки в інформації, яка має міститися у висновку, наприклад, ідентифікаційних даних експерта або установи;
- відсутність інформації, яка має бути у висновку зазначена відповідно до вимог процесуального законодавства;
- відсутність підписів експерта (експертів).

Для усунення таких недоліків зазвичай не потрібно призначати повторну чи додаткову експертизу. Розбіжності в такій інформації можуть бути уточнені, з'ясовані під час допиту експерта у суді.

Випадки, коли експерт, наприклад, у висновку експертизи ДТП замінив назву мотоцикла на моторолер, чи помиляється в іменах/прізвищах потерпілого та обвинуваченого, вважаються дрібницею. Гірше, коли не враховано застереження, що зумовило точне вирахування швидкості руху на підставі тільки *ad hoc* опрацьованої комп'ютерної програми³⁷⁵. Цей недолік характеризує змістовну сторону висновку. Саме зміст висновку обумовлює його доказову цінність³⁷⁶. З огляду на згадану ст. 201 КПК Польщі до таких недоліків належать:

- незрозумілість висновку експерта;
- неповнота висновку експерта;
- суперечливість (внутрішня або зовнішня) висновку експерта³⁷⁷.

³⁷⁴ Gruza E. Junk sciencie po polski. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toruń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 70.

³⁷⁵ Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 55.

³⁷⁶ Grzeszczyk W. Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokuratura i prawo*. 2005. № 6. S. 30.

³⁷⁷ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. KołECKIEGO. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 109–112; Koczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 66.

Неповнота висновку означає, що він не містить усі відповіді на питання, викладені у постанові процесуального органу чи суду, а також коли відсутній повний звіт перебігу досліджень, проведених експертом. Ретельно проаналізувавши судову практику та зважаючи на результати наукових досліджень, Р. Качор групував випадки, коли висновок експерта було визнано неповним:

- коли не було враховано усі варіанти причин і перебігу ДТП;
- коли експерт оминув необхідні для дослідження дії, що вплинули на кінцеві результати;
- коли лаконічний висновок подано без вказівки на передумови, якими керувався експерт;
- коли зміст висновку не дає змоги оцінити, чи експерт врахував усі істотні обставини чи повністю використав отримані матеріали;
- коли у матеріалах немає оглядових матеріалів, які підтверджують висновки досліджень³⁷⁸.

Повноту слід відрізнити від комплектності, тобто характеристики, що передбачає наявність усіх необхідних частин.

Про *незрозумілість висновку* можна стверджувати, коли презентовані у ньому звіти щодо проведених досліджень, спостережень та виведені на цій підставі висновки сформульовані у такий спосіб, який не дає змоги зрозуміти позицію експерта та спосіб його мислення, а також вміщує внутрішні суперечності чи керується нелогічними аргументами³⁷⁹.

Незрозумілим також вважається висновок, у якому експерт формулює оцінку і висновки, що виходять за межі його компетенції, зокрема у частині кримінальної відповідальності, оскільки експерт не тільки не може займати таку позицію, а й не може застосовувати засаду *in dubio pro reo*, бо він не є процесуальним органом³⁸⁰.

Суперечності висновку. Поняття суперечностей яскраво ілюструє Арістотелівський вислів про те, що «одна й та сама річ в одному тому ж часі не може одночасно бути і не бути»³⁸¹. У науковій доктрині та судовій практиці внутрішні суперечності вважаються порушенням логічного перебігу мислення, формулювання висновків, що фактично призводить до визнання такого висновку незрозумілим. Зважаючи на те, що один недолік тісно переплітається з іншим, характеризуючи один і той самий документ, правники надто багато дискутують навколо природи цих недоліків.

³⁷⁸ Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). S. 48.

³⁷⁹ Juchacz W. Glosa do wyroku z 5 VIII 2008, III KK 228/07. *Państwo i Prawo*. 2010. № 5. S. 140.

³⁸⁰ Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). S. 49.

³⁸¹ Ibidem. – S. 50.

Натомість більш складною постає дискусія щодо зовнішніх суперечностей, особливо в ситуації, коли висновок не просто суперечить іншим доказам, зібраним у справі (матеріалам допитів, експериментів тощо), а конкретно іншому висновку експерта (іншим висновкам). Може виникнути ситуація, коли обидва чи більше висновків експертів є повними і зрозумілими, проте з різними кінцевими результатами. При цьому причиною таких суперечностей можуть бути не тільки недоліки самого висновку чи роботи експерта, а й недоліки, допущені під час попередньої роботи процесуальних органів щодо згромадження доказової інформації.

Такі суперечності, як уже зазначалося, можуть усуватися різними способами: призначення чергової експертизи, проведення одночасного допиту експертів або ж залучення «метаексперта» для вивчення ходу та результатів попередніх експертиз. І тут виникає контрверсія, оскільки з одного боку, згідно з КПК Польщі, суд може, не вживаючи таких заходів, на основі вільної оцінки доказів прийняти одну з позицій як найбільш переконливу, оскільки немає засади математичної більшості висновків. Однак слід обґрунтувати, чому ті чи інші висновки були відхилені як джерела доказів. З іншого боку є рекомендація не нехтувати при оцінці суперечливих висновків допомогою іншого експерта, оскільки суд не має достатніх спеціальних знань, аби кваліфіковано здійснити власну оцінку подій, які вимагають висновку експерта³⁸². Така рекомендація має сенс, проте, як видається, тільки в тому випадку, коли жоден із попередньо отриманих висновків не є переконливими. В іншому випадку процес передоручення експертиз, тяганина із висновками може стати нескінченною, а термін кримінального провадження тільки збільшуватиметься аж до виходу за межі «розумного строку», що може стати підставою для звернення до ЄСПЛ на цій підставі.

Видається доцільним доповнити цей список ще трьома компонентами, які відображають операційний (технологічний) аспект проведення експертизи, щоправда польські колеги йому присвячують менше уваги:

- помилки щодо вибору методики дослідження;
- помилки у самій методиці проведення досліджень;
- помилки в інтерпретації результатів досліджень.

Характерним для такого типу недоліків є те, що вони є латентними. На перший погляд, висновок експерта не викликатиме сумнівів щодо якості, проте зміст його не буде досконалим, адже містить недоліки, розпізнати які під силу тільки спеціалістам у тій же сфері спеціальних знань. Під час кримінального провадження на такі недоліки можуть звернути увагу сторона захисту, потерпілий (очевидно не без допомоги відповідних фахівців), тобто особи, які зацікавлені у визнанні недопустимими доказів із такого джерела.

³⁸² Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). S. 52.

Причин недоліків висновків експерта також є багато. З одного боку, зазначають польські науковці, експерт може допустити помилку через такі чинники, як небажання ефективно працювати; переоцінка своїх можливостей; недостатньо знань і досвіду для проведення дослідження; технічні проблеми використання дослідницького обладнання; брак такого обладнання, яке дає змогу отримати найбільш достовірні і точні результати досліджень та ін. З іншого – помилки у висновку виникають у зв'язку з неефективною діяльністю процесуального органу або суду, а саме: надсилання дослідницького матеріалу, який не придатний для досліджень; формулювання абсурдних питань у постанові про залучення експерта³⁸³.

Причиною низького рівня якості висновків науковці вважають механізм потрапляння до списків експертів при окружних судах, про що ми вже неодноразово зазначали. У польських наукових джерела можна простежити критику цього процесу, ілюзорність здійснення перевірки дійсної компетенції кандидатів, підміну ґрунтовних логічних висновків загальними висловами та голослівними підсумками і нарешті незнання експертами своїх процесуальних обов'язків, пов'язаних із виконанням функцій, що призводить до суттєвих порушень та ігнорування заборон, встановлених у доказовому процесі. Е. Груза вбачає прямий зв'язок між відсутністю спеціальних тренінгів підготовки висновків та відсутністю належних знань норм права, вмінь презентації висновків. Навіть найкращі фахівці у своїй діяльності часто стикаються із проблемою представлення висновку, відстоювання своєї позиції перед судом, словом, «пливуть» у залі судових засідань, виявляють беспорядність, суперечливість та недостатність у відповідях. А відтак висновок можуть сприйняти як незрозумілий, нецілісний, а експерта як такого, що сам собі суперечить³⁸⁴.

Не залишились поза увагою наукові експертні інституції, які насправді є мікропідприємством декількох людей, котрі працюють на засадах посередництва для того, щоб після отримання доручення на проведення експертизи шукати підрядного виконавця, який пропонує найнижчу ціну за таку послугу. Наслідки такого підприємництва інколи вражають навіть досвідчених правників, оскільки викликані згодом на допит експерти не можуть логічно

³⁸³ Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki.* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 205–206; Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo.* 2014. № 4. S. 149–170.

³⁸⁴ Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 183.

обґрунтувати свої висновки, уточнити використані експертні методики чи джерела інформації³⁸⁵.

Nota bene, останнім часом можна спостерігати позитивну тенденцію значного технологічного зростання та комп'ютеризації досліджень, що, безумовно, сприяє об'єктивізму та дає змогу мінімізувати участь експерта в аналізі дослідницького матеріалу. Втім, виключити суб'єктивний чинник зовсім не вдасться, а відтак не вдасться уникнути у цьому процесі ймовірності помилок. Зважаючи на це, вказуючи на «людський фактор» у криміналістичній ідентифікації, А. Козічак пропонує виправити ситуацію, наприклад, у сфері застосування традиційних методик ідентифікації шляхом вироблення раціональних підстав для суб'єктивно вираженої ймовірності (застосування кількісних методик у тих ділянках дослідження, де це можливо і мало би сенс); напрацювання відповідного рівня підготовки експертів; виключення із діяльності, пов'язаної з наданням висновку, осіб випадкових (зокрема шляхом застосування правильно побудованих і правильно проведених тестів компетенції) і радить також пам'ятати, що у підсумку й так кожна експертиза є настільки якісною, наскільки підготовлений експерт, який її виконує³⁸⁶.

Окрім того, слушно зауважує Ю. Гургуль, у кожному висновку експерта є елементи не тільки *stricte* наукові, які піддаються вимірюванням та верифікації. Ніколи не бракуватиме у ньому міркувань суб'єктивних, оцінних, підпорядкованих окремим культурам, в які кожна людина вкладає свою конотацію³⁸⁷.

Підсумовуючи, слід вказати, що у польському кримінальному процесі є не право, а обов'язок усувати недоліки висновку. Із судової практики польського ВС очевидно, що у ситуації, коли суд виявив недоліки у висновку експерта, він повинен викликати повторно тих самих експертів або залучити інших³⁸⁸. Такий підхід справді вважається однією з найбільш вагомих умов правильного збирання, оцінки доказів та забезпечення правосуддя, оскільки не дає змоги суддям необґрунтовано ухвалювати рішення щодо помилковості висновку, а відтак відхиляти їх як джерело доказів.

³⁸⁵ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. 150.

³⁸⁶ Koziczak A. Pomiar jako podstawa identyfikacji kryminalistycznej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 149.

³⁸⁷ Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 34–56.

³⁸⁸ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 235.

2.8. Приватний висновок експерта у польському кримінальному процесі

Окремої уваги заслуговує проблематика оцінки приватного висновку експерта, тобто такого джерела доказу, який видано на підставі доручення сторони кримінального провадження, що не є стороною обвинувачення і не уповноважена на здійснення кримінального провадження. Приватним доказом вважається будь-який доказ, який згромаджений, знайдений, зібраний, зафіксований, замовлений чи забезпечений приватним суб'єктом (тобто не процесуальним органом і не публічним обвинувачем) для цілей кримінального провадження, незалежно від того, чи тривало провадження тоді, коли такий доказ було отримано³⁸⁹.

Найбільш поширеною є практики, коли приватні висновки надаються у справах щодо злочинів, пов'язаних із транспортною комунікацією, підробленням документів, порушенням будівельних норм, лікарськими помилками, бухгалтерським обліком, а також досліджень почерку, транспортних засобів, антропологічних та комп'ютерних досліджень, ідентифікації на підставі ДНК, встановлення автентичності творів мистецтва³⁹⁰. Зважаючи на те, що зазначений перелік типових випадків підготовки приватних висновків експертів не є вичерпний, можна констатувати, що сфера такої непроцесуальної форми застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є доволі широкою. Водночас слід звернути увагу на проблемний характер оцінки такого джерела доказів судом.

Вихідним пунктом з'ясування значення приватного висновку експерта є засада, яка передбачає, що письмове опрацювання питань поставлених іншими учасниками провадження, а не процесуальним органом, згідно з позицією ВС Польщі не є висновками експерта у розумінні ст. 193 та ст. 200 §1 польського КПК і не можуть бути джерелом доказу у справі. Обов'язковою умовою визнання висновком експерта письмової відповіді на поставлені питання є не тільки його підготовка судовим експертом, а й наявність постанови процесуального органу про його залучення. Тільки з моменту винесення постанови про залучення експерта з метою надання висновку він стає учасником провадження, а виданий ним висновок отримує ознаки висновку у розумінні норм кримінального процесу³⁹¹. Навіть винесення постанови *post factum* після того, коли висновок експерта отримано у позапроцесуальний

³⁸⁹ Szymańska A. Wykorzystanie prywatnej ekspertyzy w postępowaniu karnym. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2014. Zeszyt 25. S. 88.

³⁹⁰ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 110.

³⁹¹ Postanowienie SN z 28.9.2012. III KK 115/2012. *LexPolonika*. № 4002223.

спосіб, не надає цьому документові статусу джерела доказів³⁹². Експерт, який видав приватний висновок не може ані бути допитаним як експерт для уточнення чи роз'яснення наданих висновків, ані притягнутий до кримінальної відповідальності за підготовку фальшивого висновку, оскільки уся процедура залучення експерта відбувалась із порушенням³⁹³.

Підсумовуючи викладені міркування, можна констатувати, що в сучасній польській практиці приватний висновок експерта не є джерелом доказів у справі³⁹⁴. Але навіть якби така практика й була прийнятною, залишається проблемним питання доступу сторони захисту до матеріалів, які мали б досліджуватись. КПК Польщі не передбачає жодних процедурних правил у цій сфері, крім обов'язку ознайомлювати з усіма матеріалами підготовчого провадження безпосередньо перед скеруванням справи до суду (аналог нашого інституту відкриття матеріалів кримінального провадження).

Не вдаючись до надмірного теоретизування, бо дискусії навколо цього питання польські науковці присвячують значну увагу, підсумуємо аналіз наукової літератури висновком, що є два підходи оцінювання такого правового регулювання залучення експерта не процесуальним органом, а іншими учасниками кримінального процесу. Вивчення основної аргументації «за» і «проти» допущення доказів із приватного висновку експерта у кримінальному провадженні дає змогу поділити їх на такі групи:

1) аргументи, що підтверджують правильність та слушність позиції законодавця та ВС Польща про те, що приватний висновок експерта не є джерелом доказів:

- недотримання процедури залучення експерта;
- брак довіри до приватного висновку через фінансову сторону (експерт виконує дослідження за кошти сторони, яка його залучила, а отже, може мати мотив догодити клієнту) через солідарність з інтересами замовника, пристосування до інтенцій замовника;
- проблема якості та надійності отриманих результатів;
- можливість надання висновку експертом за відсутності належної методики дослідження;
- можливість надання висновку експертом за наявності неповного комплексу об'єктів для дослідження;

³⁹² Szymańska A. Wykorzystanie prywatnej ekspertyzy w postępowaniu karnym. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2014. Zeszyt 25. S. 90.

³⁹³ Wilk D. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem opinii prywatnych przez podmioty prywatne w toku procesu karnego. *Kryminalistyka. Od policjanta do biegłego: I Ogólnopolski zjazd naukowych kół kryminalistyki (18–20 marca 2011 r.)*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2013. S. 121.

³⁹⁴ Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 67; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 244; *Kryminalistyka: przewodnik* / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 111.

- можливість надання висновку експертом за відсутності доступу до матеріалів справи;
- можливість передоручення експертизи;
- відсутність тягара кримінальної відповідальності за підготовку фальшивого висновку;
- брак довіри до знань, компетенції чи кваліфікації експерта³⁹⁵.

2) аргументи, що підтверджують критику позиції законодавця та ВС Польщі щодо невизнання приватного висновку експерта джерелом доказів:

- порушення засади змагальності у кримінальному провадженні;
- зменшення шансів дізнатися істину в справі;
- звуження інформаційного поля кримінального провадження;
- порушення прав, які передбачені для сторін кримінального провадження, зокрема права на захист;
- сумнівність аргументів щодо зацікавленості експерта, оскільки він попереджається про кримінальну відповідальність;
- проблема відсутності можливості надання доступу приватним експертам матеріалів провадження та інших необхідних матеріалів для досліджень;
- необґрунтовані вимоги додаткової процесуальної перевірки такого висновку, хоча це є зайвим³⁹⁶.

У доктрині часто можна простежити звернення до англо-американської системи права, у якій висновок приватної експертизи має вагомe значення саме для реалізації засади змагальності процесу, і йдеться не тільки про змагальність двох документів, а й можливість особистої конфронтації позицій експертів.

³⁹⁵ Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. S. 166; Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szcztyno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szcztynie, 2015. S. 67–68, 76; Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym*. / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 608; Kwiatkowski Z. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 2008 r., sygn. II KK 290/07. *Prokuratura i prawo*. 2009. № 1. S. 160; Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 116–122; Jarząbek K. O dopuszczalności wykorzystania tzw. opinii prywatnej w procesie karnym. *Wrocławskie studia sądowe*. 2016. № 2. S. 89; Wilk D. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem opinii prywatnych przez podmioty prywatne w toku procesu karnego. *Kryminalistyka. Od policjanta do biegłego: I Ogólnopolski zjazd naukowych kół kryminalistyki (18–20 marca 2011 r.)*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2013. S. 177–189.

³⁹⁶ Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Kołeckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 109; Szymańska A. Wykorzystanie prywatnej ekspertyzy w postępowaniu karnym. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2014. Zeszyt 25. S. 93.

Той, хто видає і потім захищає свій висновок, завжди повинен розуміти, що може опинитись у ситуації перехресного допиту. Саме тому, попри значну вартість, залучення експерта є основою високого ступеня змагальності кримінального процесу, що в літературі окреслюється як «теорії війн», поєднаних із пошуком правди³⁹⁷.

У цьому контексті доцільно розглянути практику ЄСПЛ щодо так званих «приватних» висновків експерта у кримінальних провадженнях з метою посилення уваги правників до динамічного процесу формування європейських стандартів механізму залучення судових експертів у кримінальному процесі, підготовкою ними висновків та оцінки висновків експертів судом при прийнятті остаточного процесуального рішення у справі. Позицію щодо своєрідної монополії процесуальних органів у сфері подання «наукових» доказів викладено у низці рішень ЄСПЛ. Дослідження, проведене С. О. Ковальчук, дає змогу тут виокремити декілька основних тез:

1) ЄСПЛ передбачає право оспорення доказів, поданих стороною обвинувачення («Лісіка проти Хорватії»). Це стосується і того, коли йдеться про можливість оспорення висновку експерта шляхом подання альтернативної думки чи висновку;

2) ЄСПЛ не накладає обов'язку на національні суди призначати експертизу тільки тому, що цього вимагає сторона кримінального провадження («Мірілашвілі проти Росії»);

3) відсутність можливостей усунути сумніви у «нейтральності», «незалежності» думки експертів може розглядатися ЄСПЛ як порушення права на справедливий суд (справа «Стоїменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія», «Папагеоргіу проти колишньої Греції»)³⁹⁸.

На підставі викладеного, виникає важливе питання: яке все-таки значення приватного висновку експерта, якщо відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства не можна використати його як джерело доказів у кримінальному провадженні?

Сторони, які надають процесуальному органу чи суду такий документ, цілком це усвідомлюють, проте розраховують вплинути таким непроцесуальним способом на внутрішнє переконання слідчого, прокурора чи судді, піддати сумніву зібрані стороною-опонентом докази, дати підстави для того, аби процесуальний орган зацікавився інформацією і, використовуючи вже процесуальний механізм, повторно або додатково залучив судового експерта для надання цього разу вже процесуального висновку.

³⁹⁷ Busoi G. Dopuszczalność «opinii prywatnej» w procesie karnym. URL: <http://www.lex.pl/akt/-/akt/dopuszczalnosc-opinii-prywatnej-w-procesie-karnym>.

³⁹⁸ Ковальчук С. О. Європейські правові стандарти подання, дослідження, оцінювання та використання речових доказів під час кримінального провадження. *Наукові праці НЮ ОЮА*. 2015. Т. 15. С. 205–207.

Правники наголошують, що безумовне відкидання такого висновку експерта через визнання неправильною процесуальної дії є надто великим спрощенням і не може заслуговувати на схвалення, оскільки призводять *de facto* до встановлення заборони у доказовому процесі, а це суперечило б чинній системі польського кримінально-процесуального права, однією зі засад якої є те, що кожна заборона повинна мати чітке формулювання, а не здогади, що очевидні з приписів права³⁹⁹. У ситуації, коли в приватному висновку встановлюють факти, що мають істотне значення для кримінального провадження, він може бути трактований як приватний документ (у розумінні ст. 393 §3 КПК Польщі) і в такому разі стати джерелом доказів. Щоправда умовою для цього є підготовка висновку ще до початку кримінального провадження і не для конкретної справи⁴⁰⁰. І все ж ця норма, як зазначила А. Подемська, «відкриває дорогу приватній експертизі і дає шанс на реальне збільшення змагальності»⁴⁰¹.

В усіх інших випадках приватний висновок експерта може бути для обвинуваченого та його захисника цінним джерелом інформації, яке впливає на лінію захисту, може також зумовити її модифікацію. Окрім того, може також стати підставою для допущення доказів з процесуального висновку експерта або допиту такого експерта як свідка⁴⁰².

А поза тим, консультації з приватним експертом можуть допомогти з'ясувати певні питання, які необхідні для призначення процесуальної експертизи (розширити зміст переліку питань, доповнення дослідницького матеріалу чи уточнення предмету експертизи)⁴⁰³.

³⁹⁹ Szymańska A. Wykorzystanie prywatnej ekspertyzy w postępowaniu karnym. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2014. Zeszyt 25. S. 91.

⁴⁰⁰ Ibidem. – S. 92.

⁴⁰¹ Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 40.

⁴⁰² Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015, S. 163, 165, 167; Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S. 114; Jarząbek K. O dopuszczalności wykorzystania tzw. opinii prywatnej w procesie karnym. *Wrocławskie studia sądowe*. 2016. № 2. S. 91–92.

⁴⁰³ Bucoń G. Dopuszczalność «opinii prywatnej» w procesie karnym. URL: <http://www.lex.pl/akt/-/akt/dopuszczalnosc-opinii-prywatnej-w-procesie-karnym>.

Розділ 3

**ОБМІН ДОСВІДОМ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ
ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

*Non enim paranda nobis solum,
sed fruenda sapientia est*⁴⁰⁴

3.1. Компаративний аналіз правового регулювання функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні

Як слушно зазначив Я. Романюк, вступаючи близько 20 років тому до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання здійснювати реформування національного законодавства загалом і реформування судової системи зокрема шляхом впровадження європейських стандартів. Однак процес реформування має інколи тільки «тимчасовий, ситуативний» успіх, що змушує замислитися, шукати помилки, зумовлює необхідність побороти небажання відійти від сталого, звичного, налагодженого способу життя і налагоджених комунікацій, мислити масштабно⁴⁰⁵. І хоча тут йдеться про реформування системи правосуддя, такі ж враження викликають новелізації й інших сфер діяльності, зокрема судово-експертної. На підставі зазначеного очевидно постає аксіологія компаративних досліджень, які створюють умови для поглиблення знань, розширення горизонтів мислення, пошуку нового розв'язання наявних проблем. Приклад Польщі є черговим кроком до пізнання не тільки іноземного права, європейських стандартів, а й самопізнання, критичної оцінки нашого способу провадження реформ та визначення пріоритетів.

В основі взаємообміну передовим досвідом у сфері функціонування інституту судових експертиз є встановлення спільних елементів та відмінностей у чинному законодавстві, практичній діяльності процесуальних та судових органів,

⁴⁰⁴ Потрібно не тільки володіти мудрістю, але й вміти користуватися нею (з лат.).

⁴⁰⁵ Романюк Я. Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 7, 13.

науковій доктрині України та Польщі. Такий компаративний аналіз дає змогу, по-перше, критично оцінити сучасний стан імплементації європейських стандартів в українському кримінальному процесі; по-друге, з'ясувати напрями потенційно можливого реформування наукового, методичного, нормативно-правового, матеріально-технічного, інформаційного, кадрового забезпечення судово-експертної діяльності; по-третє, віднайти наукове обґрунтування новел, здатних оптимізувати роботу з науковими доказами під час кримінального провадження.

На підставі дослідження польського законодавства вдалося виокремити дві групи норм залежно від ступеня їх відображення в українському аналогу:

1) схожі правові норми (спільні елементи);

2) відмінні правові норми (відмінні елементи):

2.2) правові норми, присутні у законодавстві обох країн, проте мають відмінності, що полягають у розширеному, звуженому або конструктивно зміненому формулюванні, однак схожим є їх застосування у практичній площині;

2.3) правові норми, присутні тільки в українському законодавстві;

2.4) правові норми, присутні тільки у польському законодавстві.

До першої групи правових норм, які є відображенням *схожих елементів правового регулювання*, належать:

– мета залучення експерта – встановлення обставин, що мають суттєве значення для вирішення справи (§1 ст. 193 КПК Польщі та ч. 1 ст. 242 КПК України);

– необхідність застосування спеціальних знань (§1 ст. 193 КПК Польщі та ч. 1 ст. 242 КПК України);

– можливість надання висновку експертом (експертами) або надання висновку науково-дослідною установою (§§1, 2 ст. 193 КПК Польщі та п. 3.3. Інструкції 53/5);

– виконання експертизи є обов'язком, а не правом (ст. 195 КПК Польщі та п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України);

– наявність переліку процесуальних підстав для відводу експерта (ст. 196 КПК Польщі та ч. 2 ст. 69, ст. 79 КПК України);

– обов'язок скласти присягу експертом перед судом (§1 ст. 197 КПК Польщі та ст. 356 КПК України);

– особливий порядок забезпечення збереження інформації, що становить таємницю (§3 ст. 197, ст. 179–181 КПК Польщі та ст. 518 КПК України);

– надання експерту доступу до матеріалів кримінального провадження в обсязі, необхідному для виконання експертизи (§1 ст. 198 КПК Польщі та пп. 1, 3 ч. 3 ст. 69 КПК України);

– зміст постанови про залучення експерта (ст. 194 КПК Польщі та п. 3.3. Інструкції 53/5);

– зміст висновку експерта (§2 ст. 200 КПК Польщі та ч. 1 ст. 102 КПК України);

– можливість допитати експерта для з'ясування або уточнення змісту наданого ним висновку (§3 ст. 200 КПК Польщі та ч. 7 ст. 101, ст. 356 КПК України);

– можливість повторного залучення експерта або залучення інших експертів для підготовки висновку експерта у тому ж кримінальному провадженні (§3 ст. 196, ст. 201 КПК Польщі та п. 1.2.11. Інструкції 53/5);

– особливий процесуальний порядок проведення стаціонарних психіатричних експертиз підозрюваних (обвинувачених) (ст. 203 КПК Польщі та ч. 3 ст. 242, ст. 509 КПК України);

– висновок експерта не має виняткового значення як джерело доказу і підлягає оцінюванню як інші джерела доказів у кримінальному провадженні (ст. 7 КПК Польщі та ст. 94, ч. 10 ст. 101 КПК України);

Окрім зазначених спільних елементів нормативно-правової регуляції функціонування інституції судової експертизи та участі експерта у кримінальному провадженні в Україні та в Польщі є схожі питання теоретико-прикладного характеру, які активно обговорюються науковою спільнотою. До таких спільних проблем, що викликають дискусії, можна віднести:

– межі автономії експерта;

– мова висновків експерта;

– порядок та спосіб верифікації кваліфікації експертів;

– значення некатегоричних висновків експертів у кримінальному провадженні;

– визначення поняття «спеціальні знання»;

– ступінь підготовки правників до оцінки наукових доказів.

Більш складною видається тематика відмінностей, які сьогодні існують у кримінальному провадженні України та Польщі. Результатом систематизації правових норм, що мають різного ступеня відмінності, стало визначення трьох підгруп правових приписів, що стосуються врегулювання участі експерта та проведення судової експертизи в кримінальному провадженні:

норми права, що мають розширене, обмежене або в певний спосіб змінене формулювання в законодавстві і України, і Польщі, проте схожою є практика їх застосування:

– норми, що визначають кореляцію між інститутами права «залучення експерта» у Польщі та «призначення експертизи» в Україні;

– норми, що визначають форму та зміст висновку експерта;

– норми, що визначають фактичні підстави для проведення повторних, додаткових, комісійних та комплексних експертиз;

– норми, що визначають підстави для забезпечення безпеки експерта;

– норми, що визначають зміст присяги експерта в суді;

– норми, що визначають квоти винагород за проведення експертиз (у розрахунку за одну експертогодину);

норми права, що наявні лише в українському законодавстві:

– окрема стаття у КПК України, присвячена визначенню процесуального статусу експерта, а саме: сформульовано поняття «експерт», визначено перелік процесуальних прав та обов'язків експерта у кримінальному провадженні, окреслено межі активності експерта, підстав для відмови від виконання обов'язку проведення експертизи (ст. 69);

– окрема стаття у КПК України, присвячена визначенню відповідальності експерта, зокрема: передбачено кримінальну відповідальність за відмову від виконання обов'язків експерта без поважних причин (ст. 70 КПК України, ст. 385 КК України);

– заборона проводити експертизу з питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України);

– можливість виходу експертом за межі поставлених запитань (ч. 3 ст. 102 КПК України, п. 2.1 Інструкції № 53/5);

– визначення випадків обов'язкового призначення судової експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК України);

– окрема стаття у КПК України, присвячена визначенню особливого порядку допиту експерта під час судового провадження (ст. 356 КПК України);

– можливість поєднання функцій спеціаліста та експерта у одному кримінальному провадженні (іншими словами, попередня участь експерта у тому ж кримінальному провадженні як спеціаліста не є підставою для його відводу);

– наявність окремого Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994, у якому визначено правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки;

– визначення термінів надання висновку експерта (п. 1.13. Інструкції 53/5);

– визначення переліків типових питань та вимог до зразків для кожного виду експертизи (Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5);

– визначення форми, структури та змісту повідомлення про неможливість проведення експертизи (п. 4.21 Інструкції № 53/5);

– впровадження Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮ України від 30.07.2010 № 1722/5;

– впровадження Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮ України від 02.10.2008 № 1666/5;

– впровадження державного Реєстру атестованих судових експертів, затвердженого наказом МЮ України від 29.03.2012 № 492/5;

норми права, що наявні лише у польському законодавстві:

- можливість надання висновку в усній формі (ст. 200 КПК Польщі);
- можливість проведення експертизи на підставі постанови прокурора про допущення доказу з висновку експерта;
 - можливість зупинення досудового розслідування на час, необхідний для отримання висновку експерта (ст. 325 КПК Польщі);
 - наявність окремих реєстрів експертів при кожному окружному суді;
 - відсутність заборони проведення експертизи з питань права;
 - окремі правила отримання матеріалу для порівняльних досліджень під час процесуальних дій (відсутність інституту понять при отриманні зразків, проведенні огляду; можливість здійснити упакування виявлених слідів та речових доказів зі слідами у спеціальних приміщеннях криміналістичних лабораторій поліції тощо).

Безумовно, подані переліки норм права не можна вважати вичерпними. Фактично йдеться про приклади в кожній із категорій пропонованого поділу норм. Очевидно, що найбільше зацікавлення викликають ті норми, яких немає в нашому законодавстві, тож спробуємо знайти відповіді на питання про доцільність впровадження змін, їх позитивний вплив на процес залучення експерта у кримінальному провадженні, оцінку та використання наданого ним висновку в процесі доказування, наукове обґрунтування та прогнозування ефекту впроваджених змін, а водночас і врахування потенційних загроз, які вимагають додаткової уваги і науковців, і практиків.

Важливо не проводити «сліпе копіювання» з надією, що якась впроваджена ініціатива добре запрацює. Кожний крок, безумовно, повинен бути виважений із позиції не тільки окремо взятого правового інституту, а й із позиції співвідношення з іншими механізмами та інститутами, які функціонують в Україні та створюють унікальне за своїм характером правове поле діяльності правоохоронних, експертних та судових органів.

Комплексний підхід передбачає структурування відповіді на поставлені питання з позиції системної парадигми, що охоплює не тільки зміни у нормативно-правовому регулюванні, а й новелізацію судово-слідчої практики, системи професійної підготовки майбутніх суддів, прокурорів, слідчих, експертів, криміналістів та інших працівників органів поліції, діяльність яких може бути пов'язана із роботою з науковими доказами, а також усієї доктрини функціонування інституту судових експертиз. Розглянемо кожен із цих напрямів докладніше.

3.2. Позитивний польський досвід для України

3.2.1. Новели для законодавства (*de lege ferenda*)

Реформування будь-якого правового інституту розпочинається із внесення змін, доповнень до законодавства. Загалом, оцінюючи правову матерію регулювання роботи з науковими доказами *sensu largo*, а не тільки надання експертом висновку *sensu stricto*, слід наголосити на двох суттєвих характеристиках нашого законодавства порівняно з польським аналогом: по-перше, в Україні значно більше питань підлягають суворій регламентації, що виявляється у наявності цілої низки окремих статей у КПК, а також у численних законах та підзаконних нормативно-правових актах, які інколи перекликаються, часом містять суперечності та неоднозначності термінології, втім значною мірою охоплюють своїм регуляторним впливом суспільні відносини, що виникають у зв'язку з використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні; по-друге, в Україні часто спостерігається явище законодавчої інфляції, нормативно-правова база є гіпердинамічна й інколи практика не встигає відстежувати зміни, виробити тактику дій, а темпи і зміст нововведень мають характер «шокової терапії». З одного боку, процес невпинного пошуку розв'язання проблем, відповідей на виклики, які постають перед суб'єктами судово-експертної діяльності, слід оцінювати позитивно, проте, з іншого, – не завжди впроваджені зміни виправдовують очікування суспільства, а все ж потребують значних затрат часу та зусиль для пристосування до нових реалій.

Утім слід зауважити, що польська практика кримінального процесу останніми роками також знає приклади значної мінливості правових приписів у відносно короткому темпоральному періоді (маємо тут на увазі, наприклад, кількаразову новелізацію КПК у 2017 р.). Проте це радше виняток, а не системне явище, що й так, на думку польських фахівців кафедри кримінального процесу з Ягелонського університету, означає, що законодавець «ошалів»⁴⁰⁶.

За даними масштабного соціологічного опитування 2932 слідчих із усіх областей України (без урахування АР Крим), проведеного за підтримки Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», абсолютна більшість респондентів (86%) поділяють думку, що поточний процес реформування кримінальної юстиції в Україні не враховує достатньою мірою досудове розслідування. Слідчі в абсолютній більшості погоджуються із необхідністю удосконалення української системи правосуддя відповідно до норм міжнародного права та стандартів у сфері прав людини. Під час опитування 85% респондентів погодилися із тим, що Україна має докладати

⁴⁰⁶ Nowelizacje KPK 2017. URL: <http://www.law.uj.edu.pl/kpk/strona/nowelizacje-kpk-2017/>.

більше зусиль щодо застосування міжнародних стандартів та кращих практик іноземних держав у сфері кримінальної юстиції⁴⁰⁷.

Отже, відштовхуючись від прагматичних цілей, не будемо зупинятися на «дрібних» пропозиціях змін редакційного чи термінологічного характеру. В умовах обмеженого обсягу видання, видається доцільним звернути увагу на найбільш суттєві та найбільш дискусійні аспекти правового регулювання функціонування судових експертиз. При цьому не йдеться про впровадження реформ завтра, а про окреслення напряму оптимізації правових конструкцій. Таких позицій є декілька.

Експертиза з питань права. Дискусія про те, чи є допустимою експертиза з питань права в Україні, триває доволі давно. Внаслідок більшого спротиву, ніж погодження, начальник відділу науково-методичного забезпечення Управління експертного забезпечення правосуддя Н. Ткаченко, коментуючи реформу кримінального провадження в Україні, повідомив, що заборона проведення таких експертиз (ч. 1 ст. 242 КПК України) є наслідком узяття до уваги позиції науковців, відповідно до якої під час вирішення правових питань не потрібні спеціальні знання (наукові, технічні чи інші), бо це є компетенцією суду⁴⁰⁸. Варто зазначити, що раніше існувала тільки рекомендація Верховного Суду України не проводити експертизу у тих випадках, коли встановлення обставин не потребує спеціальних знань, а також не ставити перед експертом правових питань (наприклад, питань щодо вини)⁴⁰⁹. Однак видається, що такий підхід новелізованої процедури кримінального провадження є надто категоричний.

Аргументи, які висувуються проти експертизи з питань права є цілком логічні. Справі, суддя, прокурор, слідчий функціонують на засаді *iura novia curia*, тобто володіють спеціальними знаннями у галузі права, тож не повинні залучати експерта, який також є правником, щоб установити які-небудь обставини правового характеру. З іншого боку, не береться до уваги той факт, що, по-перше, сьогодні правова система на стільки розвинулась, що жодний, навіть надзвичайно здібний правник із найвищим рівнем кваліфікації, не в змозі віднайти абсолютно всі приписи права, давати їх тлумачення та бути спеціалістом в усіх сферах права. По-друге, є такі види експертиз, у яких межа між питанням правовим та питанням іншої галузі є настільки незначна

⁴⁰⁷ Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 8. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

⁴⁰⁸ Ткаченко Н. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/42780>.

⁴⁰⁹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 № 8. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

(наприклад, у разі нарахування податків, механізму утворення цін⁴¹⁰), що це породжує неможливість відповіді на питання експертизи без урахування чинного регулювання. Тобто йдеться тут переважно про експертизи у справах про вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, коли постають такі питання, відповіді на які не можуть бути вирішені без обґрунтування з позиції чинного законодавства. По-третє, з огляду на динамічні тенденції імплементації до національного законодавства міжнародних актів, ратифікованих державою, щороку відбувається значне зростання обсягу та одночасно ускладнення нормативно-правової регуляції суспільних відносин⁴¹¹.

Виходом у такій ситуації для слідчого, прокурора, слідчого в українському кримінальному провадженні є отримання усної консультації від колег, інших фахівців, що загалом слід оцінювати позитивно, проте така консультаційна діяльність не гарантує якості правової допомоги, відсутня будь-яка відповідальності за недбалість, несумлінність підходу до вирішення питання, а у разі впровадження експертизи, наприклад, із питань міжнародного права, – це було б можливим.

Показовим у цьому контексті є особистий досвід роботи В. Навроцького у Науково-консультативних радах при вищих органах судової влади України з розгляду цивільних і кримінальних справ. За словами професора, суд інколи потребує фахового висновку правників і в резонансних справах звертається за такою фаховою думкою (висновок П. Андрушка в справі Ю. Тимошенко; численні науково-правові висновки Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України та ін.)⁴¹². Відтак слушно постає питання: чому практика вищих органів дозволяє отримувати такі висновки правового характеру, а підпорядкованих інстанцій – ні?

⁴¹⁰ Косовський М. Новий підхід до проведення експертиз у кримінальному провадженні. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=4035>.

⁴¹¹ А якщо аналізувати законотворчу діяльність більш масштабно, то у перспективі наближення України до членства в ЄС слід готуватися до певного роду «нормотворчого буму», за словами Л. П'єбіяка, «Приклад Польщі – негативний, бо, згідно зі звітом Гранта Томпсона, у 2014 році Польща стала бюрократичним лідером у галузі законотворчості з огляду на те, що було прийнято 25 634 сторінки нового законодавства (у Франції – 22 575, Італії – 15 249), тоді як у Чеській Республіці – 4 306, Словаччині – 3 407». Це доводить, на думку правника, що можна розробити ліпші процеси законотворчості для уникнення законодавчої інфляції, яка створює додаткові ризики та витрати. Варто вчитися у тих правових систем, де законотворчі процеси, у тому числі гармонізація із законодавством ЄС, є більш досконалішими і дають у результаті менші за обсягом (кількістю сторінок) законодавчі акти (див. докладніше: П'єбіяк Л. Умови приєднання до ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Польщею та ЄС 1991 р. щодо судової гілки, прокуратури та правових послуг. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 37–39).

⁴¹² Навроцький В. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: http://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

У Польщі відсутня категорична заборона залучати експерта з питань права, утім також розглядається потенційна загроза перекладання на плечі експерта відповідальності за вирішення справи через тлумачення правових норм, кваліфікації діянь, визначення вини особи, що є прерогативою винятково процесуальних органів та суду. Для цього за рекомендацією вищих судових органів існує правило, згідно з яким у висновках експертів не повинні бути формулювання, які визначають вину обвинуваченого або оцінки його діяння, оскільки такі повноваження має лише суд⁴¹³. Безперечно, практиці відомі випадки, коли процесуальні органи не керувалися вище вказаними рекомендаціями, все ж таки допускали неправильне формулювання питань, на кшталт: «чи ступінь тілесних ушкоджень відповідає складу злочину зі ст. 177 §1 КК?», «чи маємо справу із загрозою безпосередньо для життя чи великою шкодою для здоров'я відповідно до ст. 160 §1 КК?», «чи обвинувачений ... наражав хоча б необережно ...?»⁴¹⁴. Очевидно, що такі питання правового характеру (тлумачення правових понять, визначення складу злочину, форми вини, кваліфікації) не можуть бути предметом експертизи. Натрапивши на такі питання, експерт повинен відмовитися надати відповіді або просити про модифікацію питань. Натомість раціональним є залучення правників, які є фахівцями з міжнародного чи іноземного права (до прикладу, країн, з якими укладаються правочини (угоди, контракти), створюються юридичні інституції (спілки, корпорації, акціонерні товариства), ведеться зовнішньоторговельна діяльність тощо), для формулювання висновку у складних справах, наприклад, у сфері господарських злочинів.

Особливої актуальності питання правових експертиз набуло у зв'язку з членством Республіки Польща в ЄС, оскільки поява нового союзного законодавства зумовлює необхідність його застосування у практиці правоохоронних та судових органів. Громадяни країн-членів ЄС мають право вільно пересуватись, працевлаштовуватись, займатися власною підприємницькою діяльністю на теренах ЄС, а, з огляду на це, в площині кримінального провадження можуть виникати різного типу питання, пов'язані з необхідністю перевірки правомірності сплати/несплати податків, ліцензійної діяльності, інтелектуальної власності, надання послуг, відшкодування витрат. Процедура притягнення до кримінальної відповідальності має здійснюватися з урахуванням права ЄС та національного цивільного, господарського, податкового, трудового, кримінального права.

На підставі викладеного можна сформулювати пропозицію новелізації кримінального процесуального законодавства з урахуванням досвіду Польщі: у ч. 1 ст. 242 КПК України відхилити заборону проведення експертизи з питань права. При цьому слід відразу зауважити, що необхідною є розробка критеріїв

⁴¹³ Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 213; Wyrok SN z 10.10.2007. III KK 116/07. OSNK. 2007. № 1. Poz. 1492.

⁴¹⁴ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 159.

для оцінки ситуації, коли така правова експертиза є обґрунтованою, механізму кваліфікації експертів у цій галузі, їх спеціалізації (наприклад, експерт із питань європейського права (*acquis communautaire*), експерт із питань податкового права та ін.), прийняття специфічної для правової науки методики досліджень, а також визначення низки тих питань щодо яких категорично не можна звертатися для отримання експертного висновку. *Nota bene*, одне з таких обмежень прямо вказано у кримінальному процесуальному законодавстві України. Зокрема ч. 6 ст. 101 КПК України встановлює, що експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Проведення експертизи та очікування висновку експерта як підстава для зупинення кримінального провадження. Наступна проблема, що заслуговує на увагу, стосується можливості зупинення досудового розслідування на час проведення судової експертизи та надання процесуальному органу висновку експерта. Чинний КПК Польщі також прямо не передбачає таку процесуальну підставу для зупинення слідства, проте судово-слідча практика засвідчує більшу самостійність польських прокурорів та можливість ухвалювати таке рішення, оскільки воно не заборонено законом.

Головним чинником, що впливає на прийняття такого рішення є, як правило, достатньо тривалий (від трьох місяців до року) час очікування на висновок експерта. Видається таке процесуальне рішення про зупинення досудового розслідування є найбільш раціональним виходом із ситуації, коли, справді, останніми роками спостерігається тенденція до збільшення часу проведення судової експертизи, а про системні зміни у формі збільшення кількості судових експертів, збільшення квот винагороди їхньої праці, збільшення кількості експертних установ не йдеться.

В Україні новелізований КПК 2012 року впровадив істотні зміни до основних процесуальних підстав зупинення досудового розслідування. З огляду на зростаючу тенденцію продовження термінів проведення судових експертиз (понад місяць), можливо мало б сенс впровадити таку можливість для органів досудового розслідування, при вичерпанні усіх інших можливостей для збирання доказів, не клопотати періодично про продовження термінів досудового розслідування, а зупинити провадження на час проведення судових експертиз. Надактуальним це питання є тоді, коли йдеться про такі експертизи, що з причин відсутності фахівців або складності досліджень проводяться понад півроку, рік.

У зв'язку з цим можна сформулювати другу пропозицію врахування позитивного досвіду польських колег та внести зміни до українського законодавства: доповнити ч. 1 ст. 280 КПК України пунктом 4 у такій

редакції: «необхідність проведення судової експертизи», а відтак передбачити можливість зупинення досудового розслідування до моменту отримання висновку експерта.

Участь понятих під час процесуальних дій. Слід зазначити, що у сфері збирання речових доказів та порівняльних зразків також маємо простір для впровадження позитивного досвіду Польщі. Передусім йдеться про відсутність, за польським кримінальним процесуальним законодавством, визначеного обов'язку залучати понятих до проведення слідчих (розшукових) дій, під час яких вилучаються сліди, речі чи зразки, які потім скеровуються до експерта для проведення досліджень.

Доцільність існування інституту понятих в українській доктрині кримінально-процесуальної науки ставили під сумнів чимало правників⁴¹⁵. Основними аргументами прихильників ідеї залучення таких пасивних спостерігачів до проведення слідчих (розшукових) дій є забезпечення об'єктивності та правильності їх проведення, засвідчення факту виявлення та вилучення речових доказів або слідів, недопущення зловживань з боку представників правоохоронних органів, а також забезпечення можливості спростувати необґрунтовані заяви підозрюваних під час досудового розслідування або обвинувачених на стадії судового розгляду про певні порушення під час слідчих (розшукових) дій.

Опоненти ідеї збереження інституту понятих у кримінальному провадженні зауважують, що ці особи зазвичай не володіють достатніми знаннями, щоб правильно оцінити дії правоохоронців з точки зору їх правомірності/неправомірності, часто перебувають осторонь місця події, а їхню увагу слідчі активізують тільки тоді, коли певні об'єкти вже виявлені, вилучені, потребують підпису протоколи тощо. Виникає слушне запитання: звідки пересічний громадянин має достатні знання про повноваження та порядок дій спеціальних служб у кримінальному провадженні і яким чином може підтвердити дотримання норм права? Крім того, як слушно зазначив Є. Лук'янчиков, непоодинокими є випадки залучення так званих «штатних понятих», факти фальсифікацій, що взагалі зводить нанівець ідею «народного контролю» за діяльністю органів досудового слідства⁴¹⁶.

Проблемним є й те, що громадськість не завжди зацікавлена у наданні допомоги, витрачання свого особистого часу, прибутті згодом до слідчого,

⁴¹⁵ Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К.: НАВС України, 2003. С. 10; Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. К.: НАВС України, 2005. С. 327–340; Строков І. В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів: монографія. К.: НАВС України, 2003. С. 69–73.

⁴¹⁶ Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. К.: НАВС України, 2005. С. 327–340.

прокурора чи суду для давання показань як свідки. Часто виникають складні слідчі ситуації (значна віддаль місця події до населеного пункту, нічна пора доби тощо), коли відсутність понятих змушує відкладати огляд з цієї причини. Водночас наявна нині вимога безперервної відеозйомки процесуальної дії більшою мірою реалізує завдання, які покладаються на учасника кримінального провадження – понятого, іншими словами забезпечення об'єктивності та правомірності дій співробітників органів поліції, прокуратури, інспекторів криміналістів та інших спеціалістів. Показовим є й те, що рівень довіри до органів поліції у багатьох інших європейських країнах настільки високий, що інститут залучення громадськості до процесуальних дій застосовується вкрай рідко або взагалі відсутній.

У зв'язку з викладеним можна сформулювати третю пропозицію врахування позитивного досвіду Польщі та внести зміни українського законодавства, а саме: виключити обов'язковість залучення понятих під час проведення слідчих (розшукових) дій. При цьому можна розглядати більш «м'який» варіант реформування, коли не йдеться про повне виключення такого учасника кримінального процесу, якщо ані законодавець, ані суспільство до цього не готові. Якщо сам слідчий зацікавлений у тому, щоб, до прикладу, під час обшуку були присутні поняті для забезпечення об'єктивності та правомірності дій сторони обвинувачення, слід таку можливість йому гарантувати. Проте, якщо ситуація потребує швидкого реагування, застосовується відеозапис, огляд проводиться в ускладненій обстановці, присутність понятих слідчим могла б бути оцінена як необов'язкова.

Ще декілька прикладів вияву довіри та розширення повноважень поліцейських. У відділах техніків-криміналістів є окремі кімнати для пакування речових доказів, вилучених на місці події. Фахівці криміналісти під час роботи при огляді вилучають зразки, сліди, відбитки та зліпки, предмети (наприклад, одяг, взуття, замки, зброю тощо) і заповнюють так звану «метрику сліду/предмету» (картонна картка невеликого розміру з інформацією про час, місце, вид сліду/предмету, осіб, які вилучили цей об'єкт, тощо). Саме упакування у спеціальні пакети, картонні коробки, поліетиленові та паперові обгортки здійснюється на спеціальних столах. Захист упакування речових доказів від несанкціонованого відкриття забезпечується спеціальними стрічками (їх переклейка неможлива, оскільки вони залишають при першому факті приклеювання характерний колір) та силіконовими печатками, номери яких персонально присвоюються працівникам відділу.

Це також оптимізує роботу слідчо-оперативної групи на місці події, оскільки, по-перше, вищою є якість упакування в стаціонарних умовах лабораторії, ніж це можна зробити у польових умовах (більший вибір пакувального матеріалу залежно від конкретних потреб, зручність, можливість

висушити об'єкти, що потребують висушування тощо); по-друге, економія часу, оскільки немає потреби затримуватися на місці події всім учасникам слідчо-оперативної групи поки слідчий та криміналіст не завершать процес вилучення до останнього підпису понятого на бирці чи спеціальному пакеті.

Важливо наголосити, що тут не йдеться про повне ігнорування іноземними криміналістами стадії пакування на місці події. Безумовно, вони здійснюють таку роботу. Принципово важливо інше: ці фахівці мають можливість за умов обґрунтованої необхідності завершити процес вилучення та пакування доказової інформації у підрозділі.

Вияв довіри вбачається і в повноваженнях спеціальних служб у частині відбирання біологічних зразків. Зазвичай у європейських країнах органи поліції наділені повноваженнями вилучати зразки відбитків пальців рук та букального епітелію (слизової поверхні щоки) або крові для молекулярно-генетичних досліджень без ухвали слідчого судді чи суду. Це дає змогу безперешкодно та оперативно нагромаджувати значні спеціалізовані бази даних, які ефективно використовуються з метою виконання поточних завдань розслідування, викриття виконавців злочину за залишеними слідами, ідентифікації осіб тощо. А, з огляду на проблеми нелегальної міграції, поширення радикалізму та тероризму, можна очікувати, що повноваження спеціальних служб та підрозділів у найближчій перспективі будуть тільки розширюватись.

Підстави проведення судової експертизи. У Польщі, як уже зазначалося, підставою для проведення експертизи є рішення прокурора⁴¹⁷ (постанова про допущення доказів із висновку експерта), оскільки прокурор здійснює підготовче провадження (він особисто проводить допити, вносить дані до інформаційних систем, застосовує окремі заходи забезпечення, наприклад, обов'язок не покидати місце проживання), або суду під час судового провадження. До суду прокурор звертається на досудовій стадії тільки за необхідності призначення стаціонарної судової психіатричної експертизи. Безперечно, така свобода дій процесуальних органів дає змогу в короткі строки призначати експертизи та не витратити зайві зусилля на процесуальне оформлення додаткових документів, очікування їх погодження, розгляду тощо.

Як уже було нотовано у попередніх розділах, відповідно до змін, внесених до КПК України Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших

⁴¹⁷ Залежно від виду кримінального правопорушення підготовче провадження може вести прокурор або слідчий відділу дзнання та слідства органу поліції з обов'язковим здійсненням процесуального керівництва прокурором.

законодавчих актів», нині процесуальною підставою для проведення судових експертиз є винятково ухвала слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не будемо знову наводити перелік проблем, які зумовлені «поправками Лозового», зазначимо тільки, що практики поділилися на дві групи. Одні вважають, що такий судовий контроль у цій сфері необхідний із метою унеможливлення випадків зайвого призначення експертиз, коли це не є необхідно. Інші ж вважають, що такий підхід законодавця значною мірою невиправдано ускладнює процес розслідування та подовжує його строки. На підставі не вельми доброї характеристики взаємодії між слідчими та суддями, про що свідчать дані соціологічних опитувань⁴¹⁸, така ситуація зумовлює певні потенційні загрози, які не можна залишати поза увагою.

У зв'язку з цим доречно було б використати позитивний досвід польських колег, надавши більше повноважень слідчому та прокуророві, зокрема в частині призначення судових експертиз за їх постановою у випадках, коли експертиза не передбачає примусове залучення особи або поміщення її у стаціонарний лікувальний заклад МОЗ України.

Важливо зазначити, що висловлені зміни, спрямовані на оптимізацію практичної діяльності, освітнього процесу, а також парадигмальні зміни доктрини судової експертології, також можуть обумовити зміни до чинного законодавства. Тому не можна вважати викладені пропозиції вичерпними. Зрозуміло, що в окремих аспектах висловлені пропозиції можуть викликати дискусії. Проте важливо при реформуванні системи кримінального провадження враховувати досвід європейських країн та узагальнення нашої судової слідчої практики, що є тим індикатором доцільності/недоцільності існування певних правових механізмів, критерієм для оцінювання ефективності новелізованих правових інструментів у процесі виконання завдань кримінального провадження.

⁴¹⁸ Лише половина з 2932 опитаних слідчих (50%) погодилися із тим, що з моменту впровадження чинного Кримінального процесуального кодексу України між слідчими та суддями було досягнуто належної взаємодії, решта 50% вбачають певні проблеми у взаємодії зі суддями. Ця проблема існує в усіх областях України: частка слідчих, які не задоволені налагодженістю співпраці з суддями, залежно від області коливається від 34% (Волинська область) до 66% (м. Київ) (див. докладніше: Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 13. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

3.2.2. Новели для судово-слідчої практики

Аналіз практики доказування у польському кримінальному провадженні дає змогу запропонувати декілька основних пунктів для проведення реформ у сфері судово-експертної діяльності.

Мультимедійна презентація висновків експерта. Раніше вже акцентувалося, що мова висновків експертів є доволі складна, «герметична», що, відповідно, й ускладнює оцінку процесуальними органами та судом наукових доказів. Надання такої інформації у графічній формі (таблиці, графіки, діаграми) є виходом із ситуації. Якщо ж взяти до уваги сучасні інноваційні технології, то слід погодитись із польськими правниками і поступово переходити на новий рівень презентації результатів досліджень, зокрема поширення практики демонстрування не тільки кінцевих результатів, а й методології «шляху» до таких результатів за допомогою мультимедійних презентацій. Важливо наголосити, що йдеться про рекомендацію, яка може бути реалізована на стадії судового провадження.

Як слушно зазначає М. Овоц, судді є приреченими на спостерігання світу очима інших, зокрема у цьому контексті експертів. Тож презентування висновку за допомогою мультимедійних проєкцій може створити такі умови, що молоде покоління суддів, «не встаючи з крісла», зможе пізнати особисто принаймні ту частину реальності, яку досліджували експерти⁴¹⁹. На цій підставі вчений навіть пропонує доповнити §2 ст. 200 КПК Польщі положенням «за необхідності до звіту потрібно надати запис мультимедійної презентації»⁴²⁰.

А. Тарах продовжив розвиток ідеї сучасних методик візуалізації результатів експертиз, акцентуючи на популярних програмах для аналізу дорожньо-транспортних пригод. Такі інноваційні засоби дають змогу досліджувати подію, відтворювати послідовність руху транспортних засобів, визначати їх переміщення в певних гіпотетичних параметрах чи в гіпотетичних умовах (програма V – SIM) або стимулювати рух транспорту і пішоходів, визначати параметри події, вираховувати енергію деформації транспортного засобу при використанні додаткової моделі моменту удару (програма Crash). Водночас такі засоби дають змогу подати зрозумілу навіть для присяжних презентацію висновків експертизи. Отож, має рацію А. Тарах, стверджуючи, що така візуалізація висновків експертиз полегшить не тільки розуміння для суду і сторін кримінального провадження, але також підвищить цінність усних

⁴¹⁹ Owoc M. *Od jaskini Platona do projekcji multymedialnej. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedry Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 41–43.*

⁴²⁰ Ibidem. – S. 44.

висновків експерта у процесі доказування на стадії судового провадження⁴²¹. Аналогічно Й. Вуйцікевіч наголошував на необхідності надання переваги візуалізації результатів досліджень особливо тоді, коли йдеться про порівняльні експертизи (почеркознавчу, дактилоскопічну, трасологічну та ін.)⁴²².

У системі *common law*, де вирішення справи великою мірою залежить від форми донесення до присяжних доказової інформації та доведення її переконливості, було проведено дослідження так званих «емоційних доказів» (зокрема, присяжним було представлено чорно-білі або кольорові фотографії, які викликають емоції). Результати дослідження підтвердили, що представлення «сухої» інформації експертизи не викликали жодного емоційного ефекту, до того ж учасники судового засідання мали проблеми із розумінням її змісту. Значно кращою визнана мультимедійна презентація (зокрема, дослідження ДНК)⁴²³. В обігу навіть з'явилися нові поняття для позначення таких доказів *demonstrative evidence, illustrative evidence, forensic animation*, до яких належать фотографії, фільми, записи звуку та відео, діаграми, карти, графіки, плани, комп'ютерні анімації, симуляції, моделі, тобто все те, що можна презентувати перед судом⁴²⁴. Польські колеги, наслідуючи цю тенденцію, навіть підготували довідник із візуалізації дактилоскопічних слідів⁴²⁵.

Однак цій надзвичайно актуальній темі не приділено значної уваги в доктрині кримінального процесу ані польського, ані українського. Є лише низка публікацій у цій сфері, а могло б бути їх значно більше з огляду на перспективи зростання інформатизації кримінального судочинства у недалекому майбутньому. Тому видається доцільним наголосити на цьому аспекті презентації висновків експертиз із метою оцінки цього процесуального джерела доказів.

Тести самоконтролю експертів. Попри усі категоричні застереження цінність висновку експерта у кримінальному провадженні залишається важливою, однак постає проблема протидії помилковості та суб'єктивізму експертів. У цьому контексті з'являється наступна проблема, характерна і для Польщі, і для України: ніхто не проводить статистичний аналіз (чи принаймні публічно його не демонструє) того, скільки висновків експертів були не взяті до уваги судом, скільки з них вимагали коригування або доповнення тим самим

⁴²¹ Tarach A. Multymedialna prezentacja opinii biegłego w procesie karnym. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Owocowi, H. Kulicki. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 98.

⁴²² Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 37.

⁴²³ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 49.

⁴²⁴ Tarach A. Multymedialna prezentacja opinii biegłego w procesie karnym. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Owocowi, H. Kulicki. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 99.

⁴²⁵ Ibidem. – S. 100.

експертом, як часто виникала необхідність залучати інших експертів у одному і тому ж провадженні і щодо одних і тих самих питань через сумніви стосовно якості та ретельності висновків експерта⁴²⁶.

Коли йдеться про помилки формального характеру, то, безперечно, їх можна усунути. Значно складніша ситуація виникає тоді, коли помилки трапляються змістовні, що можуть бути не одразу виявлені, а водночас можуть суттєво вплинути на цілий подальший хід справи. Наприклад, щоб сформулювати особі обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 148, 156, 177, 263, 270, 310 КК Республіки Польща, у матеріалах кримінального провадження має бути висновок відповідної судової експертизи. Якщо ж він помилковий, доля обвинуваченого може в одну мить кардинально змінитися без належних на те підстав.

Не будемо повертатися до теми причин помилок у висновках експертів, утім той факт, що суб'єктивізм завжди присутній у людській діяльності, не викликає жодних сумнівів. «Суб'єктивізм експерта» означає оцінку певних досліджень, що на підставі неможливості застосування цілковито наукових методик опирається на його досвід, знання, а також внутрішнє переконання⁴²⁷. Мислення кожної людини – судді, присяжного, експерта – «пронизане суб'єктивізмом»⁴²⁸.

Підтвердженням такої тези є експеримент, проведений серед шести польських експертів у галузі дактилоскопії, кожен із яких мав понад п'ять років стажу роботи експертом у кримінальних та цивільних провадженнях. Цим експертам було доручено дослідити вісім пар папілярних відбитків. У кожному комплекті були 4 пари, які колись експерти індивідуалізували (тобто підтвердили тотожність), а 4 – такі, щодо яких експерти раніше виключили ймовірність тотожності (тобто виключили тотожність). Важливою умовою експерименту було те, що до деяких зразків було додано контекстуальну інформацію, яка схилила до протилежного за змістом висновку. Результати експерименту засвідчили: чотири експерти хоча б один раз змінили своє рішення (експерт D тричі змінив рішення). Тільки двоє з шести залишилися вірними своїй методиці і жодного разу не змінили висновок, незалежно від контекстуальної інформації, яка супроводжувала дослідницький матеріал (див. таблицю 4). Отже, можемо підсумувати, потенційна загроза латентних помилок висновків експертів є доволі високою.

⁴²⁶ Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 180.

⁴²⁷ Moszczyński J. Obszary subiektywizmu w badaniach identyfikacyjnych. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 476.

⁴²⁸ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 49.

Таблиця 4

Порівняння результатів дослідження суб'єктивізму експертів⁴²⁹

	1	2	3	4	5	6	7	8
Попереднє рішення	індивід.	індивід.	індивід.	індивід.	викл.	викл.	викл.	викл.
Ступінь складності	важкий	важкий	легкий	легкий	важкий	важкий	легкий	легкий
Інформація (контекст)	відсутня	сприяння викл.	відсутня	сприяння викл.	відсутня	сприяння індивід.	відсутня	сприяння індивід.
Експерт А	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне
Експерт В	зміна викл.	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне
Експерт С	аналогічне	зміна викл.	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне
Експерт D	аналогічне	зміна викл.	аналогічне	зміна викл.	зміна індивід.	аналогічне	аналогічне	аналогічне
Експерт E	аналогічне	відсутність рішення	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне
Експерт F	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне	аналогічне

Усе зазначене переконливо доводить, що кожний експерт особисто повинен дбати про свою кваліфікацію, періодично верифікувати свої спеціальні знання, уміння та навички, перевіряти справність технічних засобів та обраних методик для досліджень із метою забезпечення обґрунтованого, правильного та результативного висновку. Польські фахівці знайшли один із найбільш оптимальних способів аутоверифікації своєї кваліфікації. Вперше про цей дієвий метод автору стало відомо під час стажування у криміналістичній лабораторії однієї із комендатур поліції. Тест самоконтролю складається з трьох етапів:

1) замовлення експертом тестів через мережу Інтернет (до прикладу, комплектів для дактилоскопічних, балістичних, почеркознавчих досліджень тощо) та підтвердження електронною поштою оплати послуги;

2) проведення експертом досліджень із використанням наявних у його розпорядженні методик та технічних засобів із подальшим скеруванням на вказану поштову скриньку отриманих результатів (формулювання позитивних, негативних, категоричних чи ймовірних висновків);

3) на вказану експертом електронну скриньку надходить лист-відповідь із правильними результатами та оцінкою підготовленого висновку.

⁴²⁹ За матеріалами джерела: Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 339.

Установи, які надають такі послуги з підготовки тестів самоконтролю експертів, характеризуються високим рівнем довіри (це можуть бути інші експертні установи як цієї ж держави, так і зарубіжні, приміром, США).

На підставі отриманих результатів експерт може робити висновки про свою вправність у формулюванні думки, обґрунтуванні результатів, а також щодо технічної справності лабораторної та іншої техніки, дієвості застосованої методики. Виявлені помилки стимулюють задуматися над питанням, на якому етапі виникає збій системи, що призводить до помилковості відповідей на поставлені перед експертом питання.

Такі тести суттєво відрізняються від офіційних заходів щодо періодичної атестації та перевірки кадрів, які можуть застосовуватися у нас нині. Відтак до переваг такої системи аутоверифікації можна віднести такі:

1) ніхто, крім експерта-ініціатора, не бачить результатів, що означає: для експерта не можуть настати жодні негативні наслідки дисциплінарного чи будь-якого іншого характеру;

2) експерт може виявити прогалини у знаннях;

3) експерт має можливість перевірити не тільки себе, а й дослідницькі методики та технічне обладнання;

4) кількість таких тестів самоконтролю необмежена.

Водночас було б необ'єктивно стверджувати тільки про позитивні сторони, оскільки, як і в кожній сфері діяльності, тут є певні проблемні питання. До них належать:

1) вартість тестів (коливається від 100 доларів США), хоча відразу зауважимо, що у Польщі такі кошти можуть бути передбачені бюджетом науково-дослідної установи;

2) необхідність додаткових витрат особистого часу на проведення ретельних досліджень;

3) необхідність певного часу для очікування результатів.

Очевидно, що у кожній галузі криміналістичних експертиз може бути різною комплектація та ступінь складності тестів, що обумовлює відмінності у їх вартості.

Можливими є також так звані міжлабораторні тестування, кінцевою метою яких є отримання науково-дослідною установою атестату або сертифікату, що підтверджує правильність досліджень. Прикладами таких тестів є завдання із різних галузей науки, які пропонує організація CTS (*Collaborative Testing Services*) чи робочі групи раніше згаданої міжнародної мережі ENFSI (наприклад, тест GEDNAP для досліджень ДНК). У Польщі схожі тестування пропонує Польське товариство судової медицини і кримінології (*Polskie Towarzystwo Medycyny Sądowej i Kryminologii*)⁴³⁰. З огляду на сказане,

⁴³⁰ Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 611.

слід підкреслити важливе значення такого інструменту самоконтролю та доцільність його використання українськими судовими експертами.

Кримінальне профілювання. Напрямок кримінального профілювання не є абсолютно новим для органів та підрозділів НП України, однак радше знаходиться осторонь слідчої практики. Водночас у Польщі ця тематика є більш розвинена⁴³¹. Тому питання кримінального або криміналістичного профілювання можна розглядати як наступний елемент позитивного досвіду польських колег для України.

Витоки вчення криміналістичного профілювання сягають XII ст., коли вперше в Англії під час розслідування вбивства хлопчика було встановлено, що він став жертвою релігійного ритуалу. Нині кримінальне профілювання (*criminal profiling*) активно застосовується у багатьох Європейських країнах (Німеччині, Бельгії, Австрії, Голландії, Франції, Чехії, Англії, Швейцарії), а у США є окремий Департамент поведінкового аналізу ФБР (*Behavioral Analysis Unit*), який складається з п'яти підрозділів: підрозділ протидії тероризму, підпалам і вибухам; підрозділ боротьби з кіберзлочинами і корупцією; підрозділ протидії злочинам проти дітей; підрозділ протидії злочинам проти дорослих, ViCAP; підрозділ досліджень, стратегій та інструкцій)⁴³². Криміналістичне профілювання здійснюють спеціально підготовлені особи, які у поточному мовленні називаються «профайлерами».

З точки зору психології, профілюванням є створення характеристики злочинця, що охоплює психологічні, емоційні, особисті характеристики на основі речей, відображення дій, залишених на місці події. Підставою для такої аналітичної роботи є ретельне дослідження раніше вчинених злочинів, даних стосовно вибору жертви, характеру взаємин із нею, часу і місця події, залишених слідів, які дають змогу робити висновки про психологічний механізм поведінки⁴³³. Результатом дослідження інформації *modus operandi* є отримання «профілю» злочинця, тобто формування психолого-поведінкового портрету, «ментальної карти», але в жодному разі не опис конкретної людини.

Теорія профілювання охоплює: типологію злочинців (наприклад, організовані/дезорганізовані); типологію вихідної інформації; методологію профілювання (генералізація даних, індукція тощо); профілювання минулих дій, тобто інформації щодо вчиненого злочину; профілювання майбутніх дій, тобто

⁴³¹ Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. S.74; Gruza E., Mieczysław G., Moszczyński J. Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ŁÓŚGRAF, 2007. S. 48; Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa: LexisNexsis, 2010. S. 1161;

⁴³² Investigative & Operations Support. URL: <https://www.fbi.gov/services/cirg>.

⁴³³ Wach E., Jaśkiewicz-Obydzińska T. Profilowanie nieznanego sprawcy przestępstw – domena kryminalistyki czy psychologii? *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S 170.

інформації щодо злочинів, які готуються (наприклад, наступні дії серійного злочинця); вивчення мотивації злочинця; окреме вчення про «почерк злочинця»; налагодження комунікації (передачі інформації) між службами і відомствами для координованості дій щодо затримання потенційних підозрюваних тощо. Окремої уваги заслуговує теорія «психологічних слідів» або «поведінкових слідів», які є головними для процесу профілювання⁴³⁴.

«Профілюються» найбільш часто підозрювані у вчиненні вбивств, зокрема раніше судимі, серійні вбивці, що вчиняють злочини, поєднані з сексуальним насильством, а також злочинці, що вчиняють злочини із проникненням до приміщень. У результаті проведення таких аналітичних досліджень спеціальні служби можуть визначити кількість потенційних підозрюваних під час слідства; поєднати окремі злочини у один «ланцюг» як серійні правопорушення або стверджувати про відсутність такого факту; передбачити розвиток і ускладнення обстановки вчинення злочину; запропонувати напрями слідства та техніки проактивних дій⁴³⁵.

Кримінальне профілювання слід відрізнити від кримінального аналізу. Автори одного з польських підручників із криміналістики зазначають, що кримінальне профілювання є аналізом *modus operandi*, тобто висновки про риси злочинця на основі інформації про вид злочину і спосіб його вчинення. Натомість кримінальним аналізом є методика оптимізації використання даних, нагромаджених під час протидії злочинності (вивчення зв'язків осіб, вивчення даних із баз кримінальної розвідки і судових реєстрів, узагальнення даних та висунення гіпотез)⁴³⁶. Схоже, як і у випадку кримінального аналізу, результат кримінального профілювання не має сили доказу *sensu stricto* в кримінальному провадженні, але завдяки своєму змісту може мати фундаментальне значення⁴³⁷. Водночас є думка, що профілювання, яке проводиться у рамках криміналістичної експертизи, має наслідком отримання доказів на рівні із іншими експертизами⁴³⁸.

У Польщі криміналістичним профілюванням для потреб кримінального провадження займаються три групи експертів: експерти-психологи, які працюють в органах поліції, працівники Інституту судових експертиз у Кракові та деякі психологи, внесені до списків судових експертів. Виготовлені ними «профілі» злочинців мають форму висновку експерта і підлягають оцінці

⁴³⁴ Більш докладно див.: Olszak-Häußler K. Rozumienie pojęcia ślad w ujęciu profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2016. № 291. S. 7–11.

⁴³⁵ Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: LexisNexis, 2010. S. 1161.

⁴³⁶ *Kryminalistyka* / pod. red. J. Widackiego. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2016. S. 77–78.

⁴³⁷ Gabriel-Węglowski M. Analiza kryminalna w pracy prokuratora. *Prokuratura i prawo*. 2016. № 10. S. 134.

⁴³⁸ Konieczny J., Szostak M. Metodologiczne problemy profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2011. № 274 (4). S. 34.

відповідно до ст.ст. 7, ст. 201 КПК Польщі⁴³⁹. За словами фахівців, метою профілювання є визначення напряму розслідування, висунення версій, але останнім часом дедалі більше наголошується на його суттєвому значенні для планування допиту підозрюваних осіб⁴⁴⁰.

Успіх у справі криміналістичного профілювання можна отримати тільки тоді, коли величезний обсяг інформації про злочин (час, місце, спосіб, знаряддя, послідовність дій, стан жертви, форма вираження агресії тощо) вдається систематизувати у такий спосіб, що ретельний її аналіз дозволяє визначити більш-менш докладно характеристики виконавця злочину, особливості його психічного стану, поведінки, умов та атмосфери виховання, інтелектуальний розвиток, професію, особисті зв'язки тощо. Відповідно до такого виклику практики дедалі більше розвиваються сучасні інноваційні методи опрацювання такої інформації. До прикладу, в Академії ФБР у Куантіко (штат Вірджинія), де функціонує зазначений Департамент поведінкового аналізу, розроблено інформаційну систему профілювання вбивць, яка використовується і в Польщі. зокрема: комп'ютерна система ідентифікації виконавців серійних вбивств (*VICAP – Violent Criminal Apprehension Program*), програма ідентифікації спільних характеристик серійних злочинів, учинених із насильством (*VICLAS – Violent Crime Linkage System*)⁴⁴¹. Польські колеги з Інституту судових експертиз вже мають досвід ефективної роботи з такими технологіями. Заслуговує вона на увагу і зі сторони українських фахівців.

Технологія «тралення». Мета процесу «тралення»⁴⁴² полягає у згромадженні такого дослідницького матеріалу, що дає змогу виокремити з цілої групи підозрюваних чи створити значно меншу групу таких підозрюваних, серед яких міг би знаходитись справжній виконавець злочину.

Зміст цього методу Й. Вуйцікевіч пояснює так: у разі залишення виконавцем злочину сліду, що уможливує його індивідуалізацію, коли існують підстави, що ця особа належить до певної обмеженої соціальної групи (є мешканцем селища, містечка, певного району міста або точно відомо, що це особа чоловічої статі 35 років, тощо), поліція звертається до цієї соціальної

⁴³⁹ Olszak-Häußler K. Rozumienie pojęcia ślad w ujęciu profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2016. № 291. S.7.

⁴⁴⁰ Konieczny J. Szostak M. Metodologiczne problemy profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2011. № 274 (4). S. 26.

⁴⁴¹ Wach E., Jaśkiewicz-Obydzińska T. Profilowanie nieznanых sprawców przestępstw – domena kryminalistyki czy psychologii? *Paradygmaty kryminalistyki / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.)*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 175, 177.

⁴⁴² Термін походить із англ. *trawl* «пристрій для тралення риби». Це пристрій, який використовують риболовецькі судна (траулери), становить велику сітку, яка опускається на дно і під час руху судна забезпечує вилов морської риби. Інше значення – пристрій для гідрографічних досліджень або для вилову мін. У контексті цього дослідження такий термін позначає методику «вилову злочинця» серед певної популяції населення шляхом застосування мас-скрінінгу та дослідження біологічних зразків.

групи із пропозицією добровільного надання порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень. Завдяки такій процедурі виконавець або буде відразу встановлений, або буде перебувати у дуже малій групі осіб, що ухилилися від виконання прохання поліції, або, якщо зможуть перехитрити поліцію, поставлять замість себе іншу особу⁴⁴³.

Як засвідчує практика, така методика перевірки версій та збирання доказів є ефективною і застосовується в Англії, Німеччині, Франції, Австрії, США, хоча вона вимагає значних зусиль для того, щоб правильно організувати та провести скринінг, упакувати кожний зразок, дослідити його та сформулювати висновок щодо декількох сотень або ж і тисяч осіб. «Тралення» як спосіб збирання доказів знайшло навіть підтримку в Комітеті міністрів Ради Європи⁴⁴⁴.

У §1 ст. 192а КПК Польщі передбачено, що з метою обмеження кола підозрюваних осіб або встановлення доказового значення виявлених слідів можна отримати дактилоскопічні відбитки, зразок слини, волосся, почерку, запаху, виконати фотографію особи або запис голосу. Після використання у справі, для потреб якої було взято зразки чи записи, отриманий матеріал, зайвий для подальшого провадження, необхідно усунути з актів справи і знищити. У §3 зазначеної статті передбачено, що Міністр юстиції за домовленістю з Міністром охорони здоров'я визначає своїм розпорядженням особливі умови і спосіб дослідження особи, а також виконання із їх участю дій, про які йдеться в §2 пп. 1, 3 та §3 п. 74 КПК Польщі, тобто з урахуванням вимоги, щоб процес нагромадження, запису і аналізу доказового матеріалу відбувався відповідно до актуальних досягнень у галузі криміналістики і судової медицини.

В Україні такий порядок збирання доказів не допустимий. Більше того, отримання тільки одного зразка біологічного походження вимагає застосування процедури, передбаченої ст.ст. 160–166 КПК України (тимчасовий доступ до речей і документів), тобто може бути реалізований тільки на підставі ухвали слідчого судді. Очевидно, що стверджувати тут про будь-який масовий скринінг за таких обставин не можливо. З одного боку, такий підхід законодавця виправданий необхідністю забезпечити дотримання гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина. З іншого – це суттєво ускладнює роботу слідчих органів та оперативних підрозділів.

Зважаючи на очевидну необхідності більш глибокої рефлексії процесу та значення «тралення», віднесемо його до тих питань, що потребують, насамперед, опрацювання практиками, а згодом на цій підставі формулювати висновки про доцільність внесення змін до законодавства.

⁴⁴³ Wójcikiewicz J. «Trałowanie» w polskim procesie karnym (art. 192a k.p.k.) *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toruń, 5–7 maja 2004 r.)* / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 59–60.

⁴⁴⁴ Ibidem – S. 60.

3.2.3. Новели для системи підготовки правників до роботи з науковими доказами

Актуальність теми підготовки правників до оцінки наукових доказів у кримінальному провадженні останніми роками зростає і в Україні, і в Польщі.

Система правосуддя не буде результативною та ефективною, якщо не буде, передусім, результативної та ефективною системи підготовки правників. Ще у 1937 р. Е. Локард наголошував на тому, що від судді не очікується докладного знання усіх дослідницьких методик, чого не можна вимагати навіть від експерта. Однак, будучи на відповідному рівні, слідчий суддя або суддя мають бути здатними до тлумачення усяких деталей експертизи, а не тільки кінцевих висновків; повинен також бути у змозі оцінити експертизу загалом, зокрема визначати її важливість і значення. Це потребує від судді відповідної серйозної наукової підготовки до роботи у сфері застосування техніки та збирання доказів, що є дуже далеким від ідеалу⁴⁴⁵. Далекую від ідеалу є ситуація і нині.

Результати соціологічних досліджень, проведених в Україні, засвідчують що правники критично оцінюють рівень своєї підготовки. Опитані судді (895 осіб), адвокати (195), слідчі (2932) та прокурори (666 осіб) високою мірою усвідомлюють необхідність підвищення фахового рівня усіх учасників процесу. Про необхідність навчання і підвищення кваліфікації учасників кримінального процесу зазначили понад 90% респондентів. Якщо ж окремо взяти до уваги відповіді опитаних суддів, то щодо фахового рівня підготовки слідчих 99% респондентів категорично висловилися про необхідність підвищення кваліфікації співробітників слідчих підрозділів, щодо підготовки прокурорів – 96%, а захисників – 94%⁴⁴⁶.

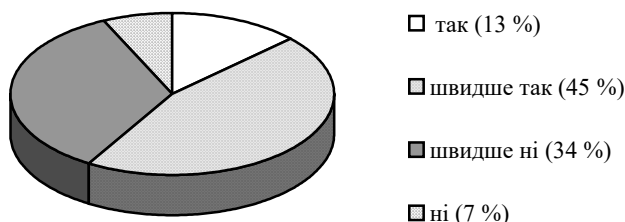
Зважаючи на те, що першою ланкою у роботі з науковими доказами, як правило, є слідчі (працюють у складі СОГ на місці події, ухвалюють рішення щодо вилучення слідів і доказів, ініціюють проведення експертизи тощо), вони повинні бути належно підготовлені для діяльності у цій сфері. При цьому результати досліджень невтішні. Тільки 13% опитаних слідчих стверджують, що повною мірою застосовують сучасні методи збирання доказів (вилучення відбитків, виготовлення зліпків і т.п.) та проведення

⁴⁴⁵ Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. *Paradygmaty kryminalistyki. Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 24.

⁴⁴⁶ Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 107. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

експертиз (наприклад, генетичної експертизи), а правове регулювання цих процесів є достатнім⁴⁴⁷.

У більшості випадків під час оцінки висновків експертів слідчих суддів та суддів цікавлять тільки остаточні висновки (таку відповідь дали 40% респондентів)⁴⁴⁸.

Діаграма 4. Частота використання українськими слідчими у практиці сучасних методів збирання доказів та призначення експертиз⁴⁴⁹

У цьому контексті звернемо увагу на багаторазові висловлювання польських науковців про існування подібних проблем та недоліків, що супроводжують процес залучення процесуальними органами експертів. Колеги також підтверджують, що уміння належно оцінювати висновки експертів потребує спеціального вишколу⁴⁵⁰. Недостатнім є не тільки рівень знань і умінь

⁴⁴⁷ Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 21. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

⁴⁴⁸ Панько Н. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280.

⁴⁴⁹ За матеріалами джерела: Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 21. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

⁴⁵⁰ Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. Paradygmaty kryminalistyki. *Paradygmaty kryminalistyki*. J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 24–26; Drązewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 79; Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa: LexisNexis, 2010. S. 36; Kasprzak J. Błędy w jednej sprawie, czyli jeszcze raz o potrzebie znajomości kryminalistyki przez prawników. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 211–219; Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57; Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 101–102; Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 45; Kulicki M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Stępką L. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009. S. 412; Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 52.

стосовно роботи з науковими доказами, а й застосування слідчої тактики. Від суддів, адвокатів і навіть прокурорів очікуються знання методів виявлення та фіксації доказового матеріалу, вміння орієнтуватися в сфері можливостей проведення окремих видів експертиз та діагностичної цінності їх висновків, а також знання, на якій стадії і які речові докази слід вилучати⁴⁵¹.

Е. Груза, С. Павелец, А. Козічак стверджують про зв'язок помилок експертів із помилками в постанові про залучення експерта⁴⁵². Учені зазначають, що постанови, що є підставою для проведення експертиз у Польщі, часто характеризуються неясністю, незрозумілістю змісту; містять помилки щодо предметної сфери; доручають виконання неможливих із позиції досягнень науки досліджень; не вказують, що є дослідницьким порівняльним матеріалом; містять декілька формулювань одних і тих же питань у різних частинах постанови⁴⁵³.

Б. Холист, констатує недостатній рівень знань наукових методик слідства, робить м'який акцент на певних відмінностях рівня підготовки різних фахівців. Особливо важливою, за його словами, є криміналістична підготовка працівників поліції, зокрема вертикалі дізнання та слідства, а також кримінальної служби, а обсяг знань повинен охоплювати і методику дій злочинців, і слідчу тактику, і криміналістичну профілактику. Натомість для суддів, адвокатів і навіть прокурорів може бути достатньою загальною орієнтацією застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні⁴⁵⁴.

Така позиція є очевидною із «першого контакту» з джерелами наукових доказів, який мають слідчі та оперативні працівники поліції. Однак з таким підходом важко погодитись, як і з позицією Х. Колецького про те, що вища школа зовсім не повинна займатися практичною підготовкою, а тільки вивченням теорії криміналістики (відпрацювання тактики процесуальних дій, інсценування місць злочинів, криміналістичну фотографію, виявлення слідів

⁴⁵¹ Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: LexisNexis, 2010. S. 43.

⁴⁵² Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 164; Gruzа E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 187; Koziczak A. *Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.)*. Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 204–206; Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 164.

⁴⁵³ Gruzа E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 187.

⁴⁵⁴ Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: LexisNexis, 2010. S. 44.

професор вважає атракціями для студентів, щоб не сказати «забавами»⁴⁵⁵. Викликає здивування підхід, за яким студентам юридичних факультетів університетів не потрібно вправлятися у застосуванні криміналістичної техніки, тактики та методики. Ця форма навчання належить до програм навчання у поліційних школах⁴⁵⁶. Можливо тому й так критично оцінюється стан підготовки правників до роботи з науковими доказами.

Як стверджує Є. Каспшак, сучасні знання правників настільки широкі, що в дискусіях навколо навчальних програм криміналістиці дійсно інколи відводиться роль предмету спеціалізованого, додаткового, поліційного, факультативного, а це означає, що може статися так, що майбутній прокурор, суддя чи адвокат під час навчання на юридичному факультеті взагалі не вивчає криміналістику⁴⁵⁷. Втім, на противагу Х. Колецькому, Є. Каспшак вбачає негативні наслідки такого підходу, «збільшення прірви між сучасною криміналістичною наукою, що реагує на зміни у сучасній злочинності, та знаннями правника»⁴⁵⁸. Навіть навчання у рамках тренінгів та аплікацій⁴⁵⁹ не допомагає, оскільки кількість годин, витрачених на вивчення криміналістики, залишається надзвичайно малою.

До слова, йдеться про криміналістику, як про профільную дисципліну для підготовки правників до роботи з науковими доказами. Аналітичне дослідження Г. Кендзерської, засвідчує, що з 26 напрямів навчання (право, адміністрація, внутрішня безпека), які пропонують 12 вищих навчальних закладів, тільки у 6 – програми передбачають вивчення криміналістики як обов'язкової дисципліни. В усіх інших ця дисципліна належить до факультативних. Кількість академічних годин коливається від 30 до 75. Максимальна квота часу на вивчення криміналістики виявилась у таких вишах: 75 год. у Ягелонському університеті (*Uniwersytet Jagielloński*); 60 – Приватній вищій педагогічній школі в Білостоці (*Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku*); 60 – Жешувському

⁴⁵⁵ При цьому нагадаємо, що різними дослідженнями в усьому світі доведено, що найкращими методами навчання є інтерактивні методи, які передбачають візуалізацію теоретичного матеріалу, впровадження кейс-методу, ділової гри тощо.

⁴⁵⁶ KołECKI H. Zakres i sposób uprawiania kryminalistyki w Polsce. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 397–416

⁴⁵⁷ Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 20.

⁴⁵⁸ Ibidem. – S. 20.

⁴⁵⁹ Аплікація стосується осіб, які вже мають вищу юридичну освіту, передбачає спеціалізовану програму підготовки майбутнього судді, прокурора чи адвоката, залежно від вибору напряму професійної діяльності, завершується складанням екзамену, на підставі якого особа може бути призначена на відповідну посаду і займатися професійною діяльністю.

університеті (*Uniwersytet Rzeszowski*); 60 год. – у Вищій школі поліції (*Wyższa Szkoła policji*). Поряд зі звичною для нашого освітнього процесу назвою дисципліни «Криміналістика» на вибір студентів пропонують спецкурси криміналістичного профілю, зокрема: «Криміналістична оцінка доказів», «Судова експертиза», «Криміналістична проблематика джерел доказів», «Тактика криміналістична», «Техніка криміналістична», «Експертиза криміналістична», «Криміналістика загальна», «Методи ідентифікації людини», «Криміналістична реконструкція подій», «Підробка документів», «Дослідження автентичності документів», «Судова криміналістика». Підсумовуючи, Г. Кендзерська наголошує, що такий предмет повинен стати обов'язковим, а кількість годин має бути збільшена⁴⁶⁰.

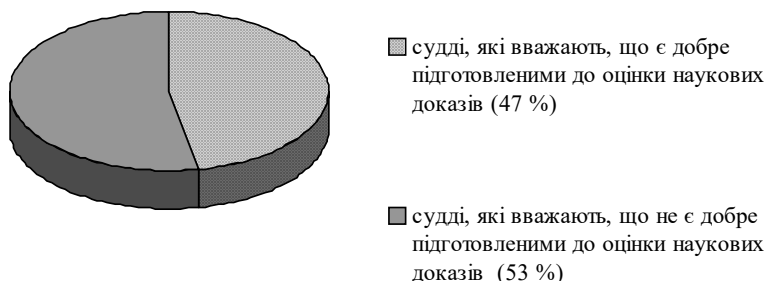
Можливо, витоки скептицизму щодо доцільності університетської практичної криміналістичної підготовки суддів слід шукати у англо-американській системі права *common law*, де суддя не має права ініціативи щодо збирання доказів, а тому є специфічне переконання, що оцінка фактів, доказів не потребує спеціальної підготовки судді, оскільки достатньо мати здоровий глузд (*common sense*) та практичний життєвий досвід (*practical experience*). Більша увага приділяється вимогам допустимості наукових доказів, аніж їх змістовній оцінці⁴⁶¹. Проте в континентальному, зокрема й польському, кримінальному процесі підхід зовсім інший.

В українських реаліях, коли прокурор здійснює процесуальне керівництво, в рамках якого надає вказівки, погоджує клопотання, а слідчий суддя реалізує судовий контроль, зокрема й шляхом ухвалення рішення про призначення судової експертизи, не виявляється обґрунтованим допущення суттєвої різниці у підготовці до роботи з науковими доказами. У іншому разі матимемо алогізм: суб'єкт, який здійснює контроль, керівництво може бути менш обізнаний у сфері діяльності суб'єкта, якого контролює, яким керує. Втрачається зміст контрольних функцій, вони набувають формального характеру. До того ж саме суд має повноваження остаточної оцінки наукових доказів, приймає висновок чи визнає недопустимим, ухвалює остаточне процесуальне рішення, а тому більш обґрунтованим є припущення, що саме суддя повинен бути найбільшим фахівцем у сфері збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, зокрема й тих, що містяться у висновках експерта. Це в теорії. У практичній площині ситуація складна. Як українські судді самокритичні до своїх знань, умінь та компетенції, так і польські судді оцінюють фактичний стан своєї фахової підготовки до оцінки наукових доказів як недостатній, що продемонстровано на діаграмі 5. Що цікаво, під час соціологічних опитувань було також з'ясовано, що, попри визнання суддями

⁴⁶⁰ Kiędzierska G. Nauczanie kryminlistyki w Polsce. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 28–29, 40.

⁴⁶¹ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 56.

недостатності підготовки, 70% респондентів констатували, що нечасто мають проблеми з оцінкою наукових доказів⁴⁶².

Діаграма 5. Ступінь готовності польських суддів до оцінки наукових доказів⁴⁶³

Продовжуючи тематику підготовки суддів, варто наголосити на ще одному компоненті професіограми, який має суттєве значення, зокрема й для ухвалення рішення про визнання допустимими чи відхилення доказів із висновку експерта. Йдеться про «мистецтво обґрунтування», яке, за словами Е. Лентовської, в польській культурі правничого письма є недостатньо розвинене. Невміння обґрунтувати рішення, формулювати висновки, толерування відсутності аргументації негативно впливає на процес судочинства, що виявляється у несправедливому, розбіжному вирішенні справ, з яких неможливо утворити цілісну судову практику⁴⁶⁴.

З огляду на зазначене, стверджувати про перейняття позитивного досвіду Польщі для України у цьому питанні складно, хоча суттєвим є сам акцент на проблемі. Польські правники також обговорюють питання як збільшити кількість академічних годин, підвищити якість занять, актуалізувати підручники, застосувати комплексний підхід до викладання криміналістики і університетської, і поліційної. Слушним тут є цитування Ю. Гургулем англійського слогану: немає іншої альтернативи, ніж закликати суддю/прокурора вивчати криміналістику та суміжні науки, оскільки без опанування цих дисциплін він не зможе стати повноцінним партнером експерта, майстром у обраній професії⁴⁶⁵.

В Україні також надважливо переоцінити та посилити увагу до освітнього процесу в галузі 08 «Право» та оптимізувати криміналістичну фахову підготовку майбутніх прокурорів, слідчих, суддів, захисників, співробітників територіальних органів поліції. Б. Холист слушно стверджує, що правник, який не знає

⁴⁶² Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki.* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 208.

⁴⁶³ За матеріалами джерела: Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 56.

⁴⁶⁴ Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Łętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer Polska, 2012. S. 108–109.

⁴⁶⁵ Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo.* 2013. № 10. S.43.

криміналістики *ipso facto*, «капітулює» перед експертом, часто не може належно оцінити доказове значення проведених досліджень, цінності застосованих методик та кваліфікації експерта⁴⁶⁶.

Особа, що здійснює кримінальне провадження, має вміти:

1) встановити, що вирішення справи потребує спеціальних знань, наслідком чого є залучення експерта;

2) видати постанову, зокрема окреслити спеціальність експерта та предмет і вид експертизи, за необхідності задавати окремі питання, отримувати дослідницький матеріал (вилучений із місця події та порівняльний);

3) оцінювати висновок (за потреби до проведення допиту експерта чи одночасного допиту, що вимагає вмінням задавати відповідні питання та розуміти отримані відповіді);

4) у випадку підготовки обґрунтування вироку мотивувати свою позицію щодо прийняття або відхилення висновку⁴⁶⁷.

Особливе значення має навчання формулювати питання експерту. На цій проблемі роблять акцент більшість фахівців, які зазначають про помилки у висновках через недоліки постанов процесуальних органів, про недоліки взаємодії експертів та процесуальних органів чи про оцінку висновків⁴⁶⁸.

Отже, система підготовки правників має відповідати таким практичним потребам. Для реалізації цього в Україні можна запропонувати такі реформи:

– збільшення на юридичних факультетах кількості годин, присвячених вивченню криміналістики, кримінального процесу, судової експертології (у частині діяльності щодо залучення експерта та оцінки його висновку у кримінальному провадженні). Зауважимо, що на відміну від Польщі, де криміналістика у багатьох університетах є предметом на вибір студента, в Україні криміналістика зазвичай не є навчальною дисципліною варіативної частини, тому кожний майбутній юрист повинен мати зараховані відповідні години вивчення криміналістики як обов'язкової дисципліни. Однак проблема полягає в тому, що впродовж останніх десяти років спостерігається тенденція до зменшення кількості цих годин, що зумовлює загрозу отримання радше

⁴⁶⁶ Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa: LexisNexis, 2010. S. 43.

⁴⁶⁷ Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 204.

⁴⁶⁸ Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 41–61; Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 177–189; Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 149–170.

фрагментарних знань і практичних умінь, аніж досягнути якісний рівень, якого вимагає практика кримінального провадження⁴⁶⁹;

– зміцнення тісної співпраці юридичних факультетів із органами поліції, державними установами, що мають працювати з науковими доказами, виконувати судові експертизи. Така співпраця з експертами існує, втім вона має, як правило, епізодичний характер та ґрунтується на особистих контактах педагогічного персоналу. У такій ситуації є два виходи: або створити у практичних органах спеціальні підрозділи, які б відповідали за підготовку кадрів на місці (проведення спеціалізованих тренінгів, воркшопів, презентацій) та водночас забезпечували практичний характер навчань у освітніх осередках, або підписувати з експертами контракти, щоб вони на платній основі систематично залучались до проведення практичних занять на юридичних факультетах. Аналогічно, щоб оптимізувати інститут наставництва в територіальних органах поліції, можна було б збільшити обсяг преміювання тих осіб, які виконують функції наставника новопризначеного працівника. Це дало б змогу стимулювати передачу досвіду та знань від фахівців до молодого покоління співробітників. Можна також дискутувати щодо питання впровадження правничої «інтернатури» на зразок польської асесури, коли новопризначений суддя чи прокурор певний період часу виконує обов'язки асесора (помічника, радника або безпосередньо веде справи з погодженням усіх рішень своїм куратором) і тільки після цього стає самостійним у своїй професійній діяльності. Адже добрі результати у сфері оцінки наукових доказів можна отримати тільки через декілька років професійної діяльності;

– забезпечення технічного обладнання для криміналістичних лабораторій в університетах і застосування методик роботи, наближених до реальних умов праці органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних підрозділів;

– забезпечення можливості підвищення кваліфікації правників, участі у тренінгах та спеціалізованих навчаннях, закордонних стажуваннях тощо.

Розвиваючи останній пункт, важливо пам'ятати, що жодна найкраща освітня інституція у найрозвинутішій країні не може надати студентові знання раз на все життя. Дослідження засвідчують, що від початку історії науки опубліковано багато статей, а їхня кількість щороку зростає на 6% (близько 600 тис.) і подвоюється впродовж кожного десятиліття. Правники зазначають

⁴⁶⁹ Показовим є приклад вивчення криміналістики у Берлінському університеті Гумбольдта (*Humboldt-Universität zu Berlin*), в якому, залежно від вибраного профілю, студент має 600–800 год. занять із криміналістики та 400–600 год. для вивчення дисциплін, які є дотичними (судова медицина, психологія і судова психіатрія). Навіть випускники класичних факультетів права, які планують працю в суді, адвокатурі, «правовому радництві», повинні мати зараховані дисципліни від 60–120 год. занять із криміналістики (див. докладніше: Koziczak A. *Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki.* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 205).

навіть про явище «інформаційного вибуху» у цілому світі, оскільки маємо понад 100 тис. наукових журналів. Щодня з'являються нові 1500 сторінок тексту, присвячені розвитку науки і техніки. Ситуація ускладнюється через те, що в деяких наукових дисциплінах вже після 3 років результати досліджень втрачають ознаки новаторства⁴⁷⁰. Ще донедавна дактилоскопія була вершиною можливостей ідентифікації особи, а нині світ *forensic science* поглинула технологія генетичних відбитків пальців *DNA fingerprinting*.

З огляду на такі тенденції динамічного розвитку сучасної науки та швидке старіння знань і технологій, а також зміни до законодавства, слід розуміти, що знання та кваліфікація правника (слідчого, прокурора, оперативного працівника, експерта, слідчого судді, судді, захисника) великою мірою залежать від його особистої мотивації до саморозвитку та активності. З'являються нові методики експертних досліджень, нові аналітичні можливості, тому вкрай важливим є систематичне доповнення знань під час професійної діяльності.

Держава може тільки створити сприятливі умови для реалізації цього потенціалу.

3.2.4. Новели для доктрини судової експертології

Трансформації в оточуючому світі обумовлюють необхідність трансформацій у доктрині судової експертології, зокрема в частині підходів до стратегічних напрямів розвитку. Нині в Україні триває реформа кримінального провадження та системи правоохоронних та судових органів і попри те, що можна висловити чимало критичних зауваг, ці зміни є черговими кроками на шляху до європейських традицій та аксіології. Відтак реформування кримінального провадження має враховувати сучасні тенденції функціонування судової експертизи у Західній Європі та загалом у світі.

У відповідь на виклики, які постають нині перед європейською спільнотою, можна визначити такі пріоритетні напрями, що оптимізують експертну діяльність:

- 1) використання поняття «науковий доказ» у науковій дискусії;
- 2) впровадження інноваційних технологій у процес збирання, дослідження, оцінки та використання доказів у кримінальному провадженні;
- 3) зниження суб'єктивізму експерта під час проведення досліджень;
- 4) формування простору «ЄвроЕксперт» та уніфікація стандартів.

Розглянемо кожен із цих елементів докладніше.

Використання поняття «науковий доказ» у науковій дискусії. Сучасна українська парадигма теорії доказів та доказування поняття «наукового доказу» не використовує. Натомість у Польщі впродовж останніх декількох років

⁴⁷⁰ Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1995. S. 2–3.

оперування цим поняття є звичною практикою і для науковців криміналістів, процесуалістів, і для практиків (прокурорів, суддів), хоча й тут є багато конroversійних питань. У літературі йдеться навіть про входження в «еру наукових доказів» через те, що спеціальні знання мають дедалі ширше застосування у кримінальному провадженні. Майбутнє криміналістики вбачається в логіці, математиці та інформатиці, застосуванні статистики, штучного інтелекту, що відображається в кримінальному аналізі, кримінальному профілюванні, плануванні слідства та розвитку інших напрямів⁴⁷¹.

Фактично термін «наукові докази» польські колеги запозичили з системи права *common law*, де активно використовується поняття «*scientific evidence*». Англо-американська система права використовує вже відомий нам стандарт Дауберта для того, щоб верифікувати, чи висновок експерта відповідає критеріям науковості. І що важливо, у роз'ясненнях до цього стандарту вказано, що не кожен висновок експерта може відповідати усім пунктам Дауберта, але той, який відповідає, справді можна вважати «науковим доказом»⁴⁷². У континентальній Європі немає заборони користуватися таким стандартом, але й немає такого обов'язку, оскільки типовою є «вільна оцінка» висновку експерта.

Узагальнюючи різні підходи, можна дійти висновку: під науковими доказами слід розуміти докази, надані експертом (у висновку або в показаннях) у кримінальному провадженні на основі спеціальних знань, умінь, досвіду та компетенції. Інколи поняття наукових доказів вживають як синонім висновків експертів і виокремлюють декілька характерних рис, які вирізняють цю групу доказів серед інших:

по-перше, такі докази отримуються від спеціального суб'єкта (експерта) з використанням спеціальних сучасних наукових методів та методик дослідження, що обумовлює неможливість замінити чи отримати будь-яким іншим способом такі докази;

по-друге, існує можливість верифікації таких доказів відповідно до актуального стану розвитку науки⁴⁷³;

по-третє, головним суб'єктом постачання наукових доказів у кримінальному процесі, безумовно, є експерт, проте інші учасники кримінального провадження (інспектор-криміналіст, слідчий, прокурор, оперативні працівники) беруть активну участь у нагромадженні матеріалу, який може стати науковим доказом у висновку експерта, а суддя здійснює оцінку та перевірку доказів,

⁴⁷¹ Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 34.

⁴⁷² Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 120.

⁴⁷³ Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 32.

а відтак виникає обов'язок знати, вміти, розуміти усі процеси, які відбуваються з дослідницьким доказовим матеріалом;

по-четверте, іманентною характеристикою таких доказів є високий рівень складності, а навіть абстрактності, що може створювати певні перешкоди для зрозуміння. При цьому не слід протиставляти науковим доказам поняття ненаукових доказів, оскільки може скластися помилкове враження, що ці другі суперечать засадам науки, а це не так.

Наукові докази співіснують у кримінальному провадженні разом із доказами правовими⁴⁷⁴. Інша справа, коли суд, оцінюючи висновок, виявляє *junk science*, тобто псевдонауку або, як зазначає Й. Мошчиньські, «пародію науки, що одягає лабораторний фартух»⁴⁷⁵. У судовій практиці є багато прикладів, коли в американському кримінальному процесі суд, застосовуючи стандарт Дауберта, таки визнавав висновок почеркознавчої, дактилоскопічної чи інших експертиз доказом ненауковим (*non scientific evidence*)⁴⁷⁶. Словом, «ненауковий доказ» – це не будь-який інший у справі доказ, отриманий із інших джерел. Це також доказ з висновку експерта, проте він оцінюється як такий, що не відповідає критеріям науковості. Такий доказ судом не береться до уваги при обґрунтуванні процесуальних рішень.

Звісно, усі допустимі, належні та достовірні докази в певному сенсі є і науковими, і правовими, але у тому контексті, в якому польські науковці та практики розрізняють ці докази, йдеться про акцент на тому параметрі, що має вирішальне значення для «дороги», «шляху» отримання фактичних даних, що мають істотне значення для справи. Для отримання доказів із показань свідка – це комунікація зі слідчим; для отримання доказів із протоколу освідчення – це огляд тіла людини; для отримання доказів із протоколу експерименту – це відтворення дій на місці події; для отримання доказів з висновку експерта-біолога – це застосування наукової методики молекулярно-генетичної експертизи; для отримання доказів з висновку експерта-трасолога – це застосування наукової методики трасологічної експертизи; для отримання доказів з висновку експерта-почеркознавця – це знову застосування наукової методики почеркознавчої експертизи і так можна продовжувати далі.

Типовими конструкціями, до яких апелюють польські колеги, є: оцінка наукового доказу, допущення наукового доказу, робота з науковими доказами⁴⁷⁷. Часто можна простежити оперування цим поняттям у судовій практиці ВС Польщі та апеляційних судів, що має суттєвий вплив на всю систему

⁴⁷⁴ Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. S. 27, 57.

⁴⁷⁵ Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 32.

⁴⁷⁶ Ibidem – S. 28.

⁴⁷⁷ Достатньо глянути на польську бібліографію монографії, щоб переконатися у широкій традиції оперування цим поняттям.

кримінального судочинства, оскільки районні та окружні суди можуть потім послуговуватися аналогічною аргументацією при обґрунтуванні своїх процесуальних рішень.

Вживання такої терміносполуки дає змогу здійснити «термінологічну економію» в наукових дискусіях, оскільки семантична ємність поняття достатньо широка. Безумовно, концептуалізація поняття у науці є справою не одного дня. Перспективи подальших розвідок вбачаються у виробленні системного погляду на питання наукових доказів, стандартів роботи з науковими доказами, проблеми їх оцінки тощо. Втім видається, що є сенс такий досвід польських колег застосувати в українській науці.

Впровадження інноваційних технологій у процесі роботи з доказами у кримінальному провадженні полягає у тому, що значні кошти витрачаються на розробку таких інновацій, які дають змогу більш точно та якісно аналізувати обстановку кримінального правопорушення, виявляти маловидимі та невидимі сліди, їх фіксувати, вилучати та досліджувати і з високою точністю давати категоричні відповіді на питання, поставлені процесуальним органом перед експертом. Зокрема, за останні декілька років значного поширення набули системи електронного документообігу, зокрема активно розвивається й система електронного кримінального судочинства; вдосконалюються вузькоспеціалізовані автоматизовані робочі місця експертів; пристосовуються інноваційні продукти з інших наук для потреб кримінального провадження.

Наведемо приклад, як сучасні 3D технології можуть змінити якість роботи експертів та інспекторів криміналістів. Окрім високої точності, швидкості та простоти використання, важливе значення мають додаткові можливості технології 3D сканування під час досудового розслідування, крім візуалізації обстановки місця події:

– дослідження біологічні (тривимірне зображення слідів крові, відтворення траєкторії бризок крові і можливість аналізу механізму їх утворення на місці події);

– дослідження дактилоскопічні (сканування відбитків пальців, що підвищує якість сканування через відсутність контакту зі сканером, створення баз даних тривимірних моделей відбитків);

– дослідження балістичні (створення 3D-моделей куль, гільз, на поверхні якої чітко відтворюються жолобки і борозенки, залишені після пострілу, за якими експерти можуть з достовірністю ідентифікувати застосовану зброю; розрахунки та наочна демонстрація траєкторії кулі)⁴⁷⁸;

– дослідження трасологічні (створення 3D-моделей об'ємних слідів взуття, босих ніг, протекторів шин, якщо вони виявлені на крихких, сипких поверхнях або рельєф сліду маловидимий; створення 3D-моделей слідів зубів);

⁴⁷⁸ Непорада А. С. Новітні технології в криміналістиці: 3D сканування під час огляду місця події. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 142.

– дослідження обставин ДТП (реконструкція механізму ДТП; детальне зображення деформації транспортного засобу, довжини слідів юзу, подряпин на асфальті тощо, завдяки тому, що кожна зі сканованих крапок має свій набір координат X, Y, Z⁴⁷⁹;

– дослідження антропоскопійні (створення 3D-моделей знівченого обличчя, пошкодженої черепної коробки невідомого трупа особи);

– додаткові опції за необхідності підготовки цифрових фотографій, проєкцій, планів та схем, інших додатків до протоколів⁴⁸⁰.

Та попри те, що ці інновації пришвидшують та оптимізують роботу, є й недоліки, які перешкоджають широкому впровадженню у практичну діяльність. Йдеться, по-перше, про ціну засобів та відповідного програмного забезпечення до них, що є доволі високою для забезпечення практичних підрозділів НП України; по-друге, необхідність наявності спеціальних знань, типової методики та розробленої тактики роботи з 3D-сканером; по-третє, відсутність осіб, які здатні навчити працівників практичних підрозділів користуватися лазерним 3D-сканером, оскільки практика їх використання в Україні фактично відсутня; по-четверте, відсутність чітких процесуальних підстав для визнання допустимості доказів, зафіксованих та досліджених із допомогою технологій 3D сканування.

Щодо питання вартості технології, то за спостереженнями закордонних фахівців упродовж останніх 15 років вона значно знизилася, що дає змогу іноземним поліцейським установам його придбати⁴⁸¹. Компанії виробники постійно працюють над удосконаленням технічних характеристик, функціональністю та програмним забезпеченням свого продукту на ринку 3D технологій. Проте, на жаль, сьогодні можна констатувати лише поодинокі випадки апробації 3D сканування у практиці українських експертних служб. Зокрема, у 2011 р. проводилось випробувальне застосування 3D-сканера у практичному підрозділі тоді ще ГУМВС у Харківській області, а саме проведено апробацію можливостей лазерного сканування під час огляду місця ДТП за допомогою лазерного сканера «LeicaScanStation 2» (Швейцарія). Таку саму апробацію лазерного сканування місця ДТП, але за допомогою лазерного сканера «FARO® LaserScannerFocus3D 120» (США) проведено на базі «криміналістичного

⁴⁷⁹ Данець С. В. Застосування новітніх технологій лазерного сканування під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 169.

⁴⁸⁰ Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia / L. Koźmiński, M. Brzozowska, J. Kościuk, W. Kubisz. *Problemy kryminalistyki*. 2010. № 267. S. 54; Шехавцов Р. М. Можливості використання технологій 3D сканування під час розслідування злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2010_3_32.

⁴⁸¹ Why police should use new crime scene mapping technology. URL: <https://www.policeone.com/police-products/3D-Laser-Scanners/articles/290043006-Why-police-should-use-new-crime-scene-mapping-technology>.

полігону» Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України⁴⁸².

Перешкодою на шляху впровадження таких інновацій в Україні поряд із фінансовими є й проблеми організаційно-тактичного характеру, оскільки відсутність практичного застосування у польових умовах технологій 3D сканування не дає змоги напрацювати чітку методику, алгоритм дій інспекторів-криміналістів, слідчих, інших працівників органів НП та експертних підрозділів; виявити типові помилки та проаналізувати недоліки роботи цього інноваційного продукту. Очевидним є те, що на допомогу повинні прийти центри підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, але й тут виникають проблеми у зв'язку з відсутністю на балансі університетів, академій, центрів підготовки такого обладнання. Немає спеціально підготовлених тренерів, здатних забезпечити фахову підготовку осіб, завданням яких є фіксація та обробка криміналістичної інформації під час використання 3D сканера. Відповідно наявність окреслених проблем зумовлює «млявість» змін правових норм, що регламентують процес впровадження технологій 3D сканування у кримінальному провадженні та визнання допустимими доказів, отриманих у результаті їх використання. І це тільки один приклад. Утім, зважаючи на світові тенденції, широке впровадження таких інновацій у діяльності правоохоронних органів, зокрема у практиці досудового розслідування, є тільки питанням часу.

Аналогічно можна стверджувати про застосування новітніх розробок у сфері біометричних технологій, Grid-технологій, оптимізації експертних апаратних комплексів, газових хроматографів, генераторів, детекторів, дозаторів, засобів аерозйомки, інформаційних систем тощо.

Зниження суб'єктивізму експерта під час проведення досліджень. Суб'єктивізм супроводжує кожен сферу людської діяльності, зокрема й судово-експертної. Суб'єктивізмом експерта вважається його оцінка певних аспектів криміналістичних досліджень, яка у зв'язку з відсутністю можливості застосування цілковито наукових методик ґрунтується на його досвіді, знанні та внутрішньому переконанні⁴⁸³.

Повністю виключити суб'єктивізм у судово-експертній діяльності практично не можливо, оскільки навіть коли в основі порівняльного дослідження основну функцію виконує складний апаратний комплекс, експерт готує матеріали, проби, зразки, застосовує індикатори, визначає тривалість операцій, температуру, виставляє інші параметри, а, отримавши результати, їх інтерпретує. Комп'ютерного

⁴⁸² Докладніше про це див.: Терешкевич А. І. Застосування методу 3D сканування об'єктів в експертній службі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 158–160; Данець С. В. Застосування автоматизованих засобів дослідження обставин ДТП. *Вестник ХНАДУ*. 2013. Вып. 61–62. С. 191.

⁴⁸³ Moszczyński J. Obszary subiektywizmu w badaniach identyfikacyjnych. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 476.

наукового робота-експерта, який би виконував усі процеси самостійно, поки не існує. Тому, безумовно, експерти передусім мають алгоритмізувати діяльність в усіх типових ситуаціях, починаючи від роботи на місці вчинення злочину і завершуючи експериментальними та порівняльними дослідженнями в лабораторних умовах та формулюванні кінцевих висновків. При цьому кожна стадія передбачає комплекс заходів, спрямованих на унеможливлення контамінації чи трансферу слідів; упровадження правил, що забезпечують особистий захист експерта під час роботи з дослідницьким матеріалом та застосуванні методик досліджень; застосування таких технологій, що з великим ступенем ймовірності надають правильні результати з мінімальною участю експерта як в процесі безпосереднього експерименту (дослідження, порівняння, аналізу), так і в процесі тлумачення отриманих результатів. Експерту на основі отриманих даних залишається тільки сформулювати кінцеві висновки.

Усі експертизи можна навіть поділити на три основні групи залежно від ступеня суб'єктивізму:

– експертизи з низьким ступенем суб'єктивізму – це експертизи, в основі яких інноваційні технології, які дають змогу мінімізувати вплив людини на перебіг та результати досліджень, до прикладу, медико-генетична, матеріалознавча, фізико-хімічна експертизи, під час яких найбільш важливі процеси виокремлення ознак та властивостей об'єктів автоматизовані;

– експертизи з середнім ступенем суб'єктивізму – це експертизи, які поєднують і наукові методи, і працю експерта в співвідношенні 50/50 (частину роботи експерт проводить самостійно, іншу частину – з використанням сучасних засобів дослідження); до таких експертиз можна віднести технічні експертизи, дослідження документів, холодної і вогнепальної зброї тощо;

– експертизи з високим ступенем суб'єктивізму – це експертизи, які зазвичай ґрунтуються на досвіді, знаннях, уміннях та переконаннях експерта, застосуванні органолептичних, логічних, математичних методів дослідження і тільки незначна частина інформації щодо об'єкта експертизи може бути оброблена за допомогою комп'ютерної чи іншої техніки (до таких експертиз можна віднести судово-психіатричну, психологічну експертизи та їх комплексні підвиди, окремі економічні експертизи та експертизи об'єктів інтелектуальної власності. Деякі фахівці до таких експертиз відносять почеркознавчі дослідження, оскільки експерт особисто виокремлює ознаки почерку, ступінь їх вираженості, повторюваності тощо).

У науковій літературі триває дискусія щодо критеріїв, якими повинен керуватися експерт при оцінці об'єктів дослідження, визначенні ідентифікаційних ознак, ступеня їх збігу. Одні вчені вважають, що в основі таких оцінок мають бути якісні параметри, інші науковці зазначають про необхідність зміни парадигми криміналістики та перехід до кількісних параметрів. При цьому кількісні дослідження (фізико-хімічні, генетичні, трасологічні, дактилоскопічні тощо) вважаються більш об'єктивними, оскільки в основі висновків є заміри і статистичний аналіз. Натомість якісні дослідження

суб'єктивні⁴⁸⁴. Проте і кількісний, і якісний підхід не виключають можливості помилки. Особливої гостроти тема суб'єктивізму судово-експертної діяльності набула після відомої справи Б. Мейфілда (B. Mayfield). Розглянемо цей казус докладніше.

Б. Мейфілд, 1966 р. народження, громадянин США, проживає у штаті Орегон, адвокат, одружився з єгиптянкою та прийняв ісламське віросповідання. У травні 2004 р. був заарештований у зв'язку з підозрою у вчиненні терористичних актів у Мадриді на залізничному вокзалі. На місці події під час огляду було виявлено сумку, в якій містились детонатори, і з неї вилучено відбиток пальця руки. Мадридська поліція тісно співпрацювала з Інтерполом та ФБР. Останні взялися за проведення дактилоскопічної експертизи і зі стовідсотковою впевненістю категорично констатували збіг у системі та тотожність виявленого сліду та зразка відбитка пальців Б. Мейфілда (його відбитки містилися у базі даних у зв'язку зі затриманням у 1984 р.). Утім мадридські спеціальні служби мали сумніви щодо обґрунтованості отриманих результатів і зрештою все ж виявили, що відбиток залишений О. Даудом (O. Daoud), вихідцем із Алжиру, який виявився дійсно виконавцем терористичного акту. Б. Мейфілда звільнили з-під арешту і він зміг відсудити 2 млн. доларів США як відшкодування за неправомірний тимчасовий арешт⁴⁸⁵.

Міжнародна спільнота створила спеціальний комітет для з'ясування причин такої ситуації. Три експерти ФБР були усунені від виконання обов'язків, а їхні висновки, видані за останні два роки, підлягали перевірці. У підсумку з'ясовано, що помилка була суб'єктивного характеру, а не методологічного чи будь-якого іншого. У 2006 р. оприлюднено звіт ФБР щодо справи Б. Мейфілда⁴⁸⁶.

Виявилось, що застосована комп'ютеризована канадська методика ACE-V дактилоскопічної ідентифікації видала 7 мінутцій (*minutae*) або точок (*points*), які свідчили про збіг слідів, тому наступний експерт розпочав перевірку з допомогою системи AFIS. Під час цієї перевірки вдалося підтвердити збіг аж 15 ознак. Експерти, які мали б верифікувати висновок першого експерта (зокрема і керівник відділу), повірили його авторитетній думці та багатолітньому досвіду і тому ухвалили відповідне рішення, зберігаючи при цьому солідарність та великий ступінь довіри, бо «ми з ФБР!». Коли іспанці вказали на наявність відмінностей у слідах,

⁴⁸⁴ Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademiicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 26–43

⁴⁸⁵ Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–334; див. також низку статей Brandon Mayfield. URL: <https://www.nytimes.com/topic/person/brandon-mayfield>.

⁴⁸⁶ A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/special/s0601/exec.pdf>.

американці були обурені і навіть збільшили зображення сліду, щоб продемонструвати збіги ознак другого та третього рівнів⁴⁸⁷.

Суб'єктивізм виявився ще й у тому, що здавалося б неможливим: збіг не тільки ідентифікаційних ознак дугових папілярних відбитків Б. Мейфілда та Д. Охнана, а й оцінка контекстуальної інформації про те, що Б. Мейфілд сповідує іслам, а ще захищав в одному із процесів підозрюваних у тероризмі осіб. Складалася наче повна картина, адже інформація сприяла тому, аби вбачати підстави для арешту невинного, як згодом виявилось, адвоката. Напевно таких збігів у житті стається мало, але все-таки можуть бути.

Помилка, яка полягала передусім у неврахуванні відмінних ознак, а тільки збігів, була доведена, а тому розпочався процес розробки рекомендацій, що дали б змогу усунути суб'єктивізм у дактилоскопічних дослідженнях. На цій підставі було впроваджено додаткові вимоги до документації ACE-V; впроваджено «сліпу верифікацію», коли результат першого дослідження залишається невідомим для експерта-верифікатора; експерт-верифікатор зобов'язаний шукати не тільки збіги, а й розбіжності ознак; впроваджено додаткову верифікацію у пріоритетних справах; урегульовано правила розділення справ, яке, відповідно до нового порядку дослідження, мають робити звичайні експерти, а не керівники, оскільки стаж роботи не завжди впливає на вироблення умінь⁴⁸⁸.

Оцінка чи то результатів конкретних експертних досліджень, чи то всього висновку експерта завжди буде суб'єктивною. Це закономірність, яка є очевидною із психології людини, незалежно від того, які функції вона виконує (слідчий, суддя, прокурор, експерт, захисник, присяжний). Світова спільнота продовжує працювати над механізмом стандартизації, алгоритмізації, «цифризації» наукових досліджень, адже тоді експерту залишиться невелика ділянка для самодіяльності, а отже, знизиться й ризик допущення помилок суб'єктивної природи при наданні висновку процесуальним та судовим органам у кримінальному провадженні.

Формування простору «ЄвроЕксперт» та уніфікація стандартів. Європейська спільнота давно замислилась над питанням формування єдиного експертного простору, в якому існує визнання повноважень судових експертів у кримінальному процесі будь-якої з країн-членів ЄС. Цей процес супроводжують певні труднощі, пов'язані із низкою чинників.

Чинники процесуальні. Кожна європейська держава, реалізуючи внутрішню гуманітарну політику, формує систему правоохоронних та судових органів

⁴⁸⁷ Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 336.

⁴⁸⁸ Ibidem. – S. 336–338.

і визначає підстави, порядок проведення судових експертиз, а головне – процесуальний статус експерта («науковий суддя», специфічний свідок чи окрема категорія учасників кримінального провадження). Різною може бути також доказова сила висновків експертів.

Чинники кваліфікаційні. Сьогодні у Європі немає уніфікованих стандартів підготовки та присвоєння кваліфікації експертів, сертифікації діяльності експертів тощо. Зважаючи на це, в одних країнах є загальнодержавні реєстри судових експертів, у других – реєстри судових експертів при кожному окружному суді, у третіх – взагалі таких реєстрів немає і кожен експерт повинен сам доводити, що його кваліфікація дозволяє надавати фахові відповіді на питання, поставлені процесуальними органами. Дещо ліпша ситуація з акредитацією діяльності лабораторій та установ з окремих видів експертиз. Зокрема, щодо дактилоскопічної, молекулярно-генетичної судової експертизи розроблено стандарти та відповідний акредитаційний порядок, у результаті проходження якого лабораторія отримує відповідний документ, про що ми вже зазначали.

Чинники інноваційні. Кожна європейська країна проводить дослідження у сфері судової експертизи, впроваджує нові методики криміналістичних та інших досліджень, намагається мінімізувати ймовірність помилок та вияву суб'єктивізму в експертній діяльності. Темпи такого поступу в різних галузях у різних країнах відрізняються, а це детермінує необхідність забезпечення обміну цими знаннями, розробки механізму визнання новостворених чи удосконалених методик європейською спільнотою. Адже, чи може бути в судових та правоохоронних органів Швеції або Австрії довіра до результатів експертизи, приміром, голландських фахівців, якщо під час досягнення та інтерпретації цих результатів застосовувалась нікому невідома експертна методика?

Усвідомлюючи той факт, що міжнародна співпраця у сфері експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень є однією з необхідних умов, покликаних забезпечити високу ефективність протидії сучасній злочинності, європейська спільнота для реалізації політики у цьому напрямі створила спеціальну інституцію – ENFSI, яку ми вже неодноразово згадували у контексті висвітлення питань міжнародної співпраці та членства українських державних експертних установ, акредитаційної діяльності.

Діяльність цієї Європейської мережі інститутів судових експертиз ENFSI спрямована на планування стратегічного розвитку та підвищення якості судово-експертної науки та практики в Європі, визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень, поширення добрих практик судових експертиз, забезпечення комунікації між експертними установами з метою вироблення міжнародних стандартів та уніфікації процедур експертних досліджень⁴⁸⁹. Основними формами діяльності ENFSI є:

⁴⁸⁹ European Network of Forensic Sciens. URL: <http://enfsi.eu>.

- підтримка та консолідація усіх європейських установ, що є членами ENFSI;
- поширення пропозицій членства в системі ENFSI серед європейських країн при одночасному збереженні тенденції сталого розвитку і довіри до ENFSI;
- налагодження і утримання професійних контактів із іншими організаціями схожого профілю діяльності;
- пропагування поміж усіма лабораторіями, що належать до ENFSI, засад доброї лабораторної практики та міжнародних стандартів, що гарантують якість досліджень і компетенцію осіб, що їх виконують.

Членами ENFSI є окремі лабораторії та інститути, представництво яких здійснюють уповноважені особи (передусім керівники), а головні рішення ухвалюються на пленарних так званих бізнес-зустрічах, тоді як інші питання можна узгоджувати менш формальним способом, передбаченим статутом⁴⁹⁰. Сьогодні ENFSI офіційно налічує 68 установ-членів науково-дослідних установ із 36 країн, причому частина з них є країнами поза кордонами Європейського Союзу.

До структури ENFSI станом на 2018 р. входять 17 Експертних робочих груп (*Expert Working Groups*) за різними галузями криміналістики (дослідження тварин, рослин і ґрунтів, ДНК, цифрові зображення, документи, наркотики, вибухові матеріали, дактилоскопія, вогнепальна зброя, дослідження пожеж і дії вибухових матеріалів, судові інформаційні технології, фоноскопія, письмо, сліди, фарба і скло, аналіз ДТП, аналіз місця злочину, текстиль і волосся).

Серед українських установ до складу ENFSI входить Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України та Київський інститут судових експертиз. Це дало змогу українським судовим експертам неодноразово брати участь у заходах, проектах, ініційованих бюро ENFSI, отримати доступ до останніх фахових розробок, налагодити контакти з провідними спеціалістами у сфері криміналістичних наук.

Водночас слід наголосити, що ENFSI безпосередньо не здійснює акредитацію лабораторій, не верифікує їх відповідність стандартам і не здійснює атестацію експертів, що унеможлиблює автоматичне визнання висновків українських судових експертів джерелом доказів по всьому європейському континенті тільки на тій підставі, що експерт працює в установі, яка є членом ENFSI. Основним завданням ENFS є забезпечення розвитку криміналістики і впровадження її досягнень у такий спосіб, щоб європейський

⁴⁹⁰ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 102.

континент отримав світову першість у цій науковій галузі⁴⁹¹. Водночас постійно триває робота щодо впровадження відповідних стандартів.

Окрім цього стратегічного напрямку діяльності є й інші експертні та науково-дослідні установи, співпраця з якими була б корисною для України. Йдеться зокрема про Європейську академію судових наук (*European Akadamy of Forensic Sciens*), експертні установи окремих держав членів Європейського Союзу (*Bundeskriminalamt* в Німеччині, *Forensic Science Service* в Англії, *Institut National de Police Scientifique* у Франції, *Netherlands Forensic Institute* у Нідерландах). Польща уже має досвід ефективної взаємодії із цими інституціями⁴⁹².

У цьому контексті важливо зазначити, що рівень міжнародної активності та мобільності українських експертів також заслуговує на позитивну оцінку. Маємо багато прикладів участі українських експертів у конференціях, присвячених розвитку криміналістики та судової експертизи в Європі, Азії, США⁴⁹³; участі у семінарах, тренінгах та навчаннях, організованих у рамках співпраці зі Словаччиною⁴⁹⁴, Молдовою та Вірменією⁴⁹⁵, Швейцарією⁴⁹⁶, Німеччиною⁴⁹⁷, Польщею⁴⁹⁸.

⁴⁹¹ About ENFSI. Aim. URL: <http://enfsi.eu/about-enfsi>.

⁴⁹² Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260. S. 45–54.; Betlejewski M. Zarządzanie jakością w laboratoriach kryminalistycznych. *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki* / G. Kiędzierska, W. Kiędzierski (red.). Szczytно: Wydawnictwo Wyższej szkoły policji w Szczycynie, 2011. S. 495–497.

⁴⁹³ Участь працівників НААУ у міжнародній науковій конференції «Євразійське регіональне співробітництво з метою розвитку криміналістики та судової експертизи». URL: <http://naau.org.ua/uchast-pracivnikiv-naau-u-mizhnarodnij-naukovij-konferenciyi-jevrazijske-regionalne-spirvobitnictvo-z-metoyu-rozvitku-kriminalistiki-ta-sudovoyi-ekspertizi/>; На симпозиумі в Китаї зустрілися експерти-генетики з усього світу. URL: <http://dnidekc.centrmia.gov.ua/?p=4793>.

⁴⁹⁴ Українські експерти-вибухотехніки пройшли курс підготовки у Словаччині. URL: <http://dnidekc.mvs.gov.ua/?p=2567>.

⁴⁹⁵ Українські експерти спільно з молдавськими та вірменськими колегами переймали досвід американських колег з упровадження системи якості. URL: <http://dnidekc.mvs.gov.ua/?p=1584>.

⁴⁹⁶ У Женеві українська делегація заручилася підтримкою міжнародної спільноти. URL: <http://dnidekc.mvs.gov.ua/?p=3034>.

⁴⁹⁷ Українські експерти отримали від поліції Німеччини сучасне обладнання для проведення молекулярно-генетичних досліджень. URL: <http://dnidekc.centrmia.gov.ua/?p=5146>.

⁴⁹⁸ Фахівці КНДІСЕ здійснили робочий візит до Центральної Криміналістичної лабораторії Поліції Польщі. URL: <http://kndise.gov.ua/news/news-view/c-fahivci-kndise-zdijsnili-robocij-vizit-do-centralnoi-kriminalisticnoi-laboratorii-policii-polsi>; У Варшаві зібралися учасники Програми співробітництва Східного партнерства. URL: <http://dnidekc.centrmia.gov.ua/?p=4827>.

Дещо відмінною, але істотною є організація «ЄвроЕксперт», яка була створена та зареєстрована у Люксембурзі у 1998 р. трьома суб'єктами, які представляли експертів Англії, Франції та Німеччини. З уваги на факт об'єднання членів із різних правових систем, їхні розробки у сфері стандартизації роботи експертів має особливе значення. До основних цілей організації належать:

- розвиток, промоція і гармонізація навчання у сфері спільних етичних та професійних стандартів серед експертів країн-членів ЄС, що опираються на засади високих компетенцій, інтегральності, незалежності, неупередженості, об'єктивізму і поваги до таємниці;

- створення контактного пункту для експертів та Європейської Комісії, Європейського Парламенту, судових інституцій ЄС, а також кожної установи, яка працює на міжнародному чи європейському рівні для цілей розробки проблематики праці експертів;

- співпраця та творення відносин із судовою, законодавчою і виконавчою владою, зокрема організаціями, які здійснюють сертифікацію чи займаються іншими питаннями праці експертів;

- створення форуму для обміну поглядами⁴⁹⁹.

За словами П. Гірвоиня, найбільшим досягненням цієї групи є створення Кодексу практики (*Code of Practice*), який вміщує мінімальну регуляцію, яка має застосовуватись у роботі кожного експерта незалежно від країни і від системи права⁵⁰⁰. Вироблення такого кодифікованого акту в перспективі матиме визнання повноважень експерта, а також прийняття висновку експерта як джерела доказу у кримінальному провадженні на території будь-якої з європейських країн.

Підсумовуючи, варто наголосити, що ефективна міжнародна співпраця, доступ до новітніх розробок у сфері судової експертології, постійний обмін досвідом застосування нових апаратних комплексів, упровадження нових методик досліджень; створення єдиних стандартів акредитації, сертифікації та технічного оснащення лабораторій експертних установ, оплата праці судових експертів на європейському рівні, гарантування широких можливостей для професійного розвитку та підвищення кваліфікації фахівців є запорукою існування у країнах Європи та поза її межами ефективної наукової зброї.

⁴⁹⁹ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 106.

⁵⁰⁰ *Ibidem*. – S. 106.

3.3. Позитивний український досвід для Республіки Польща

3.3.1. Загальнодержавний реєстр судових експертів

У жодній країні не можна стверджувати, що вдалося створити ідеальну правову регламентацію кримінального провадження, зокрема в частині функціонування інституту судових експертиз. Відсутність критичного самоаналізу може створити тільки негативні наслідки у вигляді замкнутості та герметичності системи, відсутності перспективи динамічного розвитку та трансформації під впливом внутрішніх та зовнішніх викликів часу. Слід очікувати ще чимало трансформаційних процесів в українському кримінальному провадженні. Водночас існують й такі інститути, які з перспективи часу існування та правового механізму забезпечення підтвердили свою доцільність та ефективність. Тож зважаючи на це, на підставі результатів компаративного аналізу законодавства та судово-слідчої практики Польщі та України, можемо сформулювати декілька пропозицій, що могли б бути розглянуті нашими польськими колегами як певний спосіб оптимізації процесу застосування спеціальних знань під час кримінального провадження⁵⁰¹.

Зокрема, перша пропозиція – впровадження загальнодержавного реєстру судових експертів. В Україні функціонує загальнодержавний реєстр судових експертів, до якого може потрапити особа, яка відповідає критеріям, визначеним Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994. Органами, які вирішують питання про внесення особи до вказаного Реєстру, є експертно-кваліфікаційні комісії, які функціонують на підставі Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом МЮ України від 03.03.2015 № 301/5⁵⁰². У зв'язку з обмеженим обсягом праці не будемо висвітлювати деталі цього процесу. Проте необхідно наголосити, що наявність такого цілісного механізму забезпечення державою прозорих та чітких умов і критеріїв оцінки кваліфікації та знань кандидатів суттєво полегшує верифікацію особистих даних судового експерта та комунікації з ним. Інформаційна сторінка Реєстру доступна для усіх зацікавлених осіб і вміщує всю необхідну інформацію (дані експерта, місце праці, назва експертно-кваліфікаційної комісії, яка видала свідоцтво, номер свідоцтва (свідоцтв, якщо експерт має допуск на проведення різних видів експертиз), дату до якого воно дійсне тощо).

Зовсім інший підхід у цьому питанні застосовується у Польщі. Як уже зазначалося, при кожному Окружному суді існує окремий список судових експертів і голова такого суду самостійно вирішує питання про

⁵⁰¹ Задля посилення аргументації, кожна з нижче поданих пропозицій знайшла хоча б часткове відображення у польських наукових джерелах, що дає змогу стверджувати про певний рівень згоди колег щодо необхідності їх обговорення, апробації та впровадження.

⁵⁰² Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: наказ МЮ України від 03.03.2015 № 301/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>.

внесення/невнесення до цього реєстру зацікавлених осіб. Це призводить до того, що, по-перше, кожний суд може мати різні вимоги, критерії, порядок відбору експертів до реєстру; по-друге, ніхто не контролює ретельність цього процесу, оскільки загальноприйнятих державних стандартів немає. Як наслідок, до таких списків можуть потрапити особи, покликані виконувати експертизи у певних галузях, проте насправді вони не мають необхідної кваліфікації для таких досліджень та видання висновку у справі. Це можуть бути особи випадкові, без кваліфікації і без етики⁵⁰³.

Nota bene, польські правники акцентують на тому, що польська система права часто запозичує інститути американського права (інститут «коронного свідка», інститут забезпечення заходів безпеки тощо), переживає «американізацію» права і криміналістики⁵⁰⁴. Однак учені зазначають і негативні сторони «сліпого копіювання» та «американізації», що має вияв у таких патологіях правосуддя, як агресія у залі судових засідань, риторика, позбавлена глибокого змісту, відступ від засад етики тощо⁵⁰⁵. Частково скопійовано і регулювання процесу залучення експерта, адже відсутність на загальнодержавному рівні уніфікованих стандартів присвоєння кваліфікації, видання сертифікатів, внесення до відповідних списків залишають місце для участі у кримінальному процесі і експертів високого рівня, і псевдофахівців.

Проблем тут наче й немає, оскільки англо-американська система права у такій ситуації запускає механізм змагального процесу (подання альтернативних висновків, дискваліфікація стороною захисту компетенції експерта, необхідність переконання присяжних у достовірності результатів тощо). Але ж у Польщі ці механізми працюють в традиції континентального права, відтак балансування між двома системами призводить до того, що, наприклад, особа, яка є доктором медицини, нейрохірургом, а одночасно інженером кібернетики, нейрофізиком та програмістом аплікує про внесення до списку судових експертів за напрямом проведення почеркознавчих (!) експертиз. У разі негативного рішення в одному місці, звертається до другого, де успішно долає бар'єр верифікації і впродовж 2000–2001 рр. проводить за дорученням органів прокуратури, поліції та суду 53 почеркознавчі експертизи. Усі без винятку висновки виявились помилковими через неправильно застосовану методику дослідження. Сьогодні проти цього експерта триває кримінальне провадження⁵⁰⁶.

⁵⁰³ Korczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 53–54.

⁵⁰⁴ Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 9.

⁵⁰⁵ Gruza E. Junk science po polski. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 67.

⁵⁰⁶ Ibidem. – S. 72.

Аналогічно пропозиція П. Гірвоиня відмовитися від ідеї замкнутих списків експертів (тобто концепції допущення до видання висновків тільки осіб із реєстру, а з-поза реєстру тільки у крайніх випадках)⁵⁰⁷ є наслідуванням правових інститутів системи права *common law* і видається не зовсім виправданим. Для чого тоді взагалі створювати такі списки, якщо для проведення експертизи можна залучати будь-коли і будь-кого? У англо-американському процесі таких реєстрів немає. При цьому знову-таки забезпечення засади змагальності, «рівності зброї» має зовсім інший характер.

Можна навести й інші факти, які розвіюють ілюзії щодо ефективності регіональних списків експертів, наприклад, подання фальшивих дипломів про освіту, необґрунтоване присвоєння компетенції до рівня експерта «усіх судових наук», що є абсурдним із прагматичних причин; неправильна інтерпретація результатів дослідження (наприклад, в одній зі справ експерт констатує, що в умовах зберігання сліду крові у транспортному засобі, необладнаному системою кондиціонування, ДНК настільки деградувало, що набрало ознак підозрюваного⁵⁰⁸) тощо.

У науковій літературі можна простежити, крім критики такого підходу законодавця, багато прикладів, коли теоретична засада про високу кваліфікацію експертів не завжди відповідає дійсності, а голова суду може взагалі не звертатись до жодної наукової, освітньої чи іншої інституції з метою підтвердження належної кваліфікації кандидата на експерта⁵⁰⁹.

Отже, слушною є критична оцінка чинного у Польщі правового механізму формування реєстрів експертів⁵¹⁰. Більш доцільним видається впровадження загальнодержавного переліку судових експертів, на зразок такого, що існує в Україні і в більшості країн Західної Європи.

⁵⁰⁷ Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 151.

⁵⁰⁸ Gruza E. *Junk sciencie po polski. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 73.

⁵⁰⁹ Tomaszewski T., Rzeszotarski J. *Weryfikacja kwalifikacji biegłych wydających opinie kryminalistyczne (na przykładzie) opinii fonoskopijnych. Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 256; Ławrentjew S. *Kryteria oceny wiedzy specjalistycznej z zakresu pismoznawstwa przy wpisie na listę biegłych sądowych Sądu Okręgowego w Częstochowie. Kryminalistyka w walce z przestępczością: materiały konferencji*. Katowice: Wydawnictwo Szkoła Policji w Karowicach, 2013. S. 61.

⁵¹⁰ Sołtyszewski I., Krassowski K., Bednarek M. *Propozycja rozwiązań legislacyjnych dotyczących biegłego sądowego na tle unormowań w innych krajach. Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.)*. Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 498; Pawelec S. *Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 155.

3.3.2. Кореляція збільшення кількості експертів та зменшення строків кримінального провадження

Проблема, яка стосується значної тривалості кримінальних проваджень у Польщі, є доволі складною. За власними спостереженнями авторки у Криміналістичній лабораторії Комендатури воєводської поліції в м. Познань (*Komenda Wojewódzka Policji w Poznaniu*), у VIII кримінальному відділі Районного суду Познань – Грюнвальд і Єжице в м. Познань (*Sąd Rejonowy Poznań – Grunwald i Jeżyce w Poznaniu*) та в Прокуратурі Районній Познань – Нове Місто (*Prokuratura Rejonowa Poznań – Nowe Miasto w Poznaniu*) однією з причин подовження строків кримінального провадження є, власне, необхідність отримання доказів із такого джерела як висновок експерта. Словом, саме проведення експертиз є типовою причиною необхідності зупинення досудового розслідування і очікування від трьох місяців до року на висновок однієї (!) експертизи. Якщо таких експертиз треба декілька (йдеться про повторні або додаткові), то закономірно цей процес подовжується.

В Україні питання строків експертиз урегульовано п. 1.13 Інструкції 53/5. Згідно з цим документом термін проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) у межах:

10 календарних днів – щодо матеріалів із невеликою кількістю об'єктів та вирішуваних питань і простих за характером досліджень;

30 календарних днів – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або середньої складності за характером досліджень;

60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або складних за характером досліджень;

понад 60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань (більше десяти), з огляду на фактично необхідний для експерта час або особливо складні за характером дослідження (дослідження з використанням криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів);

понад 90 календарних днів – якщо експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців із інших установ (зокрема й судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в окреслені терміни.

Більший розумний термін встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів.

У Польщі немає жодної регламентації строків експертиз. Фахівці погоджуються, що очікування судів на висновки експерта є одним із найбільш тривалих елементів провадження, однак якщо визначити надто короткі терміни підготовки висновків у конкретних справах, можуть виникнути негативні наслідки у вигляді неякісних, неретельних досліджень⁵¹¹. Тоді взагалі втрачається будь-який сенс застосування спеціальних знань.

Польське суспільство загалом погоджується з тим, що реакція держави на порушення певних норм права, може бути розтягнута в часі на роки, у зв'язку з чим більшість слухань у суді в грудні 2016 р. стосувалися злочинів, вчинених у 2013–2014 рр. Утім, є прецеденти звернення до ЄСПЛ на підставі порушення права на розгляд справи у розумний строк⁵¹². Окрім того, саме швидкість ухвалення судових рішень є головним параметром забезпечення доступності та передбачуваності судового рішення. Як слушно наголошує А. Огренчук, несвоєчасне правосуддя рівнозначне відсутності правосуддя взагалі, а тривалість судочинства – зворотно-пропорційна індексу довіри осіб до системи правосуддя⁵¹³.

На запитання – у чому причина такої тривалості експертних досліджень – отримано відповідь: по-перше, польські експерти дбають про високу якість досліджень та висновків, тому ретельно працюють із кожним дослідницьким матеріалом⁵¹⁴; по-друге, нестача кваліфікованих кадрів у певних галузях наукового знання зумовлює виникнення великих черг виконання доручень на проведення експертиз у розрахунок на одного експерта. Наприклад, Т. Томашевський та Й. Решотарський, досліджуючи організаційно-тактичні засади фоноскопійної експертизи, стверджують про надто малу щодо сучасних потреб практики кількість експертів, вважаючи це основною практичною проблемою. Вчені слушно зауважують, що історичні витоки такої ситуації

⁵¹¹ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 156.

⁵¹² Jardzewska M. Prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie przez sąd. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 27.07.20115 r. w sprawie Rutkowskiej i inni przeciwko Polsce (skargi nr 72287/10, 13927/11, 46187/11). *Krajowa Rada Sądownictwa*. 2016. № 1. S. 9.

⁵¹³ Огренчук А. Судова реформа: погляд адвоката, критерії ефективності судової системи. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 84.

⁵¹⁴ Наприклад, для антропоскопійної (портретної) експертизи готують п'ять порівняльних фотокарток розміром А4 із визначенням спільних та відмінних рис обличчя людини на відеоматеріалах із систем моніторингу та експериментальних фото особи підозрюваного. На запитання, чи можна зробити меншу кількість ілюстрацій, адже очевидно, що саме ця людина зображена на відеозаписі, експерти відповідають, що ні, адже у разі якихось сумнівів суд знову змушений буде призначати експертизу, а це означатиме ще більше подовження термінів кримінального провадження. Таким чином середній час проведення антропоскопійної експертизи становить від трьох до п'яти місяців. У Криміналістичній лабораторії у цьому відділі працює тільки два таких експерти.

сягають часів, коли дослідження були надто дорогі і проводились зазвичай у центральних поліцейських лабораторіях особами, які проходили коштовне навчання. Сьогодні, однак, спостерігається значне зростання кількості доручень на проведення експертиз за відносно незмінної кількості експертів у цій галузі⁵¹⁵. Безумовно, це приводить до відтермінування часу видання висновків. Відтак, зважаючи на глобальну тенденцію дедалі більшого поширення технологій моніторингу, відео- та звукового запису, матеріали яких можуть мати істотне значення для кримінального провадження як джерела доказової інформації, доцільно збільшити кількість експертів-фахівців у цій галузі та акредитації науково-дослідних установ. Отже, врівноваженість попиту та пропозиції має функціонувати і в сфері судово-експертної діяльності

3.3.3. Реєстр методик судових експертиз

Польські правники наголошують також на відсутності єдиного стандарту оцінки методик експертних досліджень, які міг би застосувати експерт під час проведення експертизи⁵¹⁶. Процесуальні органи і сторони кримінального процесу достатньою мірою не володіють знаннями, необхідними для їх оцінювання, внаслідок чого не можуть побачити її недоліки⁵¹⁷. Сумніви щодо змістовної правильності застосування методики дослідження як «дороги» до отриманих результатів виникають у край рідко і вирішуються або через допит експерта, або повторне залучення іншого експерта для відповідей на поставлені питання.

Очевидно, що спосіб верифікації методики дослідження, який застосовується в Україні, жодним чином не виключає необхідності критичної оцінки отриманого висновку, однак упроваджений Реєстр методик проведення судових експертиз від 2008 р. дає змогу слідчому, прокуророві, слідчому судді, судді або іншим зацікавленим учасникам кримінального процесу перевіряти інформацію і встановлювати, чи та методика, яку застосував конкретний експерт у конкретному кримінальному провадженні, є загальноприйнятою у державі, а тому може бути оцінена як допустима, а отримані результати – як достовірні. До вказаного реєстру внесли як старі методики досліджень, упроваджені ще в 70-их роках минулого

⁵¹⁵ Tomaszewski T., Rzeszotarski J. Weryfikacja kwalifikacji biegłych wydających opinie kryminalistyczne (na przykładzie opinii fonoskopijnych). *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 260.

⁵¹⁶ Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43; Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. *Zagadnienia wybrane*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. S. 20.

⁵¹⁷ Gaberle A. *Dowody w sądowym procesie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. S. 52.

століття, так і нові методики 2016–2017 рр. Ніхто не може самостійно вигадати собі нову наукову методологію, застосувати не апробовані та не сертифіковані технічні прилади, аналіз та тлумачення результатів. Зокрема, однією із причин проблемності використання у судово-слідчій практиці висновків психофізіологічної експертизи (використання поліграфа) є відсутність у встановленому порядку розробленої, затвердженої і внесеної до реєстру методики проведення цієї експертизи.

Видається мало б сенс і в польській системі кримінального судочинства впровадити єдиний стандарт, єдині критерії для оцінки дослідницьких методик та ведення їх обліку на кшталт українського Реєстру методик проведення судових експертиз із метою уніфікації підходів до оцінки наукових доказів, а також забезпечення наукової обґрунтованості висновків. Такий реєстр міг би співіснувати зі стандартом Дауберта, про який ми вже зазначали при висвітленні питання критеріїв оцінки висновку експерта. Адже, що менше знана та погано верифікована методика була застосована, то менша достовірність даних, які з її допомогою були отримані, а також їх значення для відтворення перебігу події у кримінальному провадженні⁵¹⁸.

3.3.4. Закон «Про судових експертів»

Нормативно-правове регулювання функціонування інституту судових експертиз у польському кримінальному провадженні може бути доповнено прийняттям спеціального закону, який би визначав поняття, процесуальний статус, гарантії незалежності та оплати праці експерта. Сьогодні усю багатоманітність правових відносин у цій сфері регламентують декілька статей польського КПК та двосторінкове Розпорядження Міністра юстиції у справі судовий експертів від 24.01.2005.

Спеціальний закон міг би уніфікувати підходи до рівня знань та кваліфікації експертів, презентувати чіткий перелік прав та обов'язків експерта у кримінальному провадженні, встановити критерії оцінювання висновку експерта та шляхи усунення сумнівів чи суперечностей, які можуть виникнути під час досудового розслідування та судового провадження тощо. Новелізація законодавства дала б змогу б оптимізувати взаємодію між процесуальними органами та експертом, допомогла б уникнути самостійного присвоєння експертом собі нестандартних кваліфікацій. Викликає здивування, а водночас і багато питань, ситуація, описана Ю. Гургулем, коли один із діючих судових експертів під час виступу на науковій конференції, похвалившись виявом великої довіри зі сторони процесуальних органів до його компетенцій, повідомив, що за 15 років професійної роботи виконав близько 5500 експертиз

⁵¹⁸ Gaberle A. *Dowody w sądowym procesie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010.

і видав відповідні висновки. Зробивши елементарні математичні розрахунки, отримуємо результат дійсно гідний подиву: експерт виконував 366 експертиз щорічно, тобто трохи більше однієї експертизи в день!⁵¹⁹ Професор пропонує залишити цей факт без коментарів.

Прийняття спеціального закону допомогло б запобігти польському *junk science*, тобто явищу «сміттєвої науки», псевдонауки у судово-експертній діяльності та унеможливити її вплив на кримінальне провадження⁵²⁰. Йдеться про ситуації, коли некомпетентні експерти видають висновки, коли вигадують методики, які жодним чином не були апробовані та діагностовані на предмет достовірності результатів, коли експертна мова штучно перенасичується термінологією, незрозумілими тезами і такими формулюваннями підсумків, що не дають зрозуміти відповідь експерта на поставлене питання. Безумовно, можна проводити допити, повторні експертизи, залучати інших експертів, проте час уже втрачено, фактури за виконання досліджень виставлені, а результату немає.

Спроба прийняття такого джерела права була, однак не вдала, відтак досі не знайшла схвалення⁵²¹. Натомість науковці й далі наполягають на необхідності реформ у цій сфері⁵²².

Розглядалися варіанти впровадження інстанційної процедури призначення експертів; створення загальнодержавного електронного списку експертів при МЮ; здійснення перевірки кандидатів не тільки на підставі наданих документів, а й на підставі екзамену, який експерти мали б здавати перед комісією, до складу якої входили б судді та експерти цієї галузі (процес сертифікації); впровадження обов'язку експерта до постійного підвищення професійної кваліфікації під час усієї каденції роботи судовим експертом; впровадження інституту зупинки права на виконання обов'язків судового експерта і визначення передумов, які передбачають відкликання від виконання таких функцій. Окремо

⁵¹⁹ Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S.54.

⁵²⁰ Gruza E. Junk science po polski. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach*: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 78.

⁵²¹ Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 153; Sołtyszewski I., Krassowski K., Bednarek M. Propozycja rozwiązań legislacyjnych dotyczących biegłego sądowego na tle unormowań w innych krajach. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 499–504.

⁵²² Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. S. 54; Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 155; Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. S. 170.

пропонувалося правове регулювання оплати праці, реклами, гарантій якості роботи експертів⁵²³. Активно проектуються засоби та процедура для перевірки компетенції та кваліфікації експертів.

Підготовка, сертифікація та діяльність експертів, які перебувають у штаті державних криміналістичних лабораторій, є чітко прописана відомчими внутрішніми документами установ. Вимоги до експертів високі, виконання функцій експерта можливе тільки після тривалих годин попередньої практики та складанні спеціального екзамену, про що ми вже зазначали в одному з попередніх розділів. Натомість експерти, які подають документи до голови окружного суду для внесення їх кандидатури до переліку судових експертів, не підлягають такому суворому контролю.

Підсумовуючи усі вище висловлені постулати *de lege ferenda*, акцентуємо, що йдеться не про критику наявного правового механізму використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, а про запрошення польських науковців та практиків до глибших роздумів на тему функціонування інституту судової експертизи у кримінальному процесі з перспективи вимог сьогодення. Водночас важливо пам'ятати слова Е. Лентовської, що «*przepis to mało, potrzebna dobra praktyka*»⁵²⁴.

Важливо, щоб обмін позитивним досвідом мав двосторонній характер, адже кінцевим продуктом такої співпраці буде оптимізація діяльності правоохоронних та судових органів і України, і Польщі на основі європейських стандартів та з урахуванням викликів сьогодення.

⁵²³ Sołtyszewski I., Krassowski K., Bednarek M. Propozycja rozwiązań legislacyjnych dotyczących biegłego sądowego na tle unormowań w innych krajach. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 499–504.

⁵²⁴ Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Lętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer, 2012. S. 115.

ПІДСУМУВАННЯ

*Quod est dies allaturus,
id consilio anteferre debemus*⁵²⁵

Процес реформування системи кримінального провадження в Україні передбачає гармонізацію законодавства та судово-слідчої практики з міжнародними цінностями та стандартами, які функціонують на теренах Західної Європи. Необхідно чітко розуміти засади, які творять горизонт перспектив нашого розвитку. Судово-експертна діяльність, на перший погляд, не є істотним елементом забезпечення трансформації нашої держави, забезпечення безпеки чи євроінтеграційних процесів. Проте під час глибшої рефлексії стає зрозуміло, що судова експертиза є одним із надзвичайно важливих правових інститутів, що має безпосередній вплив на хід та результати кримінального провадження, а водночас вплив на всю систему правосуддя, ефективність протидії злочинності, механізм забезпечення прав та свобод людини, довіру суспільства до правоохоронних та судових органів. У такому контексті очевидною стає важливість та актуальність вивчення засад функціонування інституту судових експертиз, аналіз іноземного досвіду та пошук шляхів оптимізації діяльності судових експертів у кримінальному процесі. Про завтрашній день слід турбуватися сьогодні.

Метою роботи над цим науковим проектом була ретрансляція та аналіз (на скільки це виявилось можливим) інноваційних ідей, наукових концепцій, методологічних підходів, правових норм, коментарів та практичних рекомендацій щодо функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні в Україні та Польщі. Резюмуючи проведені дослідження, можна виокремити декілька тез.

1. В Україні концептуалізація судової експертології перманентно триває впродовж останніх декількох десятиріч років і досі дискусійними є питання галузевої терміносистеми (в науковій літературі відсутній єдиний підхід до поняття «спеціальні знання», «висновок експерта», «судова експертиза», «суб'єкти судової експертизи», «об'єкти судової експертизи» та багато ін.), «ідентифікації» науки у системі інших наук, пріоритетні напрями реформування судово-експертної діяльності. Опрацювання комплексу наукових джерел

⁵²⁵ Ми повинні розсудливо думати, що принесе нам завтрашній день (із лат.)

та аналіз судово-слідчої практики дали змогу сформулювати цілісну систему положень та здійснити оцінку сучасного стану науково-теоретичного, нормативно-правового, інформаційного, методичного, організаційно-управлінського, матеріально-технічного, кадрового, фінансового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, з'ясувати співвідношення інституту судових експертиз із іншими інститутами та доктринами (наприклад, концепцією «плодів отруйного дерева»), окреслити перспективи подальшого розвитку судової експертизи в Україні, зокрема у рамках розвитку ідеї електронного судочинства, впровадження інноваційних технологій, міжнародної співпраці з ENFSI. Проте це не була основна ціль дослідження. Важливо було створити своєрідний ескіз *de lege lata*, який можна було б порівняти з аналогічною польською версією, виявити позитивний досвід і на цій підставі обґрунтувати положення *de lege ferenda*.

2. Аналіз наукових джерел, які презентують погляди польських правників щодо доказів та доказування у кримінальному процесі, а також вивчення нормативно-правової бази і судової практики дало змогу виявити низку суттєвих особливостей:

по-перше, очевидним є зміщення акценту від концепту «судові експертизи» до концепту «висновок експерта» (вся наука і практика «обертається» навколо постаті експерта і його висновку (фахової думки), а не процесуальної дії, яку він виконує);

по-друге, тенденція доволі активного запозичення окремих ідей із системи права *common law*, зокрема, широке використання у наукових дискусіях поняття «науковий доказ» (*scientific evidence*) для позначення доказів, які отримані з висновку експерта, рекомендації застосовувати стандарт Дауберта (*Daubert standard*) під час оцінки наукових доказів, впровадження розробок кримінального профілювання та ін.; окрім того науковці часто апелюють до англо-американських джерел та результатів досліджень;

по-третє, типовими проблемними питаннями, що обговорюються у доктрині кримінального процесуального права та криміналістики є комунікація між експертом та процесуальним органом, судом; акредитація науково-дослідних установ, сертифікація та верифікація кваліфікації та компетенції судового експерта; типові помилки експертів; перспективи міжнародної співпраці у сфері судово-експертної діяльності; перспективи вдосконалення правового регулювання процесу залучення експерта та надання висновку експерта; критерії оцінки та перевірки висновків експерта у кримінальному процесі; приватний висновок експерта; підготовка майбутніх юристів до роботи з науковими доказами; реформа системи «виміру справедливості», тобто правосуддя.

3. Порівняння правового регулювання функціонування інституту судових експертиз у двох країнах дало змогу виокремити дві групи норм: 1) схожі елементи, тобто норми, що мають еквіваленти в українському та польському

законодавстві; 2) відмінні елементи, тобто норми, що мають відмінності. Ці відмінності поділено на три групи: правові норми, наявні у законодавстві обох країн, проте мають відмінності, що полягають у розширеному, звуженому або конструктивно зміненому формулюванні, проте схожим є їх застосування у практичній площині; правові норми, наявні тільки в українському законодавстві; правові норми, наявні тільки у польському законодавстві.

Наукова гіпотеза, окреслена на початку роботи над проектом, знайшла підтвердження. У результаті комплексного аналізу вдалося сформулювати пропозиції для оптимізації процесу застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, які можуть бути реалізовані на таких рівнях:

- на рівні законодавства – допущення проведення експертиз із питань права, можливості зупинення досудового розслідування на час виконання експертиз, ухилення обов'язкової присутності понятих під час слідчих (розшукових) дій, «реанімація» процесуальної підстави проведення судових експертиз за постановою слідчого, прокурора;

- на рівні експертної та судово-слідчої практики – використання мультимедійних засобів презентації висновків експерта у кримінальному провадженні; застосування судовими експертами тестів самоконтролю з метою верифікації власних знань, умінь та навичок, а також перевірки придатності методик та технічних засобів експертиз, якими оснащені криміналістичні лабораторії; збільшення уваги до питання кримінального профілювання, дослідження значення та розробки засад використання психолого-поведінкового портрету особи злочинця під час досудового розслідування; обговорення можливості збирання доказів, перевірки версій та виявлення підозрюваних шляхом застосування методу «тралення»;

- на рівні фахової підготовки правників – посилення уваги до проблем підготовки майбутніх слідчих, прокурорів, суддів, захисників, працівників оперативних підрозділів територіальних органів поліції, зокрема в частині набуття знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної роботи з науковими доказами; збільшення кількості годин, призначених на вивчення навчальних дисциплін криміналістичного профілю; посилення практичної складової освітнього процесу та співпраці безпосередньо з експертними службами; посилення матеріальної бази навчальних осередків; створення умов для самоосвіти, академічної мобільності, міжнародної співпраці;

- на рівні доктрини функціонування інституту судових експертиз в Україні – широке використання інтернаціонального поняття «наукові докази» у кримінальному провадженні; визначення пріоритетними стратегічних напрямів розвитку судової експертології, зокрема впровадження інноваційних технологій у судово-експертну діяльність та зменшення суб'єктивізму експерта при проведенні судових експертиз; активна участь українських фахівців та науково-дослідних інститутів у інтеграційних процесах, ініційованих міжнародними

організаціями, впровадження європейських стандартів забезпечення судово-експертної діяльності.

5. Проведене дослідження дає змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення польської процедури залучення експерта до кримінального провадження та отримання наукових доказів, зокрема: впровадження загальнодержавного реєстру судових експертів та єдиних стандартів верифікації компетенції та присвоєння кваліфікації судових експертів; із урахуванням тенденції щорічного збільшення кількості доручень на проведення експертиз необхідне збільшення кількості експертів із метою зменшення черги виконання цих доручень і, відповідно, гарантування засади розумного строку кримінального провадження; впровадження реєстру методик судових експертиз, а також прийняття закону «Про судових експертів» з метою забезпечення правового регулювання правових відносин, що виникають у зв'язку з наданням висновку експерта у кримінальному процесі.

Без сумніву, зміна парадигм, концептуалізація ідей, актуалізація положень, відповідно до вимог часу, не можуть бути результатом одноразового інтелектуального зусилля. Далі від наукової спільноти та практиків слід очікувати більш глибокого аналізу, схвалення або й критики висловлених ініціатив у двох перспективах *ex-ante* і *ex-post*. Простір для дискусії та наукової аналітики завжди відкрито.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук. К: НАВС, 2005. 18 с.
2. Антонюк П. Є. Щодо професійної компетентності судово-медичного експерта. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 36–41.
3. Арешонков В. В. Проблеми при проведенні криміналістичних експертиз, різновиди, причини виникнення та шляхи попередження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 118–124.
4. Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К.: НАВС України, 2003. 20 с.
5. Біленчук П. Д., Колонюк В. П., Ярмолюк А. А. Криміналістика третього тисячоліття: освіта, наука, практика. *Теорія и практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 106–116.
6. Вапнярчук В. В. Щодо недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 162–167.
7. Вербенец М. Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. С. 103–115.
8. Відгук офіційного опонента М. А. Погорецького, поданий до спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, на дисертацію А.В. Панової на тему: «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», поданої на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. за спеціальністю 12.00.09.
9. Головченко Л. М. Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу». *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.)*. Х., 2008. С. 16–23.
10. Горбачевський В. Я. Спеціальні знання у розслідуванні злочинів. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матеріали круглого столу* (м. Київ, 25 лютого 2015). К.: НАВС, 2015. С. 77–80.
11. Глушкова Д. Г. Співвідношення понять «спеціаліст» та «удовий експерт» за новим процесуальним законодавством України. URL: visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=10227.

12. Гричина О. В. Судова експертиза в системі процесуальних дій, як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та господарському процесах. *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 135–145.
13. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 151–154.
14. Данець С. В. Застосування автоматизованих засобів дослідження обставин ДТП. *Вестник ХНАДУ*. 2013. Вип. 61–62. С. 190–194.
15. Данець С. В. Застосування новітніх технологій лазерного сканування під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 166–171.
16. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. 23 с.
17. Дудич А. В. Поняття судового експерта як учасника кримінального провадження. *Наше право*. 2014. № 6. С. 138–143.
18. Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні вимоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ. 2010. 22 с.
19. Заруцький В. А. Автоматизація проведення експертних досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 93–98.
20. Заруцький В. А. Інформаційно-довідкове забезпечення судових експертиз як наукова категорія. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 118–124.
21. Заруцький В. А. Поняття інформаційно-довідкового забезпечення судової експертизи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 207–212.
22. Калужна О. М. Науковий підхід до розуміння відмови експерта від давання висновку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 189–199.
23. Калужна О. М. Фактичні підстави проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Вип. 36. Т. 2. С. 130–137.
24. Калужна О. «Carthago delenda est – Карфаген має бути зруйновано!» (про державну експертну монополію). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIV звітної науково-практичної конференції (м. Львів, 7–8 лютого 2018 р.)*. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. Ч. 2. С. 209–215.
25. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи. Болгарія Грузія Литва Молдова Україна. К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012. 516 с.
26. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 104.

27. Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів круглого столу / ред. кол. О. Л. Кобилянський та ін. К., 2015. С. 165–168.
28. Клименко Н. І. Наука експертологія та її проблеми *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.). Х., 2008. С. 47–53.
29. Клименко Н. І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 211–216.
30. Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 104–112.
31. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134.
32. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 223–231.
33. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
34. Ковальчук С. О. Європейські правові стандарти подання, дослідження, оцінювання та використання речових доказів під час кримінального провадження. *Наукові праці НЮ ОЮА*. 2015. Т. 15. С. 205–207.
35. Когутич І. І. Про криміналістику, окремі її тенденції та проблеми. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 12–22.
36. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 888 с.
37. Комісарчук Р. В. Окремі аспекти реалізації криміналістичної технології в експертній діяльності. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 49–59.
38. Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 102–108.
39. Косовський М. Новий підхід до проведення експертиз у кримінальному провадженні. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=4035>.
40. Кофанов А. В. Недоліки психолого-правової (професійної) підготовки судового експерта як передумови виникнення експертних помилок. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 72–78.
41. Кофанов А. В. Експертні помилки при проведенні судово-балістичних досліджень. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів круглого столу / ред. кол.: О. Л. Кобилянський та ін. К.: НАВС, 2015. С. 188–195.
42. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Х., 2017. С. 284–286.
43. Кравченко О. А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного*

університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 233–237.

44. Кравчук А. Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів). *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 111–128.

45. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. / за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2004. 728 с.

46. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

47. Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2009. 17 с.

48. Літвін К. Термінологія польської системи кримінальних покарань – проблеми україномовного перекладу. *Проблеми слов'янознавства*. 2013. Вип. 62. С. 206–212.

49. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. К.: НАВС України, 2005. С. 327–340.

50. Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>.

51. Моїсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи. *Право і безпека*. 2005. № 4/2. С. 26–28.

52. Моїсєєв О. М. Комплексний підхід до визначення та структури експертної технології. *Право і безпека*. 2003. № 2*2. С. 119–123.

53. Моїсєєв О. М. Проблеми, пов'язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2014. Т. 27 (66). № 3. С. 194–203.

54. Навроцький В. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: http://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

55. Некраха Д. О., Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. Вип. 60. С. 48–55.

56. Непорада А. С. Новітні технології в криміналістиці: 3D сканування під час огляду місця події. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 141–143.

57. Отренчук А. Судова реформа: погляд адвоката, критерії ефективності судової системи. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 83–87.

58. Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 224 с.

59. Ольховенко С. І. Сучасний стан судової експертизи та можливості її використання у розслідуванні злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 85–89.

60. Ольховенко С. І., Юсупов В. В. Окремі питання взаємодії експертів-криміналістів та інспекторів-криміналістів, їх адаптація в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 18–21.

61. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х.: Право, 2016. 928 с.

62. Панько Н. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280–284.

63. Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.

64. П'єбіяк Л. Умови приєднання до ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Польщею та ЄС 1991 р. щодо судової гілки, прокуратури та правових послуг. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 37–39.

65. Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 126–129.

66. Пиріг І. В. Технічне забезпечення експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 70–77.

67. Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 13–19.

68. Полтавський А. О. До питання репрезентації результатів застосування спеціальних знань документами «Висновок судового експерта», «Висновок спеціаліста» та «Консультаційний висновок спеціаліста». *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем*. Северодонецьк, 2017. С. 238–243.

69. Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 68–74.

70. Прокопенко Г. І. Спеціальні професійні вимоги до експерта-криміналіста як головного суб'єкта експертно-криміналістичної діяльності ОВС. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів*: матеріали круглого столу (м. Київ, 25 лютого 2015 р.). К.: НАВС, 2015. С. 106–109.

71. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Х., 2006. 20 с.

72. Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. К.: Видавництво Проекту ЄС «Підтримка реформ

у сфері юстиції в Україні», 2015. С. 21. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/02/CJReform_survey.pdf.

73. Романюк Я. Окремі аспекти та забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів. *Судова реформа в Україні: європейський вектор*: III Судово-правовий форум (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.). К.: Юридична практика, 2015. С. 7–13.

74. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2002. 20 с.

75. Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів України як одна із умов членства ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 32–40.

76. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 94–103.

77. Савченко І. О., Глущенко С. І. Проблемні питання при застосуванні в експертній практиці методик проведення судово-економічних експертиз. *Криміналістика і судової експертизи*. 2013. Вип. 58 (2). С. 498–502.

78. Свобода Є. Ю. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17. С. 1–5.

79. Свобода Є. Ю. Актуальні питання використання спеціальних знань під час огляду місця події. *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності суду і правоохоронної систем*. Северодонецьк, 2017 С. 246–249.

80. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2006. 18 с.

81. Сенченко Н. М. Оцінка висновку експерта в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридична. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 243–247.

82. Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87.

83. Сидоренко Л. О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 83–91.

84. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 151–161.

85. Сімакова-Єфремян Е. Б. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 172–183

86. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. Х.: НЮУ ім. Я. Мудрого, 2017. 38 с.

87. Слободян Я. І. Методика проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 265–272.

88. Смерницький Д. В. Поняття та засади адміністративно-правового забезпечення стандартизації в діяльності наукових установ МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 20–29.

89. Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 39–44.

90. Строков І. В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів: монографія. К.: НАВС України, 2003. С. 69–73.

91. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за ред. проф. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса: ОНЕУ. 2018. 274 с.

92. Терешкевич А. І. Застосування методу 3D сканування об'єктів в експертній службі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 158–160.

93. Тимченко О. В. Оптимізація судово-експертної діяльності на основі удосконалення інформаційно-доказової баз із урахуванням світового досвіду. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 2. С. 57–64.

94. Ткаченко Н. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/42780>.

95. Ткаченко Н. М. До питання кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 1. С. 75–79.

96. Фастовець В. А. Деякі проблемні питання правової регламентації судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 183–190.

97. Федотов О. А. До питання щодо централізації судово-експертної діяльності в Україні. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. Вип. 60. С. 41–46.

98. Форіс Ю. Б. Судово-експертне право: поняття, предмет, система. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 108–116.

99. Чванкін С. А. Про електронний суд: актуальність та перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. Вип. 2. С. 89–95.

100. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 43–10.

101. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 6–12.

102. Шехавцов Р. М. Можливості використання технологій 3D сканування під час розслідування злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 247–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2010_3_32.

103. Шутьженко А. В. Процесуальний статус та особливості процесуальної діяльності експерта і спеціаліста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. юриспруденція. 2016. № 19. С. 132–134;

104. Щербаковський М. Г. Деякі сучасні проблеми теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 р.)*. Х., 2008. С. 69–72.

105. Щербаковський М. Г. Етапи інституалізації судових експертиз. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 124–131.

106. Щербаковський М. Г. Напрями використання судових експертиз у кримінальному процесі. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 32–40

107. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні. Х.: В деле, 2015. 560 с.

108. Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 226–230.

109. Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 440–452.

110. Achrem W. Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego. *Problemy kryminalistyki*. 2014. № 285 (3). S. 34–41.

111. Achrem W. Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle analizy rezultatów badania ankietowego. Moc dowodowa, wiarygodność i przydatność naukowego środka dowodowego do dowodzenia wybranych rodzajów przestępstw. *Problemy kryminalistyki*. 2013. № 282 (4). S. 9–16.

112. Bednarek T. Akredytacja laboratoriów wydających opinie kryminalistyczne. *Prokuratura i Prawo*. 2012. № 1. S. 137–153.

113. Betlejewski M. Zarządzanie jakością w laboratoriach kryminalistycznych. *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki* / G. Kiędzierska, W. Kiędzierski (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższej szkoły policji w Szczytnie, 2011. S. 495–497.

114. Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości* / pod. red. H. Kołeckiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 103–117;

115. Bucoń G. Dopuszczalność «opinii prywatnej» w procesie karnym. URL: <http://www.lex.pl/akt/-/akt/dopuszczalnosc-opinii-prywatnej-w-procesie-karnym>.
116. Całkiewicz M. Ocena dowodu z opinii biegłego przez organ procesowy w postępowaniu karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260 (kwiecień–czerwiec). S. 55–61.
117. Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 26–37.
118. Czarnecki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 213–227.
119. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. 1023 s.
120. Dębski A., Łukomska A. Postępy w normalizacji badań kryminalistycznych w Europie. *Problemy kryminalistyki*. 2013. № 279 (1). S. 68–70.
121. Drajewicz D. Ocena opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. Czerwiec. S. 76–87.
122. Dzierżanowska J., Studzińska J. Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego. *Rocznik nauk prawnych*. 2015. T. XXV. № 2. S. 23–24. URL: <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2015.25.2-2>. S. 21–27.
123. Frankowski A., Trojanowski P. Technik kryminalistyki wczoraj, dziś i jutro. *Kwartalnik policyjny*. 2017. № 1. S. 2–7.
124. Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. 416 s.
125. Gabriel-Węglowski M. Analiza kryminalna w pracy prokuratora. *Prokuratura i prawo*. 2016. № 10. S. 124–153.
126. Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 177–189.
127. Gruza E., Mieczysław G., Moszczyński J. Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, 2007. 249 s.
128. Gruza E. Junk science po polsku. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.)* / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 67–78.
129. Girdwoyń P. Biegły w niemieckim postępowaniu karnym – wybrane zagadnienia. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 199–209.

130. Girdwoyń P. *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym*. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 182 s.

131. Grzeszczyk W. Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokuratura i prawo*. 2005. № 6. S. 26–31.

132. Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 41–61;

133. Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 34–56.

134. Hrehorowicz M. *Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. 388 s.

135. Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: LexisNexis, 2010. 1472 s.

136. Hołyst B. *Kryminalistyka*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1995. 605 s.

137. Jarząbek K. O dopuszczalności wykorzystania tzw. opinii prywatnej w procesie karnym. *Wrocławskie studia sądowe*. 2016. № 2. S. 86–97.

138. Jardzewska M. Prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie przez sąd. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 27.07.20115 r. w sprawie Rutkowskiej i inni przeciwko Polsce (skargi nr 72287/10, 13927/11, 46187/11). *Krajowa Rada Sądownictwa*. 2016. № 1. S. 9–12.

139. Juchacz W. Glosa do wyroku z 5 VIII 2008, III KK 228/07. *Państwo i Prawo*. 2010. № 5. S. 138–141.

140. Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). S. 41–55.

141. Kasprzak J. Błędy w jednej sprawie, czyli jeszcze raz o potrzebie znajomości kryminalistyki przez prawników. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA». 2010. S. 211–219.

142. Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 7–23.

143. Kiędzierska G. Nauczanie kryminalistyki w Polsce. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod. red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 25–40.

144. Kiędzierska G. Problematyka badacza w nauce kryminalistyki. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 67–76.

145. Konieczny J., Szostak M. Metodologiczne problemy profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2011. № 274 (4). S. 26–35.

146. KołECKI H. Zakres i sposób uprawiania kryminalistyki w Polsce. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: ksiąga pamiątkowa

dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 397–416.

147. Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. 267 s.

148. Koziczak A. Pomiar jako podstawa identyfikacji kryminalistycznej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 143–149.

149. Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki.* / V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Toruń: Wydawnictwo «DOM OGANOZATORA», 2010. S. 203–209.

150. Kryminalistyka / pod. red. J. Widackiego. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2016. 462 s.

151. Kryminalistyka: przewodnik / pod. red. D. Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. 311 s.

152. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki / G. Kędzierska, W. Kędzierski (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższej szkoły policji w Szczytnie, 2011. 512 s.

153. Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. 694 s.

154. Krzywda J. Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. 172 s.

155. Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 63–67.

156. Kulicki M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Stępka L. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009. 696 s.

157. Kupczyński J., Winczakiewicz A. Dowód naukowy w kontradiktoryjnym procesie karnym – porównanie polskich i norweskich rozwiązań prawnych. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury.* 2016. № 2 (22). S. 66–81.

158. Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–342.

159. Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / pod. red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57.

160. Kwiatkowski Z. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 2008 r., sygn. II KK 290/07. *Prokuratura i prawo.* 2009. № 1. S. 159–265.

161. Nawacka J. Rola kontekstu w interpretacji tekstu prawnego. *Z teorii i praktyki przekładu prawniczego* / pod. red. I. A. Ndiaye i G. Ojcewicz. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013. S. 73–80.

162. Lisiecki M. J. Wykorzystanie osób posiadających wiadomości i umiejętności specjalistyczne do pomocy w prowadzeniu czynności procesowo-kryminalistycznych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu* / zespół red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 191–198.

163. Liżyńska K., Żylińska J. Wpływ dowodu z opinii biegłego na orzeczenie sądu w postępowaniu karnym. URL: https://www.wspol.edu.pl/przegladpolicyjny/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=13.

164. Lubocha-Kruglik J. Językowe aspekty prawa, prawne aspekty języka – implikacje dla tłumacza. *Z teorii i praktyki przekładu prawniczego* / pod. red. I. A. Ndiaye i G. Ojcewicz. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013. S. 64–72.

165. Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 603–619.

166. Ławrentjew S. Kryteria oceny wiedzy spacialistycznej z zakresu pismoznawstwa przy wpisie na listę biegłych sądowych Sądu Okręgowego w Częstochowie. *Kryminalistyka w walce z przestępczością: materiały konferencji*. Katowice: Wydawnictwo Szkoła Policji w Karowicach, 2013. S. 55–61.

167. Moszczyński J. Obszary subiektywizmu w badaniach identyfikacyjnych. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 475–482.

168. Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 26–43.

169. Owoc M. Od jaskini Platona do projekcji multymedialnej. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.)* / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 41–44.

170. Olszak-Häubler K. Rozumienie pojęcia ślad w ujęciu profilowania kryminalnego. *Problemy kryminalistyki*. 2016. № 291. S. 7–11.

171. Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedelce: Wydawnictwo Unitas, 2015. 307 s.

172. Patryas W. Definiowanie pojęć prawnych. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997. 134 s.

173. Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. № 4. S. 149–170.

174. Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 260. S. 45–54.

175. Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 39–52.

176. Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Lętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer Polska, 2012. 381 s.

177. Rybicki P., Pękała M., Karasek P. Narzędzie do oceny kompetencji kandydatów na biegłych sądowych. *Krajowa Rada Sądownictwa*. 2016. № 3. S. 41–51.

178. Sołtyszewski I., Krassowski K., Bednarek M. Propozycja rozwiązań legislacyjnych dotyczących biegłego sądowego na tle unormowań w innych krajach. *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. z o.o., 2009. S. 497–507.

179. Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. 345 s.

180. Szymańska A. Wykorzystanie prywatnej ekspertyzy w postępowaniu karnym. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2014. Zeszyt 25. S. 87–94.

181. Tarach A. Multymedialna prezentacja opinii biegłego w procesie karnym. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Owocowi, H. Kulicki*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 97–101.

182. Tomaszewski T., Rzeszotarski J., Weryfikacja kwalifikacji biegłych wydających opinie kryminalistyczne (na przykładzie) opinii fonoskopijnych). *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: ksiąga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 255–265.

183. Wach E., Jaśkiewicz-Obydzińska T. Profilowanie nieznanymi sprawców przestępstw – domena kryminalistyki czy psychologii? *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków Wydawnictwo UJ, 2016. S. 167–191.

184. Widła T. Przeprowadzanie dowodu z opinii biegłego – nowe problemy. *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.)* / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 51–57.

185. Wilk D. Szanse i zagrożenia związane z wykorzystaniem opinii prywatnych przez podmioty prywatne w toku procesu karnego. *Kryminalistyka*.

Od policjanta do biegłego: I Ogólnopolski zjazd naukowych kół kryminalistyki (18–20 marca 2011 r.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2013. S. 109–126.

186. Witkowska K. Biegły w postępowaniu karnym. *Prokuraturai Prawo*. 2013. № 1. S. 65–81.

187. Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. 616 s.

188. Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. Paradygmaty kryminalistyki. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 11–25.

189. Wójcikiewicz J. Metaopinie – wyraz siły czy słabości wymiaru sprawiedliwości? *Biegły w sądzie*. Kraków. 2006. S. 103–106.

190. Wójcikiewicz J. «Trałowanie» w polskim procesie karnym (art. 192a k.p.k.) *Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki* (Toryń, 5–7 maja 2004 r.) / pod red. V. Kwiatkowska-Darul. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 59–65.

191. Wroński M., Pękała M. Źródła błędów w identyfikacji daktyloskopijnej. *Problemy kryminalistyki*. 2006. № 252. S. 31–38.

192. Wykorzystanie możliwości skanowania 3D w oględzinach i dokumentowaniu miejsca zdarzenia / L. Koźmiński, M. Brzozowska, J. Kościuk, W. Kubisz. *Problemy kryminalistyki*. 2010. № 267 (styczeń-marzec). S. 47–56.

193. Żoła M. M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 44–48

Нормативно-правові акти

194. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (із змінами та доповненням). URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

195. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

196. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

197. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv>.

198. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект Закону України від 30.03.2017 № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469.

199. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469.

200. Положення про Експертну службу МВС України, затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

201. Про Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: постанова Кабінету міністрів України від 02.07.2008 № 595. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>.

202. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 № 8. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

203. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

204. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

205. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

206. Про затвердження Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 30.07.2010 № 1722/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10>

207. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: Наказ МЮ України від 29.03.2012 № 492/5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12>.

208. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ МЮ України від 02.10.2008 № 1666/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08>.

209. Про затвердження Порядку проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень: Наказ МВС України від 25.05.2015 № 755/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>.

210. Kodeks postępowania karnego: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Dz. U.* 1997. № 89. Poz. 555.

211. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Dz.U.* 1997. № 88. Poz. 553.

212. Rozządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych. *Dz.U.* 2005. № 15. Poz. 133.

213. Rozządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 kwietnia 2013 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych. *Dz.U.* 2013. Poz. 518.

Судова практика

214. Вирок Бориспільського міськрайсуду Київської області від 24.04.2017 у справі № 359/972/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

215. Вирок Городоцького районного суду Хмельницької області від 15.02.2018 у справі № 689/1684/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>;

216. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 19.10.2017 у справі № 753/18054/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

217. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 02.03.2018 у справі № 255/7126/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

218. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 22.05.2018 у справі № 520/1718/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

219. Вирок Київського міськрайонного суду Черкаської області від 27.03.2017 у справі № 707/1294/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

220. Вирок Каменець-Подільського міськрайонного суду від 13.02.2017 у справі № 676/3040/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

221. Вирок Маневицького районного суду Волинської області від 10.11.2017 у справі 164/1457/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

222. Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 30.03.2018 у справі № 661/1675/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

223. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 20.02.2018 № 396/676/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

224. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 16.04.2018 у справі № 707/208/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

225. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 04.09.2017 № 336/5755/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>;

226. Постанова ВС України від 15.02.2018 у справі № 357/14462/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

227. Постанова Житомирського районного суду Житомирської області від 02.05.2018 у справі № 1-26/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

228. Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 13.02.2017 у справі № 464/8036/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

229. Wyrok SN z 06.05.1983 r. IV KR 74/83. OSNKW 1983. № 12. Poz. 102.

230. Wyrok SN z 10.05.1982 r. II KR 82/82. OSNKW 1982. № 10-11. Poz. 78.

231. Wyrok SN 06.11.1987 r. IV KR 502/86. OSNPG 1988. № 8–9. Poz. 87.

232. Wyrok SN z 19.09.1973 r. III KR 187/73. OSNKW 1974. № 1. Poz. 18.

233. Wyrok SN z 10.10.2007 r. III KK 116/07. OSNK 2007. № 1. Poz. 1492.

234. Postanowienie SN z 28.9.2012 r. III KK 115/2012. *LexPolonika*. № 4002223.

Інтернет-сторінки

235. Антон Геращенко. URL: <https://www.facebook.com/anton.gerashchenko.7/posts/1661753833911457> та ін.

236. Історія розвитку Експертної служби МВС України. URL: <https://dnдекс.mvs.gov.ua/про-дндекц/історія-підрозділу/>.

237. Луценко попередив про колапс через «поправки Лозового». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/14/7174590/>.

238. На симпозиумі в Китаї зустрілися експерти-генетики з усього світу. URL: <http://dnдекс.centrmia.gov.ua/?p=4793>.

239. Основні досягнення Експертної служби МВС України з наукової діяльності URL: http://dnдекс.mvs.gov.ua/?page_id=2252#high_1.

240. «Поправки Лозового» в КПК захищають корупціонерів і шахраїв – нардеп. URL: <https://www.unian.ua/politics/10045739-popravki-lozovogo-v-kpk-zahishchayut-korupcioneriv-i-shahrajiv-nardep.html>.

241. Техніка перекладу. URL: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/10923-texnika-perevoda.html>.

242. У Варшаві зібралися учасники Програми співробітництва Східного партнерства. URL: <http://dnдекс.centrmia.gov.ua/?p=4827>.

243. У Женеві українська делегація заручилася підтримкою міжнародної спільноти. URL: <http://dnдекс.mvs.gov.ua/?p=3034>.

244. Українські експерти-вибухотехніки пройшли курс підготовки у Словаччині. URL: <http://dnдекс.mvs.gov.ua/?p=2567>.

245. Українські експерти отримали від поліції Німеччини сучасне обладнання для проведення молекулярно-генетичних досліджень. URL: <http://dnдекс.centrmia.gov.ua/?p=5146>.

246. Українські експерти спільно з молдавськими та вірменськими колегами переймали досвід американських колег з упровадження системи якості. URL: <http://dnдекс.mvs.gov.ua/?p=1584>.

247. Участь працівників НААУ у міжнародній науковій конференції «Євразійське регіональне співробітництво з метою розвитку криміналістики та судової експертизи». URL: <http://naau.org.ua/uchast-pracivnikiv-naau-u-mizhnarodnij-naukovij-konferenciyi-yevrazijske-regionalne-spivrobotnictvo-z-metoyu-rozvitku-kriminalistiki-ta-sudovoyi-ekspertizi/>.

248. Фахівці КНДІСЕ здійснили робочий візит до Центральної Криміналістичної лабораторії Поліції Польщі. URL: <http://kndise.gov.ua/news/news-view/c-fahivci-kndise-zdijsnili-robocij-vizit-do-centralnoi-kriminalisticnoi-laboratorii-policii-polsi>.

249. Харківський НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Акредитація. URL: <http://www.hniise.gov.ua/14159-akreditatsya.html>.

250. Як працює концепція «плодів отруєного дерева» у реальному житті. URL: <https://court.gov.ua/press/news/516915/>.

251. About ENFSI. Aim. URL: <http://enfsi.eu/about-enfsi>.
252. A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/special/s0601/exec.pdf>.
253. Bayes' Theorem. URL: <https://www.bayestheorem.net>.
254. Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji. Polityka Jakości. URL: <http://clk.policja.pl/clk/system-jakosci/polityka-jakosci/66054,Polityk-Jakości.Html>.
255. Investigative & Operations Support. URL: <https://www.fbi.gov/services/cirg>.
256. FARO Freestyle^{3D} X Scanner. URL: http://www.publicsafety.faro.com/assets/freestyle3dx_techsheat.pdf.
257. Nowelizacje KPK 2017. URL: <http://www.law.uj.edu.pl/kpk/strona/novelizacje-kpk-2017>.
258. Scan. Analyze. Deliver. URL: <http://www.publicsafety.faro.com>.
259. Why police should use new crime scene mapping technology. URL: <https://www.policeone.com/police-products/3D-Laser-Scanners/articles/290043006-Why-police-should-use-new-crime-scene-mapping-technology>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Kodeks postępowania karnego **wyciąg z Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. № 89. Poz. 555)⁵²⁶**

DZIAŁ I **Przepisy wstępne**

Art. 1. Postępowanie karne w sprawach należących do właściwości sądów toczy się według przepisów niniejszego kodeksu.

Art. 2. §1. Przepisy niniejszego kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby:

1) sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności,

2) przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego,

3) zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności,

4) rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

§2. Podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne.

....

Art. 7. Organy postępowania kształtują swe przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

...

DZIAŁ V **Dowody**

Art. 167. Dowody przeprowadza się na wniosek stron albo z urzędu.

⁵²⁶ За матеріалами джерела: Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. 30. wydanie; stan prawny: wrzesień 2016 r. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2016. 481 s.

Art. 168. Fakty powszechnie znane nie wymagają dowodu. To samo dotyczy faktów znanych z urzędu, należy jednak zwrócić na nie uwagę stron. Nie wyłącza to dowodu przeciwnego.

Art. 168a. Dowodu nie można uznać za niedopuszczalny wyłącznie na tej podstawie, że został uzyskany z naruszeniem przepisów postępowania lub za pomocą czynu zabronionego, o którym mowa w art. 1 §1 Kodeksu karnego, chyba że dowód został uzyskany w związku z pełnieniem przez funkcjonariusza publicznego obowiązków służbowych, w wyniku: zabójstwa, umyślnego spowodowania uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności.

...

Rozdział 22

Biegli, tłumacze, specjaliści

Art. 193. §1. Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych.

§2. W celu wydania opinii można też zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej.

§3. W wypadku powołania biegłych z zakresu różnych specjalności, o tym, czy mają oni przeprowadzić badania wspólnie i wydać jedną wspólną opinię, czy opinie odrębne, rozstrzyga organ procesowy powołujący biegłych.

Art. 194. O dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego wydaje się postanowienie, w którym należy wskazać:

- 1) imię, nazwisko i specjalność biegłego lub biegłych, a w wypadku opinii instytucji, w razie potrzeby, specjalność i kwalifikacje osób, które powinny wziąć udział w przeprowadzeniu ekspertyzy,
- 2) przedmiot i zakres ekspertyzy ze sformułowaniem, w miarę potrzeby, pytań szczegółowych,
- 3) termin dostarczenia opinii.

Art. 195. Do pełnienia czynności biegłego jest obowiązany nie tylko biegły sądowy, lecz także każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie.

Art. 196. §1. Nie mogą być biegłymi osoby wymienione w art. 178, 182 i 185 oraz osoby, do których odnoszą się odpowiednie przyczyny wyłączenia wymienione w art. 40 §1 pkt 1–3 i 5, osoby powołane w sprawie w charakterze świadków, a także osoby, które były świadkiem czynu.

§2. Jeżeli ujawnią się przyczyny wyłączenia biegłego wymienione w §1, wydana przez niego opinia nie stanowi dowodu, a na miejsce biegłego wyłączonego powołuje się innego biegłego.

§3. Jeżeli ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy lub bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego.

Art. 197. §1. Biegły składa przyrzeczenie następującej treści: «Świadomy znaczenia moich słów i odpowiedzialności przed prawem, przyrzekam uroczyście, że powierzone mi obowiązki wykonam z całą sumiennością i bezstronnością».

§2. Biegły sądowy powołuje się na przyrzeczenie złożone przy ustanowieniu go w tym charakterze.

§2a. Jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec biegłego lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami, może on zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której biegły jest zatrudniony, lub na inny wskazany przez niego adres.

§3. Do biegłego stosuje się odpowiednio przepisy art. 177, art. 179–181, art. 187, art. 188 §2 i 4, art. 190 oraz art. 191 §1.

Art. 198. §1. W miarę potrzeby udostępnia się biegłemu akta sprawy w zakresie niezbędnym do wydania opinii i wzywa się go do udziału w przeprowadzeniu dowodów.

§2. Organ procesowy może zastrzec swoją obecność przy przeprowadzaniu przez biegłego niektórych lub wszystkich badań, jeżeli nie wpłynie to ujemnie na wynik badania.

§3. W razie potrzeby organ procesowy może wprowadzić zmiany co do zakresu ekspertyzy lub postawionych pytań oraz stawiać pytania dodatkowe.

Art. 199. Złożone wobec biegłego albo wobec lekarza udzielającego pomocy medycznej oświadczenia oskarżonego, dotyczące zarzucanego mu czynu, nie mogą stanowić dowodu.

Art. 199a. Stosowanie w czasie badania przez biegłego środków technicznych mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu badanej osoby możliwe jest wyłącznie za jej zgodą. Przepisu art. 199 nie stosuje się.

Art. 200. §1. W zależności od polecenia organu procesowego biegły składa opinię ustnie lub na piśmie.

§2. Opinia powinna zawierać:

1) imię, nazwisko, stopień i tytuł naukowy, specjalność i stanowisko zawodowe biegłego,

2) imiona i nazwiska oraz pozostałe dane innych osób, które uczestniczyły w przeprowadzeniu ekspertyzy, ze wskazaniem czynności dokonanych przez każdą z nich,

3) w wypadku opinii instytucji – także pełną nazwę i siedzibę instytucji,

4) czas przeprowadzonych badań oraz datę wydania opinii,

5) sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski,

6) podpisy wszystkich biegłych, którzy uczestniczyli w wydaniu opinii.

§3. Osoby, które brały udział w wydaniu opinii, mogą być, w razie potrzeby, przesłuchiwane w charakterze biegłych, a osoby, które uczestniczyły tylko w badaniach – w charakterze świadków.

Art. 201. Jeżeli opinia jest niepełna lub niejasna albo gdy zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie, można wezwać ponownie tych samych biegłych lub powołać innych.

Art. 202. §1. W celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, powołuje co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów.

§2. Na wniosek psychiatrów do udziału w wydaniu opinii powołuje się ponadto biegłego lub biegłych innych specjalności.

§3. Do udziału w wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego, w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, powołuje biegłego lekarza seksuologa.

§4. Biegli nie mogą pozostawać ze sobą w związku małżeńskim ani w innym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do ich samodzielności.

§5. Opinia biegłych powinna zawierać stwierdzenia dotyczące zarówno poczytalności oskarżonego w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu, jak i jego aktualnego stanu zdrowia psychicznego, a zwłaszcza wskazanie, czy stan ten pozwala oskarżonemu na udział w postępowaniu i na prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny, a w razie potrzeby także stwierdzenia co do okoliczności wymienionych w art. 93b Kodeksu karnego.

Art. 203. §1. W razie zgłoszenia przez biegłych takiej konieczności, badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo. Przepis art. 259 §2 stosuje się odpowiednio, chyba że oskarżony wnosi o poddanie go obserwacji.

§2. O potrzebie obserwacji w zakładzie leczniczym orzeka sąd, określając miejsce i czas trwania obserwacji. W postępowaniu przygotowawczym sąd orzeka na wniosek prokuratora. Przepisy art. 156 §5a oraz art. 249 §3 i 5 stosuje się odpowiednio.

§3. Obserwacja w zakładzie leczniczym nie powinna trwać dłużej niż 4 tygodnie; na wniosek zakładu sąd może przedłużyć ten termin na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji; łączny czas trwania obserwacji w danej sprawie nie może przekroczyć 8 tygodni. O zakończeniu obserwacji biegli niezwłocznie zawiadamiają sąd.

§4. Na postanowienia, o których mowa w §2 i 3, przysługuje zażalenie. Sąd rozpoznaje zażalenie niezwłocznie.

§5. Minister właściwy do spraw zdrowia, w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości, określi, w drodze rozporządzenia, wykaz zakładów psychiatrycznych

i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji, w tym do wykonywania obserwacji osób pozbawionych wolności, oraz sposób finansowania obserwacji, a także warunki zabezpieczenia zakładów dla osób pozbawionych wolności, mając na uwadze potrzebę zapewnienia sprawnego toku postępowania.

Art. 204. §1. Należy wezwać tłumacza, jeżeli zachodzi potrzeba przesłuchania:

1) głuchego lub niemego, a nie wystarczy porozumienie się z nim za pomocą pisma,

2) osoby nie władającej językiem polskim.

§2. Należy również wezwać tłumacza, jeżeli zachodzi potrzeba przełożenia na język polski pisma sporządzonego w języku obcym lub odwrotnie albo zapoznania strony z treścią przeprowadzanego dowodu.

§3. Do tłumacza stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące biegłych.

Art. 205. §1. Jeżeli dokonanie oględzin, przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość, eksperymentu, ekspertyzy, zatrzymania rzeczy lub przeszukania wymaga czynności technicznych, w szczególności takich jak wykonanie pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenie śladów, można do udziału w nich wezwać specjalistów.

§2. Specjalistę nie będącego funkcjonariuszem organów procesowych można wezwać, przed przystąpieniem do czynności, do złożenia następującego przyrzeczenia: «Świadomy znaczenia powierzonej mi czynności i odpowiedzialności przed prawem przyrzekam uroczyście, że powierzone mi obowiązki wykonam z całą sumiennością i bezstronnością».

§3. W protokole czynności przeprowadzonej z udziałem specjalistów należy wskazać ich imiona i nazwiska, specjalność, miejsce zamieszkania, miejsce pracy i stanowisko oraz podać rodzaj i zakres czynności wykonanych przez każdego z nich.

Art. 206. §1. Do specjalistów stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące biegłych, z wyjątkiem art. 194, 197, 200 i 202.

§2. W razie potrzeby można przesłuchiwać specjalistów w charakterze świadków.

Додаток Б

**Rozządzenie Ministra Sprawiedliwości
z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych.
(Dz. U. 2005. № 15. Poz. 133)⁵²⁷**

Na podstawie art. 157 §2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.) zarządza się, co następuje:

§1. 1. Biegłych sądowych, zwanych dalej «biegłymi», ustanawia przy sędzię okręgowym prezes tego sądu, zwany dalej «prezesem».

2. Biegłych ustanawia się na okres 5 lat; okres ustanowienia upływa z końcem roku kalendarzowego.

§2. Biegłych ustanawia się dla poszczególnych gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innych umiejętności.

§3. 1. Ustanowienie biegłym osoby zatrudnionej wymaga zasięgnięcia opinii zakładu pracy zatrudniającego tę osobę.

2. Ustanowienie biegłym osoby wykonującej wolny zawód wymaga zasięgnięcia opinii organizacji zawodowej, do której osoba ta należy.

§4. Biegły przed objęciem funkcji składa wobec prezesa przyrzeczenie według następującej roty: «Świadomy znaczenia moich słów i odpowiedzialności przed prawem przyrzekam uroczyście, że powierzone mi obowiązki biegłego sądowego wykonywać będę z całą sumiennością i bezstronnością».

§5. Biegły nie może odmówić wykonania należących do jego obowiązków czynności w okręgu sądu okręgowego, przy którym został ustanowiony, zleconych przez sąd lub organ prowadzący postępowanie przygotowawcze w sprawach karnych, z wyjątkiem wypadków określonych w przepisach regulujących postępowanie przed tymi organami.

§6. 1. Prezes zwalnia z funkcji biegłego:

1) na jego prośbę;

2) jeżeli biegły utracił warunki do pełnienia tej funkcji albo gdy zostanie stwierdzone, że w chwili ustanowienia warunkom tym nie odpowiadał i nadal im nie odpowiada.

⁵²⁷ За матеріалами джерела: URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050150133/O/D20050133.pdf>.

2. Prezes może zwolnić z funkcji biegłego z ważnych powodów, w szczególności jeżeli nienależycie wykonuje on swoje czynności.

3. W wypadkach, o których mowa w ust. 1 pkt 2 lub w ust. 2, prezes jest obowiązany wysłuchać biegłego, chyba że jest to niemożliwe.

§7. O ustanowieniu biegłym osoby zatrudnionej lub wykonującej wolny zawód oraz zwolnieniu z tej funkcji prezes zawiadamia odpowiednio zakład pracy lub organizację zawodową, o której mowa w §3 ust. 2.

§8. 1. Prezes prowadzi listy biegłych sądowych – według poszczególnych gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innych umiejętności. Prezes prowadzi również wykazy biegłych sądowych na kartach założonych dla każdego biegłego; w listach i wykazach podaje się adres biegłego i termin, do którego został ustanowiony, a także inne dane dotyczące specjalizacji.

2. Prezes skreśla z listy biegłego oraz usuwa jego kartę z wykazu:

1) z chwilą zwolnienia z funkcji;

2) w razie śmierci;

3) z upływem okresu ustanowienia biegłego, chyba że nastąpiło ponowne ustanowienie.

3. Listy biegłych sądowych są dostępne dla zainteresowanych w sekretariatach sądowych. W szczególności listy te udostępnia się stronom, uczestnikom postępowania oraz organom prowadzącym postępowanie przygotowawcze w sprawach karnych i sądom wojskowym.

§9. W styczniu każdego roku prezes podaje do wiadomości sądom rejonowym w okręgu sądu okręgowego oraz Ministerstwu Sprawiedliwości listy biegłych sądowych, a także zawiadamia niezwłocznie o każdej zmianie listy oraz o wszczęciu wobec tych osób postępowania karnego albo o ubezwłasnowolnieniu.

§10. Wykazy biegłych sądowych prowadzi się według ustalonych wzorów.

§11. Biegłemu przysługuje za wykonanie czynności wynagrodzenie w wysokości określonej odrębnymi przepisami.

§12. 1. Biegłym może być ustanowiona osoba, która:

1) korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;

2) ukończyła 25 lat życia;

3) posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innej umiejętności, dla której ma być ustanowiona;

4) daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego;

5) wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym.

2. Posiadanie wiadomości specjalnych powinno być wykazane dokumentami lub innymi dowodami. Ocena, czy posiadanie wiadomości specjalnych zostało dostatecznie wykazane, należy do prezesa.

§13. Bieglym – tłumaczem języka migowego – może być osoba, która ukończyła 21 lat życia oraz posiada «Certyfikat drugi – «T2» – tłumacz-biegly w zakresie języka migowego» lub tytuł eksperta tego języka, wydane przez Polski Związek Głuchych.

§14. W razie potrzeby ustanowienia biegłego, prezes może w szczególności zwrócić się do właściwych stowarzyszeń lub organizacji zawodowych, przedsiębiorstw państwowych, instytucji, szkół wyższych oraz urzędów państwowych o wskazanie osób posiadających teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innych umiejętności.

§15. Ustanowienie biegłym uprawnia po złożeniu przyrzeczenia do wydawania opinii na zlecenie sądu lub organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze w sprawach karnych w zakresie tej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innych umiejętności, dla której ustanowienie nastąpiło. Biegly wydając opinię używa tytułu biegłego sądowego z oznaczeniem specjalności oraz sądu okręgowego, przy którym został ustanowiony.

§16. 1. Biegly jest obowiązany niezwłocznie zawiadomić prezesa o:

- 1) każdej zmianie swego adresu;
- 2) zamierzonej przerwie w wykonywaniu czynności przez okres dłuższy niż 3 miesiące.

2. Jeżeli okoliczności wymienione w ust. 1 powstaną w czasie wykonywania przez biegłego czynności zleconej przez organ, o którym mowa w §5, biegly zawiadamia o nich ten organ; w odniesieniu do okoliczności wymienionych w ust. 1 pkt 2 zawiadomienia należy dokonać także wówczas, gdy przerwa nie przekracza 3 miesięcy.

§17. Prezes sprawuje nadzór nad bieglymi na zasadach określonych w odrębnych przepisach.

§18. Biegli ustanowieni na podstawie przepisów dotychczasowych stają się bieglymi w rozumieniu niniejszego rozporządzenia, z tym że pełnią swe czynności do końca okresu, na który zostali ustanowieni.

§19. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 27 stycznia 2005 r.

Minister Sprawiedliwości: A. Kalwas

Політика якості ЦКЛП⁵²⁸CENTRALNE LABORATORIUM KRYMINALISTYCZNE POLICJI
INSTYTUT BADAWCZY

POLITYKA JAKOŚCI

Głównym celem funkcjonowania Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Policji jest prowadzenie prac badawczych i rozwój technologii kryminalistycznych służących zapobieganiu przestępstwom i wykrywaniu ich sprawców, a także wydawanie opinii kryminalistycznych na potrzeby postępowań prowadzonych przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Przyjęta przez Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji Polityka Jakości gwarantuje, że wyniki wykonywanych badań są rzetelne, miarodajne i użyteczne oraz spełniają światowe standardy jakości.

Realizację powyższych zadań umożliwia Instytutowi:

1. System zarządzania zgodny z wymaganiami normy EN ISO 9001 i EN ISO/IEC 17025.
2. Prowadzenie badań w sposób efektywny, w oparciu o dobrą praktykę profesjonalną, zgodnie z udokumentowanymi metodami badawczymi opartymi na najnowszych osiągnięciach nauki i techniki.
3. Utrzymywanie stałej współpracy z ośrodkami i jednostkami naukowymi w celu wymiany doświadczeń oraz upowszechniania wyników badań naukowych i prac rozwojowych.
4. Zapewnienie niezależności, bezstronności i poufności wykonywanych działań na wszystkich poziomach funkcjonowania Instytutu.
5. Wzrost jakości świadczonych usług poprzez podnoszenie kwalifikacji personelu.
6. Spełnienie wymagań przepisów prawnych oraz jednostki akredytującej i certyfikującej.
7. Zapewnienie odpowiedniego wyposażenia technicznego oraz infrastruktury pozwalającej na osiągnięcie wysokiej jakości usług.
8. Utrzymywanie stałej współpracy ze zleceniodawcami w celu zidentyfikowania ich oczekiwań oraz wymagań i dostosowywanie do nich swoich usług.
9. Skuteczne wykorzystanie szans, jakie stwarza Europejska Przestrzeń Badawcza oraz Krajowy Program Badań.

W celu osiągnięcia powyższych zadań zapewniamy, że:

- personel naszego Instytutu jest odpowiednio wykształcony, świadomy realizowanych celów badawczych i jakościowych, zna oraz stosuje w codziennej pracy Politykę Jakości i zasady zawarte w dokumentach systemowych,
- personel naszego Instytutu jest niezależny od jakiegokolwiek działalności i wpływów, które mogłyby zmniejszyć zaufanie do jego kompetencji oraz bezstronności,
- prowadzone prace naukowe, badawcze oraz rozwój technologii kryminalistycznych oparte są na stosowanym i doskonalonym modelu pracy naukowej,
- stale analizowana jest skuteczność funkcjonującego systemu oraz podejmowane są działania doskonalące umożliwiające zarządzanie Instytutem w sposób gwarantujący nieustanne podnoszenie jakości świadczonych usług,

Kierownictwo Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Policji osobiście uczestniczy w rozwoju systemu zarządzania, a także zapewnia, że dołoży wszelkich starań, aby powyższa Polityka oraz wynikające z niej cele były realizowane.

Kierownik Instytutu
Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Policji

insp. Adam Frankowski

Wydanie III

Warszawa, 20 października 2016 r.

⁵²⁸ За матеріалами джерела: Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji. Polityka Jakości. URL: <http://clk.policja.pl/clk/system-jakosci/polityka-jakosci/66054>, Polityka -Jakości. Html.

Наукове видання

Дуфенюк Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент

ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ:
порівняльне дослідження

Монографія

*Видано в авторській редакції
Фото для дизайну обкладинки – Юлія Карпа*

Підписано до друку 16 жовтня 2018 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 21,93
Тираж 300 прим. Зам. № ____.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Віддруковано:
ТзОВ «Растр-7»
Фактична адреса: Україна, 79000, м. Львів, вул. Князя Романа, 9.